

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAULTA FILOZOFICKÁ

Ústav etnologie

SLÁVA VOLNÝ

ZÁBAVNÁ LITERATURA V PROMĚNÁCH ČASU

Rigorózní práce

P R A H A 2 0 0 8

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci zpracoval samostatně na základě použité literatury a pramenů.

Děkuji upřímně doc. dr. Oldřichu Kašparovi, CSc. z Ústavu etnologie FF UK za cenné podněty, rady a připomínky.

OBSAH

ÚVOD	5
I. KULTURA POKLESLÁ, KULTURA MASOVÁ?.....	7
1. POKLESLÁ A JINÁ LITERATURA - POKUS O VYMEZENÍ POJMU.....	7
2. FENOMÉN MASOVÉ LITERATURY PRO MUŽE V MASOVÉ KULTUŘE	12
II. KOŘENY MASOVÉ LITERATURY	19
1. STŘEDOVĚKÉ A RANĚ NOVOVĚKÉ CESTOPISY	19
2. KOSMOGRAFIE A KALENDÁŘE	47
3. MAREK BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA A MIKULÁŠ DAČICKÝ Z HESLOVA	53
4. KRONIKY PŘEDBĚLOHORSKÉHO OBDOBÍ 5. KRONIKY POBĚLOHORSKÉ ...	57
5. KRONIKY POBĚLOHORSKÉ	62
6. KRAMÁŘSKÉ PÍSNĚ A KNÍŽKY LIDOVÉHO ČTENÍ	67
7. DOBRODRUŽNÁ LITERATURA	73
III. OBZOR RODOKAPSU A JEHO PŘESAHY	77
1. ZÁBAVNÁ MASOVÁ LITERATURA PRO MUŽE VE 20. STOLETÍ	77
ZÁVĚR	82
POZNÁMKY	83
ŽIVOTOPISNÉ MEDAILONKY	90
LITERATURA	116
ABSTRACT	120
OBRAZOVÉ PŘÍLOHY	123

ÚVOD

Předkládaná rigorózní práce se věnuje tématu tzv. *pokleslé*, popřípadě *brakové* či *masové literatury* v dějinách české kultury a to od nejstarších dob až do současnosti. Na samém počátku, obrazně řečeno v jakési *prehistorii* masové zábavné literatury zcela nesporně stojí více či méně početné pasáže doložené ve středověkých a raně novověkých kronikách, cestopisech, kosmografiích, kalendářích apod., které se vymykaly obecnému tónu díla - historickému a poučnému - a naplňovaly jinou základní funkci - pobavit čtenáře. Ne nadarmo je zapotřebí na kronikářské práce nahlížet z historického hlediska s velkou obezřetností, neboť mnohdy představují spíše díla literární, než dějepisná. Dokladem více než výmluvným je dodnes v české historiografii tolik diskutovaná kronika Václava Hájka z Libočan. **1)** Dokonce i první české historiografické dílo - latinsky psaná *Chronica Bohemorum* pražského kanovníka Kosmase snese poněkud nadnesené označení historika a publicisty Pavla Kosátika - *první český bestseller*. **2)** Rovněž mnohé cestopisy hyperbolickým líčením některých událostí připravovaly půdu pro pozdější rozvoj sledovaného žánru a našly se i takové (např. zcela fiktivní *cestopis tak řečeného Mandevilly*), jež kritéria, která se později začala užívat pro vymezení novodobé *masové literatury* naplňují již v hlubokém středověku. **3)**

Za přímé předchůdce tohoto typu literární tvorby pak pokládáme s jistotou - jak si ukážeme dále - snad i oprávněnou samozřejmostí - *knížky lidového čtení* dále *kramářské písně* a nakonec nejstarší vrstvu děl *klasické dobrodružné literatury* 19. století.

Lze říci, že v kontextu studií, jež vznikly na Ústavu etnologie FF UK v Praze, ať již v podobě diplomových nebo rigorózních prací navazujeme přímo na některé tituly obecnější povahy **4)** a zcela konkrétně pak na text Markéty Bruknerové věnovaný zejména *masové literatuře pro ženy*. **5)** Přesněji řečeno pokoušíme se v hlubším historickém záběru vytvořit jeho jakýsi *zrcadlový odraz* právě zaměřením (v závěrečných kapitolách) na *masovou literaturu* cíleně zaměřenou na mužskou část čtenářské veřejnosti. Práce tak stojí na pomezí

hned několika vědních disciplin folkloristiky, literární historie, historie, sociologie je svým způsobem výpovědí o etnologicko-folkloristických možnostech interdisciplinárního výzkumu právě v této, dodnes tak diskutované oblasti (srov. práce Pavla Janáčka uvedené v bibliografii).

I. KULTURA POKLESLÁ, KULTURA MASOVÁ?

1. POKLESLÁ A JINÁ LITERATURA - POKUS O VYMEZENÍ POJMU

Máme-li se pokusit definovat nějakým způsobem typ literatury, jímž se budeme na následujících stránkách zabývat, nebude zřejmě na škodu si připomenout co vlastně rozumíme termínem literatura. Jak je známo, v nejširším slova smyslu termínem literatura označujeme soubor všech textů, tedy nejprve textů psaných s určitým estetickým záměrem, což je krásná literatura, dále textů přesně popisujících určitou věc nebo jev, což označujeme termínem odborná literatura, a konečně zbývá široký prostor pro vše ostatní, pro většinou jen kratší časovou užitností vymezenou publicistiku a nejrozmanitější druhy novinářských žánrů. Dále už zůstává značné nejasno. Zůstává jakási šedá zóna všeho ostatního zbytku - vždyť literaturou je i text na vinetě pивní láhve, návod přiložený v krabici s holicím strojkem, jízdní řád atd. atd. Těchto zbývajících různorodých textů si všímá pak většinou jen lingvistika.

Kam patří *pokleslá* literatura? Nedomníváme se, že je to nejpřesnější termín, ale zatím ho ve výkladu budeme užívat. Máme na mysli takový typ literatury, vlastně prózy, kde je pozornost zaměřena především na děj, kompozice je schematická a většinou s *happy endem*, je tu zjednodušená kresba postav, záliba ve vnějších efektech a jednoduché jazykové prostředky umožňující snadné čtení. Určitě nepatří do úseku odborné literatury. Je to tedy nejnižší patro krásné literatury, či přímo suterén, jak často deklaroval Josef Hrabák? 6)

Podle běžně uplatňovaného kritéria do literatury pokleslé většinou řadíme texty následujících typů: *limonádově* pojaté příběhy s milostnou tematikou, kovbojky, některé detektivky, horory a primitivní pornografii. Pochopitelně také některé texty tzv. *dobrodružné literatury* mají zřetelný rys literárně stylistické a kompoziční pokleslosti. Samostatný a svérázný případ pak představuje v posledních letech rozbujelý žánr *sci-fi*, který jako jediný ponecháváme stranou našeho zájmu, neboť se až příliš vymyká naší koncepci.

Připusťme, že tzv. pokleslá literatura většinou chce být chápána jako součást literatury krásné v obecném slova smyslu, že v zemích s demokratickým zřízením či v prostředí politického liberalismu představuje naprostou většinu toho, co se vydává a co se čte. Poukázal na to již Karel Čapek ve svých proslulých glosách vydaných pod názvem *Marsyas čili na okraj literatury*, kde ve stati *Kalendáře uvádí*:

Neboť kritika nemá pokdy, aby si všimla toho, co čtou statisíce neznámých čtenářů. Kritika musí pojednat o sbírce 17 básní, vydaných ve 250 číslovaných výtiscích. Zajímá se o literaturu, ale nezajímá se o její okraj. Jenže na tom okraji se najde ledacos: především lid. 7)

Musíme si všimnout ještě jednoho aspektu, totiž skutečnosti, zda jsme aspoň přibližně schopni stanovit, co je ještě literaturou podle základních měřítek hodnotnou ba přímo uměleckou, a co už inklinuje k pokleslosti, líbivosti a podbízivosti. I tady je vymezení základních *mantinelů* velmi obtížné.

Těžko také pro typ pokleslé literatury použijeme obecně termínu *bulvární literatura*. Dnes se po našem soudu vcelku oprávněně slova *bulvární* běžně užívá ve spojení *bulvární deník, bulvární noviny*, ale pro knižní produkci typu *paperbeck* zřejmě nikoliv.

Také název *braková literatura* naprosto nevystihuje podstatu věci. Ve slově *brak* totiž ihned vnímám jen maximálně pejorativní ohodnocení, tedy naprostou primitivnost textu, avšak naše chápání rozsahu pokleslé literatury je daleko širší a vlastně volnější.

A což termín *komerční literatura*? Obávám se, že jsem opět u výrazu značně nepřesného, co je komerčně úspěšné, nemusí být zrovna pokleslé. Jsou vlny zájmu o určitého autora, například v naší minulosti Hrabal nebo Seifert a přesto značně velký počet vydaných a prodaných výtisků jejich díla rozhodně nesvědčí o nižší kvalitě.

Občas používaný pojem *triviální literatura* (oprávněný v jistých kontextech literární produkce 19. století) rozhodně není zcela adekvátní pro typ pokleslé literatury současné neboť *triviálnost* automaticky evokuje i slovo *primitivnost*, což není vždy rysem dnešní masově

vydávané brožurkové produkce. Naopak její tvůrci vycházejí ze sociologických výzkumů vkusu a vnímavosti, průzkumu trhu atd., a texty často připravují dosti rafinovaně a cílevědomě.

V jistých souvislostech se objevuje také slovo *kýč*. Mohli bychom tedy užívat termínu *kýčová* nebo *kýčovitá literatura*? Zřejmě vůbec ne, protože jednak je to slovní spojení zcela neobvyklé a v podstatě neužívané, jednak pod pojmem *kýč* mají lidé především na mysli některé výtvarné projevy. I když to neplatí vždy a bez výhrad.

Slovo *kýč* se sice původně vztahovalo víceméně jen k malířství, avšak význam tohoto pojmu se postupně rozšířil i do dalších oblastí umění. Podle definice v *Estetickém slovníku* (1995) **8**) se v umění vyskytují *kýčové výtvo*ry v:

- literatuře (sentimentální romány o lásce, romány pro ženy, lékařský román)
- filmu (rodinný seriál, sentimentální vlastenecký film)
- malířství (řící jelen, koupající se žena)
- hudbě (opereta, tzv. lidová hudba)
- architektuře (napodobeniny Taj Mahal)

Tedy literatura je dokonce zařazena na první místo.

Zvláštnost *kýče* spočívá v tom, že je přitažlivý. Lidem se líbí a na trhu úspěšně konkuruje *serióznímu umění*. *Kýč* je podbízivý výtvar bez umělecké kvality, náhražka skutečného díla, esteticky méně cenné produkty jakéhokoli umění. *Kýč* není něco skutečného, jde o záměrné falšování skutečnosti (na něco si hraje, předstírá, napodobuje). Používá materiálové náhražky, často se jedná o napodobeniny uměleckých děl, avšak zpracování je na vysoké řemeslnické a technické úrovni. *Kýč* je také otázkou vkusu jedince a doby (relativní záležitost, např. secese – v té době *kýč*, dnes umělecky hodnotné).

Dostáváme se konečně k termínu *masová literatura*. Byl mimo jiné užít v *Průvodci po světové literární teorii* z roku 1988.**9**) Položíme-li si otázku proč by mohlo být označení

masové pro část literárních projevů naší současnosti nejvhodnější. Vystihuje jednak kvantitativní hledisko rozsahu vydavatelské činnosti a samotných nákladů, jednak veliké počty aktivních čtenářů a konzumentů této literatury. Termín *masový* zároveň neobsahuje v sobě ještě hodnotící prvek kvalitativní. V rámci označení masová literatura je pak možno teprve diferencovat žánry takové literatury míru jejich umělecké pokleslosti či laciné čtenářské podbízivosti.

Vrátíme-li se ještě jednou v závěru této úvahy na její počátek pak asi můžeme říci, že hlavním zdrojem úvah o tzv. *pokleslém umění* je nepochybně fakt, že ono z umění jako takového historicky skutečně vzešlo. Zprvu šlo o napodobeninu úspěšného a populárního díla, které chtěli lidé konzumovat znovu a znovu, což jeho původní autor nedokázal zajistit. Takovým způsobem se šířily v podobě *knížek lidového čtení* stejně tak Cervantesovy novely jako Chaucerovy povídky. **10)**

V pozdějších letech ovšem tato vazba mizí – ani pokleslá literatura totiž není prosta vlastní invence – takže v novější době se už dokázala rozvíjet a reprodukovat sama a umění v podstatě k ničemu nepotřebovala. Ve dvacátém století se naopak ona postupně stává inspirací pro umění, což *ad absurdum* dovršila postmoderna. S tím se pojí základní otázka: kdy vlastně vznikla pokleslá literatura v pravém slova smyslu. Ponecháme-li stranou středověká a renesanční východiska a předchůdce osmnáctého století, lze po mém soudu o pokleslé literatuře hovořit až od století devatenáctého, a to ještě spíše, jak si ukážeme dále, až od jeho druhé poloviny. V první polovině 19. století také tvoří většina *praotců* tohoto žánru – kdyby takový Dumas či Poe psali o pouhých padesát let později nebyli by zřejmě zařazováni do literatury, ale daleko pravděpodobněji by našli své místo mezi autory *krváků*.

Předpoklady pro vznik *lidové četby* tkví zejména ve všeobecnější gramotnosti, ale také v dostatečném sociálně - ekonomickém rozvoji poskytujícím čas na zábavu a prostředky ke

koupi knih. Skutečným průmyslem se tak pokleslá literatura masová mohla stát až ve dvacátém století.

Jediným racionálním kritériem hodnocení pokleslé literatury je naplnění její funkčnosti – tj. míry dobrodružnosti, zamilovanosti, strašidelnosti – v paraliterární podobě charakterizované obecně jako čtivost. Formální stránka může být podstatnou pouze v tom okamžiku, pokud její nízká kvalita začíná působit rušivě (zcela negramotný text), i to však je stále velmi relativní a závislé na zběhlosti konzumenta či časovém odstupu transformujícím někdy původní neschopnost až v roztomilou naivitu.

Napínavá četba všeho druhu, kromě fantaskní je některými autory označována jako *brak an sich* a hovoří-li se někde o braku bývá to právě tento. Jeho funkcí je dodat čtenáři *bezpečné nebezpečí*. Bezpečnost bývá často zvyšována stereotypními rituály, na něž čtenář čeká a které vyžaduje.

Mnohý přiměřeně špatný historický brak se dostal dokonce do čítanek (u nás Jirásek). Navíc při jeho vyčlenění mimo obecně dobrodružný žánr nelze zapomínat ani na jeho průkopnickou roli – naprostá většina klasických krváků byly totiž romány historické.**11)**

Velmi trefně se k celému problému vyjádřil básník Jiří Žáček v jednom rozhovoru:

Literární brak je termín hojně užívaný zdivočelými literárními kritiky – já bych raději mluvil o čtivu. A to jsou knížky a časopisy, jež nás okrádají o čas, který jsme mohli věnovat četbě dobrých knih nebo jiným radostem života. Myslím, že občas podprůměrné čtivo neškodí, možná nám to paradoxně pomáhá třídit vkus. Nesmí to být ovšem častěji, než občas. Mnohem víc než literární brak nám kazí vkus masmédia. Mediálnímu miškování mozků se člověk neúčinněji brání četbou knížek, které nutí myslet. 12)

2. FENOMÉN MASOVÉ LITERATURY PRO MUŽE V MASOVÉ KULTUŘE

Zábavná literatura pro muže jako specifická součást *masové* literatury tvoří zcela logicky nedílnou součást tzv. *masové* kultury. Pokud bychom se měli pokusit o její zasazení do širších souvislostí, bude nejdříve nutné shrnout alespoň základní vymezení kultury jako takové. Stejně jako v případě umění, tak i v případě kultury existuje nespočetné množství různých více či méně výstižnějších definic.

Obrátíme-li se k základním encyklopedickým příručkám, pak se dozvídáme, např. že kultura je definována jako *historicky podmíněný souhrn hmotných a duchovních hodnot vytvořených a vytvářených lidstvem v procesu společenské a historické praxe a charakterizující historicky dosažený stupeň ve vývoji společnosti.*¹³⁾ Jiná definice charakterizuje kulturu jako *bytostnou lidského reflexe vlastního bytí a jeho interakce s druhými i přírodou v kontextu lidstva a světa. Původně Ciceronův pojem úzce souvisí s tvořením, vzděláváním, obděláváním. V užším významu označení uměleckých výtvorů a jejich dědictví.*¹⁴⁾

Domnívám se, že tyto dva příklady jsou pro naše další úvahy postačující. Pokud se týká dalšího termínu základního sousloví s nímž operujeme, totiž *masovosti*, pak jej lze vymezit odvozením od výrazu *masa*, to znamená v zásadě volné seskupení lidí, jež se v určitém okamžiku stává *nepřímým publikem* prostřednictvím komunikačních prvků širokého dosahu počínaje tiskem a konče televizí, nikoliv však v důsledku fyzického sblížení.¹⁵⁾

Lze tedy vcelku shrnout, že masová kultura je vymezena nejen vysokým počtem příjemců, ale rovněž celou škálou fenoménů, jež umožňují vznik tzv. *druhotného* publika. Ten je podmíněn především rozvojem technických prostředků a nejen těch, které přináší moderní doba - rozhlas, film televize, internet.

Sleduje-li divák divadelní představení přímo v sále, je možno jej zcela nepochybně definovat jako konzumenta *primárního*. Pokud se ale na stejnou inscenaci (ale i na televizní

film apod.) dívá prostřednictvím technického přístroje (televize, video) stává se členem publika sekundárního. Jeho další rozvoj je podmíněn především rozvojem technických prostředků a nejen těch, které přináší moderní doba rozhlas, film televize, internet.

Problém masovosti nespočívá pouze v nejmodernějších technologiích. V oblasti slovesné kultury můžeme jeho počátky hledat už ve druhé polovině 15. a první polovině 16. století s nástupem a následným prudkým rozvojem knihtisku. Do té doby literární dílo šířené v jednom rukopisném exempláři v lepším případě v několika dalších opisech mohlo oslovovat pouze nevelký počet privilegovaných jedinců, dostává najednou možnost promlouvat k nesrovnatelně širší čtenářské základně. A ruku v ruce s tímto, řekněme technickým pokrokem, kráčí také *informační boom*, kdy v souvislosti s velkými zámožskými objevy se najednou objevuje celá řada letáků, které jsou pochopitelně nesrovnatelně lacinější, než celé knihy a právě ony předznamenávají přes následující etapu kramářských písní a knížek lidového čtení, vznik pozdější i současné literatury *masové* (ačkoliv tento termín není zrovna nejpřesnější) a bulvárního tisku.

Jednu podstatnou skutečnost ovšem nelze opomenout i přes obrovské technické možnosti. Tisk nebyl ve svých počátcích schopen vytvořit a zformovat masovou kulturu jako takovou, chyběl mu k tomu totiž jeden předpoklad, dá se říci druhá strana téže mince příznivé sociálně-ekonomické a politické podmínky.

Pokud totiž byly masy evropského obyvatelstva v podstatě až do osvícenského období druhé poloviny 18. století a do nástupu průmyslové revoluce pevně uzavřeny ve svých lokálních společenstvích, jež také velmi podstatně vymezovaly hranice kulturní participace, nelze o masové kultuře v pravém slova smyslu ještě hovořit. I když její nesmělé zárodky najdeme již v rozvoji různých typů tzv. *národních humanismů*, v řadě evropských států.

Pokud se týká českých zemí, tak prvním průlom představují patenty císaře Josefa II. Zejména patent o zrušení nevolnictví a částečně také patent toleranční (1781), které nejen

velmi výrazným způsobem ovlivnily nástup českého národního obrození, ale umožnily i masivní nástup masové kultury, konkrétně knížek lidového čtení a kramářských a jarmarečních písní, jejichž obliby pak čelní představitelé prvních generací obrozenců dokázali velmi rafinovaně využít ve prospěch své vznešené *národní myšlenky*.

Jako příklad naprosto typický můžeme uvést postavu Matěje Václava Krameria (1753-1808). Na stránkách všech běžných literárních příruček je vždy a se stále se opakující nenápaditostí zdůrazňována Krameriova činnost novinářská, popřípadě nakladatelsko-knihkupecká v jeho České expedici. Velmi často se bohužel opomíjí některé další, ne zcela nevýznamné skutečnosti týkající se Krameriových ostatních velmi rozmanitých kulturních aktivit. **16)**

Především je nutno zdůraznit, že Česká expedice byla mimo jiné i velkým antikvariátem české literatury, jenž má nehynoucí zásluhu na záchraně mnoha starých českých tisků v oněch pohnutých dobách josefínských reforem. Sám Kramerius pravidelně informoval na stránkách svých novin o nových přírůstcích, jež se různými cestami objevily u něho na skladě a jež nakonec obvykle skončily v knihovnách vlasteneckých bibliofilů, zachovány mnohé pro pokolení budoucí.

Jinou nesmírně důležitou polohou Krameriova všestranného života byla jeho vlastní činnost literární. Kramerius proslul jako překladatel a upravovatel cizích předloh. V této souvislosti připomeňme alespoň jeho překlad francouzských *contes de fées* Madame d'Aulnoy (*Básně o čarodějnicích*, 1794), první uvedení tohoto díla do české literatury, anebo výbor z pohádek *Tisíce a jedné noci* (*Arabské pohádky*, 1795). Dále se zapsal jako editor starších českých i cizích cestopisů (*Příhody Václava Vratislava svobodného pána z Mitrovic ...1807*, *Jana Smita, kapitána anglického pravdivé příhody po cestách ...1798*), **17)** jejichž význam ocenil v předmluvě ke svému vydání dílka anglického korzára Johna Smitha následujícími slovy:

Protož veliká a znamenitá dobrodiní muži ti vznešení, opatrní a dobrého lidského vyhledávající světu učinili, kteříž země cizí projíždějice, cesty své pilnou rukou sepsali a nám, jenž stále doma, jak za pecí sedáme, i k obveselení mysli naší, i k naučení a bedlivému uvažování našemu hodnověrných pamětí dokonali. Že pak z čítání takových spisů jejich velký a mnohonásobný užitek nám vyplývá, nemůže žádný zapřít, leč by snad byl tak svémyslný aneb tak zhruba sprostý, že by dále nic jiného po celém světě než co laštovice za humny šveholí, zvědět nechtěl. 18)

Ovšem největší Krameriovův význam spočívá po mém soudu v přímo průkopnické zakladatelské práci na poli geograficko-cestopisné literatury faktu. Z aktuálních potřeb doby vyplývala nutnost seznámit nenásilnou formou tehdejšího českého čtenáře s okolním světem více či méně vzdáleným. Kramerius tak učinil na svoji dobu způsobem zcela nevšedním tím, že vydával serie popularizačních didakticko výchovných spisů, jež zahrnovaly prakticky celý svět od bližší Severní Afriky až po Tichomoří a Austrálii.

Na tomto místě lze připomenout alespoň ve stručném výčtu spisky jako *Ouplné vypsání Egypta, jenž leží v třetím dílu světa, Africe* (1802), *Cesta do Arábie a do země Svaté* (1804), *Historické vypsání, kterak čtvrtý díl světa světa Amerika od Kolumbusa vynalezena byla* (1803) či *Vypsání velikého mogolského císařství v druhém dílu světa Ásii...* (1803). V tomto případě je míněna říše velkých Mughalů v Indii, a nikoliv říše *mongolská*, jak se dodnes mylně traduje již od vydání *akademických dějin české literatury* v roce 1960.

Do těchto svých spisů vložil Kramerius celou řadu nesmírně zajímavých úvah, které ač bohužel postupem času zcela upadly v zapomnění, dodnes neztratily na své aktuálnosti. Například v úvodu svého spisku o objevení Ameriky Kramerius píše:

Vezmu-li do ruky mapu Ázie, tak uvidím, že nejvejš nahoře, k pólnoci, kdež země Kamčatka leží, Ázie s Amerikou skoro se spojuje, a že oba tito dílové světa toliko ouzkým mořem od sebe odděleni jsou. Může tedy být, že lidé před mnoha tisíci lety šli na moře ryb

lovit, do Ameriky se dostali, tu se osadili a po tom čase množice se, dále dolů až k polední Americe přišli.19)

S malou úpravou je to poměrně nedávno obecně přijatá teorie o osídlení amerického kontinentu. Ale Kramerius byl také (jak o tom ostatně svědčí celá jeho činnost) dobrým synem své doby - národního obrození - a byl jí poplatný nejen formou svého díla, ale i jeho myšlenkovou náplní. Následující citát dokumentuje tuto skutečnost více než jasně:

Kamčatka podle vlastnosti řeči jest pouze slovanské jméno; podle mého domnění jistě ta země byla sídlo oněch nejstarších Slávů, kteříž hned brzo po stvoření světa v Ázii nejvíce se zmnožili a rozšířili.20)

Syn Václav Rodomil, dodnes bohužel dosti zneuznaný (dokládá to například jeho vynikající spis *Všeobecná kronika světa*), stál ve stínu svého otce, byť kráčel v jeho šlépějích.

Podstatnou a nesmírně důležitou skutečností z hlediska našeho zájmu je fakt, že Matěj Václav Kramerius zcela programově využíval při publikování své – moderním termínem řečeno populárně naučné literatury – všech vnějškových charakteristik, které měly knížky lidového čtení, stejný formát, stejný typ písma a vlastně čtenáři nenápadně podsouval literaturu kvalitativně o jednu až několik tříd vyšší.

Přitom nelze v žádném případě zastírat jeden důležitý a neopominutelný fakt, že se oba Krameriové, zejména ovšem *Kramerius syn* nevyhýbali ani publikování masové zábavné literatury a to zejména v podobě strašidelných příběhů, které s trochou nadsázky můžeme považovat za předchůdce moderního žánru *hororu*. Ukazuje se tu zcela jasně, jako už mnohokrát v jiných souvislostech, že nic není prostě jenom černé nebo jenom bílé. A vcelku pozitivní dosah v širších kulturních kontextech má po našem soudu nejen Krameriova tištěná produkce *lidových*, ale také *masově zábavná*. Obojí sehrála v dobovém kulturním vývoji svoji nezastupitelnou roli.

Jak jsme se pokusili již naznačit diskuse o funkci a dosahu *masové zábavné literatury* jsou vedeny v podstatě už od druhé poloviny 19. století a je naprosto zjevné, že velká část literárních historiků ji vykazovala a dodnes vyazuje někam daleko na periferii literárního dění. Ovšem tyto akademické diskuse nikdy jsoucnost tohoto fenoménu neohrozily a ani ohrozit nemohly. Zdrucující úder přišel z jiné strany. V souvislosti prudkým rozvojem dalších masových sdělovacích prostředků v průběhu dvacátého a počátku jedenadvacátého století začal být tento typ *kultury* šířen daleko *efektivněji a ekonomičtěji*, prostřednictvím seriálů, telenovel a dalších produktů, které jsou od námi sledovaného typu literatury, odlišné pouze formou nikoliv však obsahem. Skutečnost, že je tento typ masové kultury dá se říci až velmi agresivní ve svém postupu, vidíme zcela konkrétně každý večer nejen v programu všech místních televizních stanic, veřejnoprávní televizi nevyjímaje, ale v naprosto symptomatickém a vcelku logickém krachu nejvýznamnějšího českého nakladatelského domu, který postavil svůj ediční program pouze na produkci všech možných typů zmiňované literatury (Večery pod lampou, Dr. Norden, Rodokaps apod.) nakladatelství Ivo Železný. zatímco moravská odbočka švýcarského koncernu *Bastei* (MoBa), velmi rychle a pružně zareagovala na měnící se situaci (mimo jiné také na úmrtí *klasika* žánru a profilového autora vydavatelství *Bastei* (G. F. Ungera) a dnes představují jednu z jejich vydavatelských exkluzivit, mimo jiné, velmi solidní a širokou čtenářskou obcí oblíbené historické detektivky Vlastimila Vondrušky. **21)**

Zlatý věk, který pro masovou zábavnou literaturu u nás opět nastal po roce 1989 dosáhl svého zenitu v polovině let devadesátých a zhruba od tohoto období křivka čtenářského zájmu prudce klesá. Konzumaci např. *Večerů pod lampou* plně nahrazují změny, v první fázi masové sledování amerických televizních seriálů typu *Dallas*, v etapě druhé přicházejí k uzoufání nudné latinskoamerické telenovely (*Esmeralda*) a v současné době se nacházíme v období třetím, které charakterizuje až nadprodukce domácích seriálů (*Ulice, Místo nahoře* apod.).

K těmto otázkám se však ještě vrátíme. V tomto okamžiku se spíše zaměříme na pět základních historických zdrojů, pět pramenů z nichž se tento typ literatury napájel a jež mu svým způsobem předcházely. Nechceme tvrdit s absolutní určitostí, že mezi zmíněnými fenomény existuje přímá návaznost, přesněji řečeno jakési přímočaré spojení, spíše šlo o to, že oni čtyři předchůdci byly zdroji inspirativními a to ve smyslu exotičnosti, dobrodružnosti a schopnosti oslovit, co nejširší vrstvy konzumentů.

Na prvním místě to byly středověké a raně novověké kroniky, následně cestopisy, mnohdy s reminiscencemi antické kultury, poté kosmografie a kalendáře, pak kramářské písně a knížky lidového čtení a konečně na místě posledním tzv. dobrodružná literatura.

II. KOŘENY MASOVÉ LITERATURY

1. STŘEDOVĚKÉ A RANĚ NOVOVĚKÉ CESTOPISY

Středověký a raněnovověký cestopis, jako literární žánr je možno považovat za jedno z východisek tzv. *masové* literatury v nejstarším období. Tento jev obecně souvisí s emancipací měšťanstva jako společenské třídy zejména v Itálii, Francii a německy mluvících zemích. Odtamtud také přicházejí první cestopisné práce. Nejstarší překladový cestopis, jenž se dostal do rukou českého čtenáře je fiktivní *Cestopis takřečeného Mandevilly*, který byl do češtiny přeložen z německého znění Vavřincem z Březové, později významným spisovatelem doby husitské. Jeho autor, belgický lékař z Lutychu Jean de Bourgogne, v něm líčí, ne z vlastního názoru, ale podle tehdejších cestopisů a kronik a hlavně se silným fantaskním nábojem smyšlenou romantickou a pestrou cestu, údajně anglického rytíře Johna Mandevilly, *velikého lantfaráře nebo zjezdilce*, tehdy známým světem. 22)

Jeho dílo popisující cizí země, jejich obyvatelstvo a vyhovuje plně tehdejšímu oblíbenému tématu líčením lidských zrůd, jimž byly předlohou antické představy, jež se s nástupem rané italské renesance postupně šíří po celé Evropě. Dále autor zaznamenává bohatýrské smyšlené zážitky a příběhy, přidává k nim různé příhody a legendy ze života svatých i události z bible. Zvláště si libuje v popisu fantastických bytostí, jako jsou kykloponové s jedním okem na čele, psohlavci - lidé s psí hlavou, lidé pojídající sami sebe - antropofagové, jednonožci skákající daleko na jedné noze a používající jejího velkého chodidla jako stínidla před sluncem, lidé se zvířecím tělem a s lidskou hlavou, lidé zahalující se svými obrovskými ušima jako pláštěm. Všechny tyto zrůdy prý přebývají na okraji obydlené země. Vkusů svých tehdejších čtenářů Mandevilla vycházel vstříc svým romantismem, líčením rytířských dobrodružství a hrdinských činů v prostředí bohatém a

plném smyšleného přepychu. Jeho hrdina se setkává jen s mocnými a bohatými tohoto světa a často se pohybuje v prostředí zbožném a prodchnutém ideály křesťanství. Tento cestopis byl u nás, právě tak jako v ostatní Evropě, velmi oblíben. Byl rozšířen v četných rukopisných opisech a roku 1510 a později ještě několikrát vydán tiskem. 23)

V souvislosti s touto oblíbenou literární fikcí, která se nadlouho stala zdrojem informací, byť veskrze falešných, v podstatné části Evropy, je nutno připomenout jiný cestopis, který díky Mandevillovi ve své době prakticky upadl v zapomnění a byl patřičně oceněn až mnohem později. Jeho autorem byl člověk velmi zajímavých osudů - Odoricus de Portu Naonis (1286-1331) italský františkán a cestovatel. Po otci, vojáku Přemysla Otakara II., byl českého původu a velmi často také ke svému jménu připojoval ještě *Boemus* (Čech); sám se v souladu s regulami františkánského řádu a i vzhledem ke svému původu považoval spíše za světoobčana. Oldřich Čech z Pordenone, jak bývá jeho jméno někdy překládáno, vykonal v letech 1316-1330 jako papežský vyslanec velkou cestu, jež ho vedla z Benátek do Cařihradu a dále přes Bagdád a Basru, Perským zálivem a podél Malabarského pobřeží až na Cejlon. Navštívil také Andamanské a Nikobarské ostrovy, Jávu, Sumatru a Borneo. Odtud cestoval do Číny, kde pobyl tři roky (1322-1324) v Pekingu. Zpět cestoval čínským vnitrozemím a snad i přes Tibet, možná byl vůbec prvním Evropanem, který navštívil Lhasu, o níž podal Evropě první zprávy. Po návratu do Itálie žil krátce v Padově, kde roku 1330, již těžce nemocen, zřejmě vyčerpán útrapami dlouhé cesty, nadiktoval františkánovi Vilémovi de Solagna své vzpomínky, které jsou cenným doplňkem zpráv jeho předchůdců Carpiniho a Rubruka. Pikantní absurditu dějin představuje skutečnost, že tzv. Mandevillův cestopis nejen Odorika zcela zastínil, ale jeho autor ho využil natolik dokonale, že mnozí současníci považovali Mandevillu za staršího a Odorika za toho, kdo z něho opisoval. Přitom tomu bylo právě naopak. Odorikovo dílo bylo vydáno tiskem poprvé v roce 1513 (*Odoricus de rebus incognitis*). Mnohem později však začalo být hojně

překládáno a oceňováno. V roce 1755 byl Oldřich Čech z Pordenone prohlášen blahoslaveným. 24)

V téže době, kdy se v českém prostředí rozšířilo Mandevillovo dílo, vznikl z latinského znění překlad cestopisu *Milion* sepsaného benátským obchodníkem Markem Polem (1254-1324). Autor něm líčí cestu, kterou podnikl se svým otcem a strýcem s papežovými listy pro mongolského chána Malou Ásíí, nitrem tohoto kontinentu až do Číny. Kuriózní je to, že Polovo dílo později nazývané konvenčně *Milion*, kvůli popisu nesmírného bohatství mongolského dvora bylo po dlouho dobu považováno za smyšlené, kdežto Mandevillovy popisy byla chápány jako zcela reálné.

Překladatel Mandevilly, již zmiňovaný mistr Vavřinec z Březové, sepsal latinskou kroniku, v jejímž rukopise z počátku 15. století se nachází kruhová mapa světa, znázorňující představu o zemi a pocházející z raného období feudalismu. Země se tu podobá kruhu obklopenému ze všech stran mořem a je rozdělena na tři tehdy známé světadíly - Ásii, Afriku a Evropu.

To jsou tedy prameny o cizím cestování a o cizím poznávání světa u nás v oněch dobách. 25) K němu později v době krále Jiřího z Poděbrad přistoupily nejstarší skutečné české cestopisy, které se staly nejen prvními českými informačními zdroji o bližší či vzdálenější Evropě, ale dochovaly nám samotné zárodky počátků české cizokrajné etnografie.

Cestopisy období krále Jiřího z Poděbrad vycházely plně z politických aktivit této výrazné panovnické postavy evropského dosahu.

První z nich představuje takzvaný *Deník panoše Jaroslava*, který popisuje cestu českého politického poselstva, jež vedli k tehdejšímu francouzskému dvoru dva diplomati, pan Albrecht Kostka z Postupic, člen slavného husitského rodu, a rádce krále Jiřího Antoine Marini (zvaný v cestopise pan Anton nebo Antonius), Francouz původem z Grenoblu. Toto

poselstvo mělo vyložit francouzskému králi již zmiňovanou myšlenku o mírovém uspořádání evropských záležitostí.

Jaroslavův cestopis představuje celkem stručné vypsání cesty a jednání českého poselstva pisatelem, který neměl nijaké zvláštní literární nadání a postrádal rovněž ctižádostivějších ambicí. V denním sledu popisuje hlavně kraje, města a vsi, jimiž Češi projížděli, zhruba uvádí jejich velikost a některá města srovnává s českými. Vyjmenovává kostely a kláštery se svatými ostatky, k nimž však dokáže být skeptický.

Nazejtří v sobotu ukazovali nám svátost: boží kopí, kus kříže svatého, řetězy sv. Petra, Pavla a sv. Jana Křtitele, žlabu kus z Betléma, sv. Jana Evangelisty zub, téhož kus košile, kus ramene sv. Anny Matky Panny Marie, sv. Mauricia meč, kterýž mu anjel z nebe přinesl etc. a jiných mnoho divných věcí viděli jsme, ježto jsem jich tuto nemohl popsati, aniž mi se zdálo psáti etc. ... 26)

Pochopitelně nevynechává ani *ubytovací zařízení*, to znamená hospody, a věnuje se v jejich deskripci především kvalitě noclehu a stravy; všímá si ovšem také celkového přijetí hostů. Dále vypočítává to, jak a kde byli *oficiálními místy* přijímáni a hoštěni. Vylíčení krajiny je stručné, jak je vidět například z popisu francouzské Champagne.

Nazejtří v pátek, den sv. Víta (15. června), jel jsme 7 leuk (míli) do vsi jménem Ssumicz: a ta ves leží v krajině, jež slove Kampania (Champagne). A jest krajina dosti pěkná, ale nemá v sobě vody a lesův, a vsi velmi řídké, a křídovatá jest krajina, a domové i kostelové i zdi všelikteraké všecky jsou z křídly. 27)

Ani moře neudělalo na našeho informátora hlubší dojem. Právě tak jen několik řádek je věnováno Paříži. Lépe nedopadlo ani korunovační město francouzských králů Remeš pyšnicí se nádhernou katedrálou.

Nazejtří v sobotu jeli jsme 15 leuk velmi čistým rovnem skrze tu krajinu Kampánii a přijeli jsme do města Reyms fransky, a latině Remis; město dobře veliké; pan Anton pravil,

že jest jako Praha, já tomu nemohl svoliti etc. A v něm kostel Matky boží krásný a pěkný, v němž se král franský na království maže; a u sv. Dionýsia, za míli českou vzdálí od Paříže, tu se obláčí v majestát a šaty svatého Karla, a teprv v Paříži jej korunují etc.28)

Více místa věnuje panoše Jaroslav jednání poselstva s králem a pak s dvorem francouzským, neboť to byl vlastní smysl cesty. Protože Jaroslavův Deník zůstal v rukopise, byl neznámý jako literární dílo i cestopis, a nemohl tedy v naší cestopisné a jiné literatuře zanechat žádný ohlas. Poselstvo českého krále vyjelo na třiceti koních z Prahy 16. května 1464 a přes Německo dorazilo do Francie. Z již zmiňované Remeše pokračovalo do Amiensu, kde hledalo francouzského krále, který tu někde *se po lovech talácel a lovil*. Zpátky se poselstvo vracelo přes Švýcarsko, Tyroly a Bavorsko do Čech. Protože král Jiří odjel před morem z Prahy do Jihlavy a pak do Brna, poslové za ním jeli přes Jindřichův Hradec, Jihlavu a Velké Meziříčí až do moravské metropole, kde *poselstvie dokonali* 14. září 1464.29)

Druhým cestopisem poděbradské doby je *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a Blatné z Čech až na konec světa*, který popisuje události cesty druhého poselstva, které v letech 1465-1466 vedl sám švagr českého krále po dvorech západoevropských panovníků. O jeho autorovi Václavu Šaškovi z Bírkova nemáme příliš informací - s určitostí víme pouze, že pocházel ze západních Čech od Přeštic z Plzeňského kraje. Původem byl ze zemanského rodu a teprve v závěru cesty byl pasován císařem Fridrichem III. na rytíře. Cestopis napovídá, že vlastnímu diplomatickému účelu výpravy Šašek příliš nerozuměl a považoval ji spíše za rytířské putování, jež by mu mohlo dát možnost získání rytířské cti a slávy (což se nakonec ostatně v jeho případě stalo). Zřejmě také nebyl příliš vzdělán, i když se prameny zmiňují o tom, že uměl německy a latinsky. V některých pasážích se také dopouští věcných chyb, ale tento nedostatek je vyvážen jeho výborným pozorovacím talentem a neotřelým pohledem na svět. Navíc, jak se ukazuje u

některých pozdějších autorů, hlavně humanistů, *přemíra vzdělání* byla dosti často na škodu dílu samému, protože autoři tohoto typu, ve snaze blýsknout se svými vědomostmi, velmi často nepopisují to, co vidí, ale citují ze všech možných dobových prací. To naštěstí není Šaškův případ. Jeho zemanský původ prozrazují i jevy, kterých si během cesty bedlivě všímá. Popisuje totiž nejen dvorskou etiketu, zábavy i ceremoniály na panovnických dvorech, výstavnost měst, hradů a vsí, ale zajímá ho také příroda, způsoby hospodaření a především život obyvatel mnoha zemí tehdejší Evropy, kterými poselstvo procházelo. Neobvyklé situace, s nimiž se setkává, ihned srovnává s domácími poměry.

Šašek sepsal své dojmy ve druhé polovině šedesátých let 15. století, ale jeho původní spis se nedochoval. Známe jej pouze z latinské verze z roku 1577, kterou pořídil moravský humanista, olomoucký probošt a pozdější biskup Stanislav Pavlovský z Pavlovic. Je vcelku velmi pravděpodobné, že Pavlovský jako vysoký katolický církevní hodnostář mohl některé Šaškovy formulace týkající se náboženství upravit, nebo dokonce vynechat, což ovšem z našeho pohledu není příliš podstatné. **30)**

Vedle Václava Šaška pořizoval zápisky také další člen poselstva norimberský kupec a bankéř Gabriel Tetzl, cestující s výpravou zřejmě jako finanční poradce a člověka znalý světa. Texty obou autorů je možno srovnávat a doplňovat. Tetzlova práce je cenná v tom smyslu, že její autor byl příslušníkem zcela jiné společenské vrstvy, jiného národa a s jiným stupněm vzdělání než Šašek. O to je srovnání cennější. Tetzlovo dílo se jeví na první pohled jako chudší než Šaškův spis a co se týká faktů je nejen méně zdařilé, ale také mnohem nespolehlivější.

Poselstvo vyjelo z Čech den po svátku sv. Kateřiny 1465 a nejprve mělo v plánu navštívit sídla německých feudálů. V této části cestopisu si Šašek všímá spíše příslušníků vládnoucích vrstev, ale také měšťanů. Popisuje dvorské mravy, zvyky na dvorech feudálů, rytířské turnaje a velkou pozornost věnuje relikviím svatých. První německé město,

jemuž se dostalo v Šaškově líčení většího prostoru, je Norimberk. Z hlediska našeho zájmu za zmínku stojí Šaškem zachycený obyčej, který se praktikoval při prohlídce místních svatých ostatků:

Potom jsme spatřili kopí, kterým byl proklán božský bok Ježíše Krista. Na toto kopí položili kněží naše prsteny, aby ti, kdož byli trápeni bolestí nebo pícháním v boku, měli stále po ruce spolehlivý lék. 31)

V Ansbachu, později v Kolíně nad Rýnem, se členové poselstva účastnili rytířských klání. V Kolíně nad Rýnem také přihlíželi místním hrám a tancům.

Dvě etnografické zajímavosti zaznamenal Šašek ve městech Halle a Krefeldu. V prvním z nich popisuje získávání soli. Z místní studně, podle Šaškova popisu navázili čtyřiadvacet věder vody a tu vařili tak dlouho, až zůstala pouze čistá sůl. V Krefeldu zaujal nejmladšího účastníka českého poselstva lov králíků s pomocí ochočených fretek. Fretka byla vpuštěna do králičí nory a kousala nešťastné zvíře do krku tak dlouho, až ho z jeho příbytku vyhnala. Podle Šaškových údajů bylo možno tímto způsobem ulovit až 50 či 60 králíků denně.

Ze dvora burgundského vévody Filipa, který na Šaška zapůsobil svým přepychem a honosností, máme spíše zprávy opačné. Šašek popisuje několik momentů, jimiž na místní obyvatele zapůsobili Čechové. První z nich se týká rytířského klání, na němž diváky svou silou udivoval proslulý člen poselstva pan Jan Žehrovský:

Přemnozí lidé chodili potom denně na to místo a povídali si, že pan Jan není z pokolení lidí, kteří žijí teď na zemi, nýbrž z pokolení dávných obrů. 32)

Vévodu pak udivila výzbroj členů poselstva pana Lva v níž se zúčastnili turnajů. U tamních obyvatel totiž nebylo zvykem zápasit jen v lehkých prošívaných kabátcích, nýbrž v těžké zbroji. Obdiv vévody nejlépe vystihují jeho - Šaškem tlumočená - slova:

I pro otcovraha by bylo přespříliš přísným trestem vybojovati takový zápas. Ty si hraješ se životem, jako bys ani žiti nechtěl. 33)

V Šaškově líčení nechybí ani smysl pro humor. Vysvětluje proč zdejší zápasníci mají spodní oděv, totiž spodky a kabátec. To prý proto, aby *hojně přítomným paním a dívkám nevzešla z účasti na zápase žádná hanba*. Lidský rozměr jeho líčení vynikne v tom okamžiku, kdy se nevyhybá ani popisu svých vlastních slabostí, a to v okamžiku když se přiznává, že se po slavnosti stěží dostal domů, jelikož se těžce opil za vydatné pomoci vévodkyň.

Konečně velmi Šaška zaujal zvláštní druh zábavy, jehož byl na dvoře burgundského vévody svědkem. Místní lidé totiž závodili na zamrzlém rybníku. Šaška velice zajímalo, co to mají na nohou, že se mohou po ledě tak rychle pohybovat. K jeho velké lítosti se však nemohl od pana Lva vzdálit a podat tak přesnější popis bruslení (mimoходом vůbec první v české literatuře) na burgundském dvoře.**34)**

Zajímavá etnografická kuriozita dotýkající se hmotné kultury pochází z Flander a Brabantska. Nejenom, že Šaška zaujalo velké množství větrných mlýnů v okolí města Gentu, ale uvádí, že pro nedostatek dřeva je ve zdejším kraji zvykem topit drnem a sušeným kravským lejnem. Otop tohoto druhu se suší a je prý skladován jako v Čechách dřevo. **35)**

V Anglii zaujalo mladého poutníka bohatství kostelů, klášterů a nesmírné množství ostatků svatých. Kromě toho si zevrubně všímal místních zvyků a obyčejů podstatně odlišných od těch v českých zemích. Jako obyvatele ze srdce Evropy jej okouzлил přístav v Sandwichi. Popisuje proto různé typy námořních lodí, nechá se fascinovat obratností námořníků pohybujících se hbitě ve výšce mezi lanovím a upozorňuje na zvyk místních loutnařů a trubačů oznamovat směr vanoucího větru. Poměrně hodně místa věnuje popisu obyvatel ostrova. Podle jeho názoru země oplývá krásnými ženami a pannami (což je do jisté míry v rozporu se současným hodnocením Angličanek). Všímá si také dobových módních

prvků: *Ženy tam za sebou vláčejí tak dlouhé vlečky, že jsem to neviděl v žádném jiném kraji ...*

Naopak české poselstvo vzbuzovalo svým vzevřením v Anglii také velký údiv a to délkou a *spanilostí* svých kadeří. Angličané prý nemohli uvěřit, že jsou to vlasy pravé.

A kdykoliv někdo z našich lidí šel prostovlasý po ulici, měl kolem sebe více diváků, než kdyby tam ukazovali nějaké podivné zvíře ...

V celkovém hodnocení obyvatel Anglie dochází ovšem u Šaška k zásadnímu rozporu. Na jedné straně uvádí zvyk Londýňanů, kteří podle něho srdečně vítají hosty z cizích zemí. Dokonce prý panny a paní přicházejí za cizinci do hospody a na uvítanou přinášejí dary. Podobně přátelsky se chová i krčmářka s celou rodinou, která vychází hostům vstříc a s každým z nich se políbí. Podávat ruku na znamení pozdravu prý zde nebylo zvykem. Takto tedy na jedné straně Šašek zdůrazňuje uctivost a zdvořilost místních lidí, aby na straně druhé na jiném místě psal o Angličanech, jako lidech *lstivých, nevěrných a doslova usilujících o záhubu poutníků; a nesmíš jim věřiti, ani když před tebou padají na kolena ...*

Zda jeho mínění v tomto okamžiku neovlivnila nějaká špatná zkušenost, však cestopis nenapovídá. **36)**

Při putování Francií si Šašek spíše všímá výstavnosti měst a rozmanitosti přírody, než vlastních obyvatel země. Jeho zemanský původ tu naplno prozrazuje zájem o hospodářství projevující se v obdivu k úrodným polím v Bretani, kde každý venkovan má svůj pozemek ohrazený kamennou zídkou, takže není zapotřebí hlídat dobytek na pastvě. Obdivuje se také velkému počtu rybníků a jejich rozměrům. Šašek také popisuje podrobně rozlehlé louky, zahrady a štěpnice; u Blaye, jej zaujal chov dobytka a u Bordeaux místní vinice. Zaznamenává také regionální zajímavosti. Například v přístavním městě Saint Malo, jehož ulice jsou při přílivu zaplavovány vodou prý nemají noční hlídače, ale chovají k tomuto účelu speciálně cvičené psy. Na mnoha místech popřává sluchu také místním pověstem

Jako byla například ta, jež se vztahovala k hradu Lusignana, který dala pryč vystavět žena, jež byla pak za svou zlou povahu a nevázanost proměněna v draka. 37)

Nejobsáhlejší část cestopisu je věnována putování po Pyrenejském poloostrově a přináší vůbec první zprávy v českém jazyce o Španělsku, Portugalsku a zvycích a obyčejích jejich obyvatel, jimž Šašek věnuje stálou pozornost. V Biskajsku se podivuje nad zvykem, pro něho nepochopitelným, místních žen a dívek stříhat si na krátko vlasy. Jeho pozornost přitáhla i skutečnost, že v jedné vsi viděl vedle sebe ve svornosti žít Žid a křesťany, což byla skutečnost pro něho zcela nepochopitelná.

Příliš sympaticky se ovšem nevyjadřuje o obyvatelích města Olmeda. Podle jeho mínění jsou horší než pohané, ačkoliv jsou vyznání křesťanského, nikdo, jak si povšiml, nepadne při mši na kolena, ale všichni zůstávají stát jako nerozumná zvířata, jejich hodnocení pak korunuje slovy: *Život pak vedou tak nečistý a sodomský, že se mi protiví a stydím se vyprávět o jejich zločinech.*

Zato proslulému španělskému poutnímu místu - Santiagu de Compostela, kam směřovali čeští poutníci už v nejstarších dobách, jak to ostatně dokládá Kosmova kronika, věnuje autor dosti velkou pozornost. Součástí jeho líčení je i výtah ze svatojakubské legendy, která - jak je ostatně z následujícího úryvku zcela zřejmé - ovlivnila českou pověst o národním světcí svatém Václavu.

Dále jsme viděli korouhev svatého Jakuba, které používali křesťané, když s pohany bojovali. Jest barvy rudé a je na ní vymalována postava sedící na bílém koni a oblečená do bílých šatů. Na koni a jezdcově klobouku je vidět namalované lastury neb šupiny, jak je na kloboucích nosívají poutníci. Ale korouhev je stářím již téměř úplně zničena. Kněží vyprávěli, že když se pod korouhví poprvé bojovalo, křesťanů bylo ve zbrani toliko třináct tisíc, vesměs obrácených ke křesťanství po smrti svatého Jakuba, pohanů však bylo sto tisíc, a přece byli s pomocí boží a svatého Jakuba poraženi a obráceni na útěk. A v té bitvě se pryč

svatý Jakub zjevil, oděn bílým šatem a sedě na bílém koni, jak je vyobrazeno na té korouhvi. 38)

Poslední řádky prokazují jasnou filiaci svatojakubské legendy s pověstí o pomoci svatého Václava českému vojsku v bitvě u Chlumce (1126), jak ji zachytil jeden z pokračovatelů Kosmových. 39)

Z hlediska stravovacích návyků se podivuje Šašek nad tím, že zde místní obyvatelé neznají pivo a víno, ale připravují si nápoj z ovoce. Což by měla být proslulá *sidra*, nebo-li místní, mírně alkoholický jablečný mošt, jenž je v oblasti velmi populární dodnes.

Jako už jednou ve svém cestopise se znovu pozastavuje nad místním topivem, které opět představuje dobytčí trus. Nesmírně zajímavý je také popis *mlátičky obilí* ze vsi Cuntimpala, kterou Šašek popisuje jako stroj mající podobu vrat - spojené trámy s vklíněnými kameny, jimiž se za pomoci mezků nebo volů přejíždí přes rozestřené klasy. Sláma, která po takovém mlácení zůstává, je velmi rozdrcená a podle Šaška se jí říká *paja* (dodnes toto slovo označuje ve španělštině slámu) a používá se jí jako steliva pro voly a koně.

Na jiném místě se pozastavuje nad tím, že se ve Španělsku dobytek nepase jako u nás, nýbrž se volně pohybuje v pustině a jeho majitel své kusy pozná podle vlastnické značky.

Charakter téměř *srovnávací studie* má Šaškův popis různých způsobů popravy v jednotlivých místech Pyrenejského poloostrova. V Olmedu je prý zvykem odsuzence probodat oštěpy, v Biskajsku provinilce upalují. Ale zřejmě nejčastějším druhem popravy je oběšení. V žádném městě neschází šibenice, někde jsou dokonce dvě. Tresty prý byly velmi přísné i pouhá krádež a drobné delikty se trestaly oběšením. Šašek je také prvním Čechem, který detailně popisuje dodnes existující španělský *národní sport* - býčí zápasy. Jejich svědkem se stal v Burgosu.

O starém římském mostu v Segovii, kterému se obdivují turisté dodnes, uvádí Šašek, byť s jistou mírou vlastní pochybnosti, pověst, která vyprávěla, že most - mimochodem opravdu impozantní dílo antické architektury - vystavěl ďábel za jednu noc.

Po překročení řeky Duero se poselstvo ocitlo v Portugalsku. Života místních obyvatel si Šašek všímá méně, než ve Španělsku, ale zmiňuje se například o obchodu s černými otroky. V této části jeho cestopisu se také objevuje zmínka, která naznačuje portugalskou námořní aktivitu, jež znamenala počátek velkých zámořských objevů.

Toto pak vypravují jejich letopisy:

Kterýsi portugalský král dal postavit tři lodi, naplniti je vším potřebným a vsaditi do každé dvanáct písarů a přikázal jim, opatřeným potravinami na čtyři léta, aby od toho místa pluli, jak nejdále je to možné, během čtyř let, a aby na každé lodi spisovali, co uvidí, k jakým pustým krajinám připlují a cokoli kde nepříznivého na moři zakusí. A tu oni, jak bylo vypravováno, když byli celá dvě léta brázdili mořské vody, octli se v jakýchsi temnotách. 40)

Po dvou letech, během nichž plavci prožili podivná dobrodružství a nebezpečství, se do Lisabonu prý vrátila pouze jedna loď. Její návrat líčí Šašek velmi sugestivně.

Když vpluli do přístavu, vyšli jim z města naproti lidé a ptali se jich, odkud a z kterých zemí jsou.

Odpověděli, že jsou ti, jež král vyslal prozkoumati konce širého moře, aby zaznamenali, jaké divy tam uvidí. Oni však odpověděli: "Přátelé milí, my sami jsme byli při tom, když král ty lodi vyslal, ale takové lidi a tak urostlé, jako jste vy, šedivé jako starci, neposlal, nýbrž mladíky ve věku dvaceti šesti let. 41) Na zpáteční cestě Španělskem Šašek zaměřuje svoji pozornost, mimo jiné, na život granadských Saracénů, o nichž uvádí, že mají sedm manželek a když se jim některá znelíbí, zapudí ji a mohou si přivést novou. Co se týče vzezření, granadské ženy se českému mladíkovi velmi líbily, ale muži mu připadali oškliví! Zajímaly ho také maurské mešity.

Velmi dobrodružné bylo pro celé poselstvo, pro Šaška pak zvláště (málem zde přišel o život) putování Katalánskem. Po několika měsíčním putování Pyrenejským poloostrovem se výprava vrátila zpět do Francie. O této cestě píše Šašek už velmi stručně, nicméně jeho pozornosti neunikl například proslulý most v Avignonu. Příjemně na něho zapůsobila italská města, především Benátky, jimž věnuje podrobnou pozornost.

Přes Alpy se poselstvo vracelo zpět. Cestou do Štýrského Hradce neunikla tak bedlivému pozorovateli, jakým Šašek nepochybně byl, i jedna zvláštnost, kterou se vyznačovali místní obyvatelé: a sice častý výskyt jedinců se strumou, nebo-li, jak Šašek píše *lidí volatých*.

Radost z návratu domů je dobře patrná ze závěrečné věty cestopisu: ... *Cesta z Vídně do Blatné je dlouhá dvacet a sedm mil a jest je všem dobře známa.*

Cestopis Václava Šaška z Bířkova patří právem k základnímu fondu české literatury. Na rozdíl od starších děl podobného typu klade v daleko větší míře důraz na realitu. Je v něm ještě znát doznívání středověku, které se projevuje ctěním rytířských tradic a užíváním fantastických prvků, ovšem je zde už patrný duch humanistické zvědavosti a důraz na člověka a jeho individualitu. Prvenství Šaškova dílka spočívá také v tom, že je v mnoha ohledech vůbec nejstarším českým informačním zdrojem o řadě oblastí Evropy. Ve svém celku představuje Šaškov cestopis významný pramen pro historii, geografii, dějiny umění a v neposlední řadě svým důrazem na popis řady etnografických fenoménů také pro národopis různých evropských oblastí. Ovšem a to je také podstatný moment, jenž vyplynulo i z ukázek výše uvedených je důraz na místní kuriozity, opět tedy něco, co opět předznamenává pozdější vývoj žánru zábavné literatury a občas svým způsobem i neověřeného *bulvárního* zpravodajství.

Více než půl tisíce let od začátku druhého tisíciletí našeho letopočtu, přes celou jeho první polovinu, trvá cestovatelský proud z našich zemí do Svaté země; stejně jako v případě

poutí do Santiaga de Compostela najdeme o něm hojně zmínky již v nejstarší české kronice Kosmově. Teprve však období humanistické nám přináší první popisy těchto poutí. Najdeme mezi nimi i díla příslušníků nové strany náboženské Jednoty bratrské, která se obrátila k obecné církvi zády právě tak rozhodně, jako kdysi radikální strana tábořská.

Když počáteční misomusovské odvrácení Jednoty bratrské od světské učenosti a věcí veřejných postupně zanikalo, vyústily její názorové neshody v rozhodnutí, aby někde na východě byly vyhledány křesťanské sbory trávající z dob apoštolských a zachovávající původní čistotu křesťanství *způsob a řád první církve svaté, jakž písmo svatá o tom vypravují. S nimi pak chtěli bratři jednotu svatou držeti, nechťice žádní rotníci a sektáři býti. 42)*

Proto byly nyní do blízkých východních zemí - a později i jinam - na Balkán, do Ruska, Malé Asie, Palestiny a do Egypta vysláni čtyři bratři, ale nikdo z nich nemohl své poslání splnit. A tak jediným známým užitekem této mise se stalo vypsání cesty bratrem Martinem Kabátníkem z Litomyšle. Jeho cestopis ovšem vyplynul hlavně z toho, že si Martin Kabátník na své pouti za věcmi svatými pilně všimal i skutečností světských. Bratr Martin Kabátník byl tedy vyslán do Malé Asie, Palestiny a Egypta, učený bratr Lukáš Pražský do Řecka, Valašska a Turecka, rytíř Mareš Kokovec do Ruska a čtvrtý člen mise, jakýsi Kašpar z Braniborské marky, do Cařihradu a jeho sousedství.

Čtveřice poslů vyšla 1. března 1491 přes Moravu, Slezsko, Polsko, Červenou Rus (východní Halič) a Valašsko do Cařihradu. Tuto neobvyklou cestu do Palestiny zvolil i Kabátník vzhledem ke společné cestě ostatních poslů. Ochranu jim poskytoval průvodní list krále Vladislava II. V Cařihradě se čtyři pocestní rozdělili. Kabátník si přibral na cestu průvodce, Žida, a vydal se z Turecka do Sýrie a kolem Hromnic roku 1492 se dostal do Jeruzaléma, kde pobyl tři týdny. Svého židovského společníka tam zanechal a vydal se do *Ejipta*, jak pojmenoval Káhiru, kde pobyl dvacet dní, do konce března, a pak se vrátil stejnou cestou přes Jeruzalém a Turecko domů, do Litomyšle. 43)

Martin Kabátník byl snad obchodníkem se sukny, či kožišníkem nebo kloboučníkem. Z důvodů náboženských se přestěhoval z Prahy do Litomyšle, kde se stal měšťanem. Podle dobových svědectví *byl člověk přívětivý*, nedovedl psát, ale přesto, že *byl v školním umění neučený*, dovedl *libě rozprávěti* posluchačům o svém putování.

Své cestovní příhody asi za deset let po vykonané cestě, kolem roku 1500, snad nadiktoval svému příteli litomyšlskému písaři Adamu Bakalářovi, anebo je dokonce Bakalář podle jeho vypravování sepsal. Ten také ke Kabátníkovu cestopisu napsal předmluvu s výkladem o účelu cesty a o cestovateli samém. Je třeba obdivovat paměť člověka, který nedovedl psát, a tudíž si nemohl dělat poznámky, a přesto nám zachoval obraz tak plnohodnotný a plastický.

Kabátník, prostý řemeslník, se nedokázal ovšem zbavit některých naivních názorů své doby, jako například, že řeka Nil teče z ráje; pozoroval však bystře a s praktickým zájmem se seznamoval s výstavbou cizích měst, se zvyky neznámých národů, s veřejnými zřízeními, jež srovnává s domovinou.

A odtud jsme jeli do země Adzamanské přes pouště dlouhé. Země tak jest bídná ta, že a nuzná, ježto v ní není ani chleba ani dříví, než místo dřev kraví lejna suší a u toho vohně sobě vaří a chleby pekou. - Jeli jsme k Damašku a do něho přijeli třetího dne z Bethánie. Damašek jest město veliké velmi, nevím, by nebylo tak veliké, jako tři Prahy. Damašek jest město bohaté na všechny věci, i na vodu, neb do něho teče sedmdesát potokův a dva, pak na kupecké věci jest velmi přebohaté, a na vši té cestě nebyl jsem v bohatším. 44)

Především však, vzhledem k hlavnímu účelu své cesty, měl velký zájem o biblická místa a biblické památníky.

V Jeruzalémě jsem byl tři neděle a ohledal jsem všechny věci, kterých mohl dojít, i šel jsem k bosákům a byl jsem z země daleké přišel k nim, z České. Tu se ke mně přívětivě měli a lásku mně okazujíce, všechny potřeby mi dávajíce. Na hoře Syón, kdež bosáci klášter mají, a

tu král David měl svůj dvůr a jest bytem byl, a již nyní slove Večeřadlo Páně. - Nazejtří pak šli se mnou do Betléma. A Betlém jest městečko maličké jako ves a můž býti od Jeruzaléma jakoby tři míle. Před Betlémem jest klášter veliký velmi a v něm jsou bosáci. A tu se Pán Kristus narodil v jednom údolí, a to jest, jako by byla pivnice, a jest zděné obyčejem skleповým. A tu jsou stavěli velbloudy a osly, neb tam všecko obyčej mají stavěti z kamene maštale, a to v zemi, a tepru svrchu nad tím domy. 45)

Kabátník byl ovšem také zcestovalý po českých zemích a přirovnává proto velmi často cizí města nebo hrady, které zhlédl, k městům domácím, Praze, Táboru, Žatci, Hradci Králové, Chrudimi a Tovačovu.

Také z hory Olivetské nejlépe jsem viděl Jeruzalém a zhléd položení jeho. Zdál se mi tak veliký, což jsem rozuměti mohl, jako Králův Hradec, a něco jest k němu podobný, neb také leží dlouze a ne široce, a jest na hoře dosti vysoké, jako by mohl býti Tábor, jenž ještě mi se zdá hora vyšší nežli Tábořská. 46)

Ani smysl pro humor bratrskému cestovateli nechyběl, jak o to svědčí následující řádky:

V Ejiptě obyčejně nemají tak velmi pečovati o své životy, aby je rozkošně chovali, vaříce a připravující jim mnohé pokrmy jako v jiných zemích, a zvláště v zemi České, kteříž jsou v tom převýšili všechny národy. 47)

Jeho dorozumívání bylo jistě velmi obtížné, žádného jazyka neuměje krom svého přirozeného českého, mohl se dostávat občas do nepříjemných problémů. To byl asi také jeden z hlavních důvodů proč si na cestu přibral židovského společníka. Neboť, jak víme, tak se na své cestě dorozumíval s těmi, kdo uměli rusky, zvláště se Židy; snad sám trochu rusky uměl vzhledem k svým obchodům s kožešinami nebo z cest do Ruska.

Kabátník žil ještě 11 let po své cestě, koupil si v Litomyšli dům a zemřel ve městě bezdětný v únoru roku 1503. Jeho cestopis, který je opravdu bohatým zdrojem

etnografických poznatků o evropských a asijských národech, jehož rukopis se nám také dochoval, vyšel poprvé tiskem roku 1539, nejspíše v Litomyšli; další vydání se objevila roku 1542, snad 1564, 1577, potom roku 1639, 1691 a 1708.

Za necelý rok po Kabátníkově návratu a dva roky po návratu svého nejmladšího bratra Bohuslava vydal se na cestu do Svaté země další poutník, tentokrát ze starého českého šlechtického rodu - Jan Hasištejnský z Lobkovic (1450-1517). Ač katolík, stál pan Jan věrně na straně krále Jiřího z Poděbrad a později byl i oblíbencem Vladislava II. Jagellonského. **48)**

Na jaře roku 1493 se Jan vypravil do Palestiny. Nejdříve putoval koňmo do Benátek a odtud lodí, v pestré mezinárodní společnosti, až do Jaffy.

O tom, že cesta po moři nemusela být pro suchozemce zrovna příjemnou záležitostí, svědčí jeho popis mořské bouře, která poutníky přepadla ještě v Jaderském moři.

*A ten celý den byl veliký vítr s deštěm a vlny veliké, že jsou galejí sem i tam metaly, že jsme u velikém strachu byli, a druzí, co snědli, to zase vracovali. A tu jsme opět musili kotvy metati do moře a tu zůstatí při té svrchupsané insuli (ostrově), Seva (Selva) řečené. Ve čtvrtek na Boží tělo byl veliký déšť před světlem (úsvitem) a přestal snad dvě hodiny na den. A tu jsme předce pluli a plovouce viděli jsme mnoho delfinův, kteří se u samé galeje přemítali. A ti delfínové jsou ryby mořské a přemítají se rovně a jako by kozelce přemítali přes hlavy.. **49)***

Z Jaffy opět na koních a oslech vyrazili poutníci do Jeruzaléma. Tam navštívili všechna posvátná místa ve městě a okolí, všímali si při tom i místního obyvatelstva a jeho způsobu života.

Potom navečer šli jsme se toulat mezi jich pohanův stany a ohledovali jsme jich koně, kteréž druhé mezi nimi byly pěkné a druhé také jakž takž. A také měli s sebou drahně velbloudův, na kterýchž od jídla a od jiných puotřeb: husy, koury s sebou nesli. A přihnali s

sebou také kozy k jídlu, též rovně jako zdejší jsou než toliko, že mají uši veliké, ježto jim dolů visí jako ohařům. Též také přihnali s sebou ovce a berany, ježto měli ocasy široké na půldruhého neb na dvě dlaně zšíři, jako bobrový ocas. Tu jsme se dívali tomu pánu z Gazaru, ježto jedl sedě na zemi na koberci a měl 12 neb 13 krmí čistě připravených kořením - by pak v Čechách bylo! - a vrchovaté mísy, a všecko cukrem posypáno bylo. 50)

Dne 31. července opustili Jeruzalém a vypravili se zpět do Jaffy a odtud stejnou cestou do Benátek, kam dorazili 30. září. Tam zůstal Lobkovic čtyři dny *sobě ledajakés věci skupuje* a potom se ubíral domů *tauž cestou téměř, kudy sme tam jedauc jeli, týmiž noclehy zase jel jsem. A přijel sem zase do Kadaně asi dvě hodiny na noc tu středu po svatých Šimonu a Judovi, apoštolech Božích. Což bylo 30. října 1493.*

Svůj cestopis napsal Jan Hasištejnský asi roku 1505 a roku 1509 připsal k němu část týkající se Benátek. Psal jej jako souvislé vypravování až 12 let po své cestě, ale jistě podle cestovního deníku, jak o tom svědčí řada detailů, které by si na dny nemohl zapamatovat. Onen deník se však nedochoval, také ne původní rukopis cestopisu. Jsou známy jen dva opisy, jeden z roku 1515 a druhý pozdější.

Cestopis nese název: *Od vysoce urozeného pána pana Jana z Lobkovic a na Hasištejně s tovaryšem svým s vysoce urozeným pánem panem Jetřichem z Guttenstejna do Jeruzaléma k svatému hrobu Pána Ježíše Krista, Spasitele našeho, léta 1493 začatý a šťastně vykonaný putování.*

Je příznačné, že Lobkovicův cestopis, obšírný v líčení celé cesty není soustředěn jen na Palestinu. Celá jeho polovina se obírá cestou z Čech až k přistání v Jaffě a pouze jedna čtvrtina je věnována vlastnímu pobytu ve Svaté zemi. Ačkoli ve svém cestopisu se Lobkovic nevěnoval převážně jejímu popisu, přece jen je v něm vidět horlivý katolík, upřímně se modlící, zavazující se v modlitbách sliby, věřící v odpustky, nevěřící však v pravost četných relikvií, které na cestě shlédl. Jako ostatní čeští cestovatelé této epochy je nábožensky

snášenlivý. A ve svém spisu žehrá na nedostatek svornosti v Čechách. Jeho vzdělání a vědomosti z nejrůznějších oborů jsou v cestopise dobře patrný. Na cestě se Lobkovic domlouval většinou latinsky, ale také německy a česky.

Jan napsal svůj cestopis s výchovnou a didaktickou tendencí pro poučení svých potomků a k jejich posílení v katolické víře; byl však také veden snahou, aby jeho cestopis jim byl zeměpisným doplňkem bible. Jeho text je psán věcným, jednoduchým vypravěčským slohem, s hojnými příklady a odkazy, oživovaným historickými příběhy, které autor slyšel vypravovat. Kroniky nebo jiné dějepisné knihy však necituje. Jeho cestopis je pestrý, mnohostranný a neunavující a opět namnoze přitažlivě dobrodružný.

Reálný cestopisný zájem druhé poloviny 16. století byl podmíněn, mimo jiné, politickými událostmi, jež měly své kořeny již ve století minulém a úzce, i když nikoliv bezprostředně, se dotýkaly také českých zemí.

V polovině 15. století ovládli Turci navždy Cařihrad a v první čtvrtině 16. století se přes Srbsko rozlili po Uhrách, kde ve válce s nimi ztratil život český a uherský král Ludvík Jagellonský. Za tři roky nato, roku 1529, se objevili před hradbami Vídně. Do popředí českého zájmu vstupuje tedy vše, co se týká této *metly křesťanstva*.

Všeobecné kosmografie pojednávající o celém světě již nové vlně zájmu nestačily. **51)**

V Čechách vycházejí letáky pro nejširší čtenářstvo s tendenčním a senzačním obsahem, představující u nás ve druhé polovině 16. století noviny s líčením tureckých ukrutností, bitev a podobných předmětů novinářských zájmů. Byly tištěny ve dvou nebo několika listech s dřevorytovými obrázky. **52)**

Pak se ve stejné době objevují v Čechách a na Moravě původní i přeložené knihy, které se zabývaly tureckou problematikou a muslimskou vůbec. Teprve však spisy Václava Budovce z Budova, Vratislava z Mitrovic a Heřmana Černína z Chudenic přinesly, ovšem

později a zčásti jen rukopisně, poučení o islámu, Turecku a vypsání příhod z tureckého zajetí.**53)**

Prvním z nich byla Budovcova kniha *Antialkorán* (1614). Václav Budovec z Budova (1551-1621), člen starého českobratrského šlechtického rodu, pobýval jako hofmistr císařského poselství vedeného Jáchymem ze Sinzendorfu na tureckém dvoře v Cařihradu čtyři roky (1579-1582). Z latinských dopisů Budovcových a z jeho spisu *Antialkoran* je zřejmé, že jeho zájem v této nábožensky a politicky zajímavé a důležité zemi byl obrácen spíše k teologickým disputacím, než k víceméně *veselému* životu, který vedlo ostatní poselstvo.

Budovec se naučil turecky a arabsky a v nábožensky pestrém Cařihradě se věnoval rozhovorům, či spíše - při jeho vyznání a povaze - náboženským polemikám s Turky, kněžími různých církví, Židy, ale i s poturčenci italského, albánského a řeckého původu. O tom všem si dělal latinské poznámky. Opatřil si také výtahy z překladu koránu a ty mu spolu s jeho záznamy posloužily k napsání vášnivě útočného polemického díla namířeného proti islámu, které nazval *Antialkoran, to jest: Mocní a nepřemožitelní důvodové toho, že Alkorán Turecký z ďábla pošel, a to původem Aryánů s vědomým proti Duchu Svatému rauháním*. Napsal jej roku 1593 a vydal tiskem po nové úpravě roku 1614. **54)**

Očekávaje válku s Turky přál si Budovec, aby jeho dílo varovalo křesťanské zajatce, a ti v tureckém zajetí neodpadli od víry svých otců a odolali svodům Turků nutícím je k přestupu na islámskou víru. Proto je jeho spis až nenávistný, zlostný a často přímo obhroublý. Když rozebírá súry koránu, nemá pro ně jiný výraz než *blivaniny* a Mohameda častuje jmény jako *pankart, syn zatracení, proklatý hanebný lhář, bídník, nešlechovník, nečistý pes, svůdce, morděř, posměvač a rouhač*. **55)**

V první části svého díla vypisuje obsah koránu, v části druhé vyvrací Mohamedovo učení a v oddíle třetím líčí budoucnost křesťanství.

Cestopisné dílo o svém pobytu v Cařihradě však Budovec nese-psal, a tak etnografické zajímavosti o tureckém národě a jiných etnikách oblasti najdeme spíše než v Antialkoránu v Budovcově korespondenci, především v listech určených lipskému humanistovi Davidu Chytraeovi.

Po návratu z Cařihradu se Budovec stal radou nad apelacemi a předním obráncem Jednoty bratrské, kterou hájil na sněmu. Byl bojovníkem za uskutečnění náboženských svobod. V roce 1607 byl přijat do panského stavu. O jedenáct let později se stal členem stavovského direktoria a volil pak *zimního krále*. Ještě roku 1620 měl vést české poselstvo do Cařihradu, což ovšem odmítl s poukazem na své stáří. Nicméně tento fakt i skutečnost, že provázel turecké poselstvo po Praze v roce 1619, dala do ruky císařské obžalobě jeden bizarní a vzhledem k Budovcovým postojům jasně vyjádřeným v Antialkoránu naprosto absurdní argument. Totiž obvinění, že prý se pokoušel vytrhnout Čechy z lůna křesťanského a zavléci je do stínu půlměsíce. To se nakonec stalo jedním ze zdůvodnění, které pomáhalo zdvihnout nad Budovcovu hlavu meč kata Mydláře v neblahém roce 1621.⁵⁶⁾

Na staroměstském popravišti skončil stejně jako Budovec i jeho současník a v mnoha ohledech kolega - Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic (1524-1621). Tento nesmírně vzdělaný šlechtic, ale také zdatný voják a obratný diplomat, necestoval sice k tureckému dvoru, ale jako jeho mnozí předchůdci do Svaté země. Jen málokterý cestovatel té doby byl vyzbrojen takovým věděním jako Kryštof Harant, což se pochopitelně výrazně odrazilo na jeho spisu *Putování aneb cesta z království českého do města Benátek a odtud po moři do země svaté, země judské, dále do Aegypta a velikého města Kairu, potom na horu Oreb, Sinai a sv. Kateřiny v pusté Arábii ležící* (1608).

Harant se vypravil na cestu v březnu roku 1598 a jeho společníkem byl rytíř Heřman Černín z Chudenic, o němž ještě bude řeč. Koňmo odjeli oba cestovatelé přes Bavorsko a

Tyrolsko do severní Itálie a zastavili se v Benátkách, protože tu museli dlouho čekat na vypravení lodi; a také *pro nesmírnou v hospodách drahotu* vypravili se do blízké Padovy, v níž Harant zajímavě popsal univerzitní botanickou zahradu; odtud pak zamířili do Ferrary.

Dne 12. července konečně vypluli z Benátek a přes Krétu a Kypr dorazili do syrské Jaffy. Odtud obvyklým způsobem - na oslech - odjeli do Jeruzaléma. Z tohoto města se vypravili do Egypta a posléze na Sinajský poloostrov. Při zpáteční cestě do Káhiry byli v noci v poušti přepadeni a o všechno oloupeni. Z Káhiry se vrátili na Krétu, kde Harant onemocněl těžkou zimnicí, a po dalších peripetiích se dva dny po Štědrém dnu dostali do Benátek, odkud pokračovali v cestě domů. 57)

Harantův cestopis má dva díly. První z nich líčí putování do Palestiny a pobyt v ní, druhý cestu do Egypta na Sinaj a návrat do Čech. Harant vynikal nad své současníky neobyčejnou sečtělostí a také tím, že se navíc na cestu speciálně připravil. Znal rovněž cestopisy svých českých předchůdců - Kabátníka, kterého přezírá, a Prefáta z Vlkanova, jehož chválí a odvolává se na něho. Citáty, tehdy módní, asi ze šesti set knih, doplňují mnohde cestovní zkušenost, ale přepřelují knihu, ruší souvislosti a působí vychloubačně. Text se jen hemží příslovími latinskými, italskými, španělskými a německými. Zvláště druhý svazek díla je zaplněn popisy zvláštností přírody, lidí a obyčejů Východu převzatých z literatury, kdežto v prvním díle převažují vlastní dojmy a zážitky. Je obdivuhodné, jaké množství knih dokázal tento vzdělanec prostudovat a skoro se zdá neuvěřitelné, že k tomu měl v tehdejších Čechách takové možnosti. Jejich soupis je uveden v závěru díla. Suma etnografických informací, ať již z jiných děl převzatých či vlastním pozorováním získaných, je v Harantově díle nesmírná a pro badatele v dané oblasti dodnes užitečná. Popisy hmotné kultury každodennosti se vyznačují přesným pozorováním:

I ačkoli voda Nilu velmi kalná a hlinovatá přes celý rok jest, však velmi dobrá a chutná ku pití bývá, a co jsme ji do sebe až přespříliš lili, nic nám neuškodila, toliko, že nás

obměkčovala a purgovala /projímala/. Proti čemuž obyvatelé egyptští, aby ustavičně po ní neběhali, užívají ortele /prostředků/, jímž vodu z Nilu pěknou, čistou a zdravou činí; neb mají velké hliněné nebo kamenné nádoby dole široké a nahoře, co džbány úzké, v jedno aneb dvě vědra, ty plné kalné vody nalejí, a poté vezmouc pět nebo šest hořkých mandlových jader, drobet nimi povrchu džbánu potrou, a ty mandly v hrsti stlačíce do vody vrhnou, a rukama přes loket a v vodě semotam chvíli míchají a točí a tu vodu co nejvíce zkalí a státi nechají, až se co sklo pěkně učistí, a to ve třech neb čtyřech hodinách; kteroužto potom do jiných menších džbánův ulívají a ku potřebě z nich užívají. 58)

Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic se ve svém díle dotkl také pokračujících zámořských výbojů. Výklad o portugalských plavbách a tamní conquistě vložil do 16. kapitoly druhého dílu svého cestopisu. Popisuje zde plavbu Vasco da Gamy, Cabrala, vývoj portugalského panství v Indii a podává výčet portugalských držav v Ásii. S pravou humanistickou zvědavostí a erudicí, na níž jsme u něho zvyklí, vypráví o hospodaření Portugalců, jejich životě a zvycích. Nacházíme zde i zajímavou zmínku o míšencích, v níž se poprvé v češtině, díky Harantovi, objevuje výraz *mestic*.

Portugalští nemajíce namnoze manželek z svých krajín, z poručení svých nejvyšších brali sobě rodilé ženy a panny v těch zemích, kde se jim osaditi a bytem býti, a slovou podnes děti takových, totiž z otce Španěle neb Portugalce (nebo to dvoje jméno již o jednom názoru se míní) a matky Indiánky MESTYCOS /podtrhl S.V./...59)

Jestliže Budovcův Antialkorán byl četbou spíše bojovně náboženskou, přinesly cestovní příhody mladšího českého pána Václava Vratislava z Mitrovic (1576-1635) z cařihradského vyslaneckého pobytu zážitky z tureckých žalářů, které bezprostředností vlastních zkušeností zajímavě osvětlily turecké nebezpečí. Václav pocházel ze starého katolického rodu rytířů a později pánů Vratislavů. Prošel výchovou na jezuitských školách a

na přímluvu svých příbuzných byl jako patnáctiletý chlapec přidělen ve *funkci* panoše k osobní službě císařského vyslance k tureckému sultánovi Fridricha Krekvice.

Přestože byl se sultánem za Rudolfa II. sjednán mír, loupežili a válčili místní begové na obvodu rozlehlé turecké říše, v Uhrách, Kraňsku a Chorvatsku nejen na svou pěst, ale i s vědomím Porty, neboť vodili dokonce v Cařihradě zajatce z těchto bitek potupně kolem domu císařova vyslance. Roku 1590 chtěli Turci obnovit válečný stav, ale Rudolf II. sjednal téhož roku prodloužení míru s pokojující podmínkou, aby císařské poselstvo přineslo sultánovi Muradovi III. kromě obvyklého každoročního daru třiceti tisíc dukátů ještě drahocenné náčiní a skvosty.

Diplomatická mise vyrazila na cestu 1. října 1591 a po 55 dnech, z nichž 18 dní odpočívala, dorazila na místo.

Sultán a vezíři byli spokojeni s nákladnými a krásnými dary poselstva, kterému se v Cařihradě zpočátku dobře dařilo. Nicméně nepřítel Habsburků, sesazený velkovezír Sinaan paša, který se znovu domohl svého postavení pohnul sultána v roce 1593 k vyhlášení války císaři. Krekvic byl s celým poselstvem uvězněn v Cařihradě a šéf mise pak byl odveden do Bělehradu, kde zemřel.

Po vojenských neúspěších Turků v Uhrách byli zajatci vyvedeni z přístavního vězení a na galéře. To však nebyl vrchol jejich utrpení. Po dalších porážkách tureckých vojsk byli vězňové ze msty převedeni z galéry do *hrobu mrtvých*, nejhoršího tureckého vězení v Černé věži pevnosti Anadolihissar. Teprve nový sultán Murad III. propustil po Sinaanově smrti poselstvo z vězení.

Vratislav, který potom dostal přezdívku *Tureček*, se vrátil domů ke svým rodičům roku 1595 a po čtyřech letech zotavení sepsal roku 1599 své příhody podle dosud čerstvé paměti. Deník si nevedl, většinou by ani nemohl a při svém mládí na něj nepomyslel. Jeho cestopis dosáhl u českého čtenářstva velké obliby pro pestré množství zajímavých příběhů

navázaných rovnoměrně na hlavní dobrodružný a jistě přitažlivý děj osudů císařova poselstva. Bez rozvláčnosti nasazuje v něm příhodu na příhodu bystrým tokem líčení. Strastiplný osud panského mladíčka, který z veselé diplomatické služby vyústil v strašné uvěznění orientálně surovým nepřítelem, je vypravován prostě, bez nadsazování a stesků, a občas i s mladistvým humorem a vtipem.

Jazyk tohoto prostého, ale účinného líčení je sice pokažen latinismy a germanismy tehdy módními, uchovává si však svou lidovou ryzost. Tyto dobré vlastnosti starého českého spisu, který Jan Gebauer nazval *okrasou české literatury*, způsobily, že jej na počátcích národního obrození vydal tiskem František Martin Pelcl (1777).

Obsahově je cena Vratislavových pamětí především etnografická a historická, méně již geografická. Věrohodnost příhod lze ověřit z německého cestopisu jiného člena poselstva, lékárníka Fridricha Seidla, který vyšel roku 1711 ve Zhořelci. Mitrovičův cestopis nese název *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic, kteréž v tureckém hlavním městě Constantinopoli viděl, v zajetí svém zkusil a po šťastném do vlasti se navracení sám léta 1599 sepsal*.

Vratislav si dopodrobna všímá všech jevů každodenního života a mnohdy je s jistým nadhledem, u mladíka jeho věku skoro nečekaným, komentuje.

A protož přehojný lov tam bývá ryb rozličných a v lacinosti je prodávají, jako megarelův, línů, míků, ouhořův, trylí, pesce de spada (mečoun) platejsů čerstvých, škumbrů sardelů a jiných nesčíslných. Řekové na větším díle jsou rybáři a umějí je dobře strojiti. Turkův málo, ačkoliv i Turci rybami, když se na stůl postaví, pěkně přistrojeny jsou, nezhrzejí, zvláště těmi, kteréž oni za čistotné mají. Ale ne každý přirozený Turek, leč renegát poturčený po nich hrubě dychtí; nežli žab, hlemýžďů, šiltkrotů (žel), austrií (ústřic) přirozený Turek, neřku-li jísti, ale ani se dotknouti nechce. Jakož pak i v Zákoně jejich alkoránu, nečisté ryby i pití vína Turkům se zapovídá a žádný, v jakémkoli důstojenství a úřadě

postavený, nepije zjevně, leč tajně, a to na větším díle poturčení; jakož pak k nám do domu potají přicházeli a celé noci pili, až před svítáním zase domů tajně chodívali, a aby žádný nevěděl, nás velikou prosbou prosili. 60)

Popis tureckých her má zajímavé vyústění ve srovnání se situací existující doma. Není to ovšem zdaleka první a také rozhodně ne poslední stesk na velké obžerství Čechů a jejich zálibu v nevázaných pitkách.

Tu když se tak všickni sjeli, tehdy se na dvě strany placu rozdělili, a jako se u nás mezi pacholaty pěšky hra, již ritršpil říkají, hrává a běhá, tak oni na koních proti sobě vyjížděli a těmi hůlkami jeden po druhém házeli: jestli kdo neopatrně dál, nežli bylo náleželo vjel, jej zajali a na stranu postavili. Když pak každý tu hůlku vyhodil, tedy těmi háčky dřevěnými je od země dosahovali, někteří v plném běhu od země je brali, jiní skočíce dolů s koně, svou čerstvost okazovali, a nevstoupivše do třmenů, do sedla na kuň bez pomoci vyskočili. Jiný pak, když po něm tři čtyři tyčky hodili, někdy jednu, někdy dvě v plném běhu do ruky chytil, a obrátiv se v okamžení, ty, kteří ho prve honili, on zase honil a svými hůlkami ve hřbet střefoval. To proto takové házení mají, aby proti nepříteli dardami mistrně na vojnách házeti uměli; a jest se jistě jejich velké čerstvosti podiviti, neb tu každý, poněvadž se na tisíce lidu mužského i ženského pohlaví, též předních bašův fraucimor v domích dívá, rekovství dokázati a svou čerstvost ukázati hleděl ...

To jest jinačejší kratochvíl rytířská nežli u nás když my se, dobří přátelé, shledáme, jiného nic před sebe nebereme, nežli, že jeden druhého nesmírně pitím a žraním nutíme a užereme, a spadne-li kdo jsa ožralý s schodů, nad tím, že jsme ho tak spravili, obzvláštní potěšení máme a tomu se smějeme. 61)

Za třemi pány předbělohorského období, Budovcem, Harantem a Vratislavem, významnými svým dílem cestopisným s etnografickými a historickými prvky, stojí v řadě starých českých cestovatelů poněkud neslavná postava Heřmana Černína z Chudenic (1576-

1651). Pocházel z jednoho z nejstarších českých rodů, doloženého už ve 12. století, který dosáhl svého velkého rozmachu právě za jeho života.

O Heřmanovi Černínovi z Chudenic jsme se již zmiňovali v souvislosti s cestou Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic do země svaté, kdy byl Černín jeho společníkem na tomto putování. Byl oblíben císařem Rudolfem II. a roku 1603 se stal císařským komořím. I nástupce Rudolfa II. Matyáš mu věnoval svou přízeň a poslal ho, jako znalého obchodních jednání, léta páně 1616 na dva roky do Cařihradu jako vyslance. Tam se Heřmanovi podařilo sjednat se sultánem mír *na dvacet let*; projevil se při tom ovšem také jako vypočítavý prospěchář, který dokázal využít svého vyslaneckého postavení k čilému obchodu s Orientem, na němž se zdatně obohatil. Při českém protihabsburském povstání zůstal i přes výstrahy a sliby českých stavů věren císaři a 10. srpna 1618 z obav, že bude odbojnými stavy zatčen, uprchl spolu s jinými katolickými šlechtici do Saska. Do Čech se vrátil s vojskem Ligy a bojoval na habsburské straně v bitvě na Bílé hoře. Roku 1620 se již po několikáté stal staroměstským hejtmanem a v této hodnosti přihlížel popravě sedmadvaceti účastníků stavovského povstání v květnu 1621, mezi nimiž byl i jeho bratr Diviš a společník z palestinské cesty Harant z Polžic a Bezdržic. Pak už jen bezohledný a chamtivý šlechtic hromadil statky a tituly. Roku 1644 byl znovu vyslán k tureckému dvoru; kromě diplomatických aktivit se tam také opět obohatil dobrými obchody a roku 1645 se slavnostně vrátil domů.

Deník první Heřmanovy cařihradské cesty z roku 1616-1618 vydal 1622 německy Adam Wennern v Norimberku. Cestopis druhé cesty z roku 1644 napsal Heřman sám česky. Zeměpisně je to dílko velmi chudé; zabývá se nejčastěji běžnými cestovními událostmi a v části cařihradské se věnuje jednání se sultánem a vedlejšími příhodám a zvykům.

Jazyk českého cestopisu Heřmanova je hrubá mluva, ze všech současných cestopisů nejvíce postižená jazykovými kazy pobělohorské doby. Neučení Heřman, na nějž ani raný

ani pozdější dlouhý pobyt v cizině neměl nijak valný vliv, je bez vzdělaného zájmu o krajinu a cizí život, a jeho cestopis nepřispívá ničím k rozvoji vědomostí o trati jeho cesty a prostředí jeho pobytu. Srovnáme-li například popis Bělehradu podaný Vratislavem a Heřmanem, vynikne nám nejlépe příkrý rozdíl v charakteru obou cestopisů. Heřmanovou hlavní starostí na cestách a ve velvyslaneckém úřadě bylo, aby dobře vyšel jak s pány na velvyslanectví, tak s pány tureckými, aby mu neušla žádná z výhodiček, které situace poskytovaly. Všude prosakuje stálá samolibá starost o vlastní důležitost. Lakomý a ješitný hodnostář se však netěšil úctě ani u svých podřízených, kteří byli lhostejni jak k jeho hodnosti, tak i k jeho vážné nemoci, jak vyplývá z výňatku popisujícím chování hofmistrovo, když jeho pán onemocněl:

Tu jsem počal drobet zle se vynacházeti a nemohl jsem spáti, v svém voze ležíce odpočíval. Můj pan hofmistr maje ale do nejmenšího nápomocen býti, nic dokonce nečinil, toliko stále dnem i nocí s trubači a s jinými žral a pil a troubiti dal, což jsem do mnohokrát tu noc k němu posílal, že nikoliv spáti nemohu, jak začnu, mne probudí, aby toho zanechali; ještě více se dalo takže stále jiného nic nedělal, až dotud krom žral a pil a hadrunky (hádky) zplozoval ... 62)

Dílo Heřmana Černína z Chudenic uzavírá kapitolu předbělohorských cestopisů z výprav směřovaných s převahou k tureckému dvoru a vyplývajících více než z čehokoliv jiného z celkové politické situace v Evropě. Některé z nich, především cestopis Vratislavův a Harantův, každý svým způsobem, představují nesporně zajímavý příspěvek k vývoji svého žánru i možnost k dalšímu prohloubení studia české cizokrajné etnografie. Další vývoj tohoto zárodečného žánru důležitého pro následný rozvoj *masové literatury přerušila brutálně třicetiletá válka. 63)*

2. KOSMOGRAFIE A KALENDÁŘE

Kosmografie je jako původně astronomická a geografická příručka, později se stále vzrůstajícím podílem historickým a etnografickým, jedním ze symbolů evropské renesanční a humanistické epochy 16. století.

Mohutný rozmach kosmografií, k němuž v tomto období v Evropě došlo, je podmíněn dvěma základními faktory. První z nich představuje obrození díla Klaudia Ptolemaia v italské renesanci a druhým je rozšíření lidského obzoru velkými zámořskými plavbami a objevnými cestami 15. a 16. století.

Již na jeho úsvitu, konkrétně v roce 1507, se objevil v lotrinském městečku St. Dié kosmografický spisek místního humanisty Martina Waldseemüllera *Úvod do kosmografie (Cosmographiae introductio)* zajímavý mimo jiné tím, že se v něm poprvé vyskytuje název Amerika k pojmenování kontinentu, který byl do té doby výhradně nazýván Západními Indiemi či Novým světem. O něco málo později - v roce 1524 - vychází další titul obdobného charakteru, a sice *Kosmografická kniha (Cosmographicus liber)* Petra Appiana.

Nejznámější kosmografickou prací se však staly *Všeobecné kosmografie knihy šestery (Cosmographiae universalis libri VI.)* heidelberského profesora Sebastiana Münstera, kniha jež vyšla poprvé v latinské verzi v Basileji v roce 1544. **64)**

Münsterova Kosmografie se stala podkladem pro celou řadu tzv. *národních* kosmografií jakými byli v Anglii vydané dílo Richarda Edena, ve Francii publikovaná kniha Françoise Belleforest, v Polsku se objevivší *Kronyka wszytkiego swiata* Marcina Bielského a v Čechách *Kosmografie česká* Zikmunda z Púchova. Ta vyšla ve staroměstské tiskárně Jana Kosořského z Kosoře právě deset let po první latinské verzi Münsterově, tedy v roce 1554. Kosmografie česká vznikla na přímý popud tehdejšího českého krále Ferdinanda I. a pracovat na jejím překladu začal Zikmund z Púchova už v roce 1550;

vycházel přitom z jedné z latinských verzí Münsterových vydaných v témže roce. Sám o tom v předmluvě říká:

Strejc muoj (Jan z Púchova, administrátor pražského arcibiskupství) oumysl a vuoli královské milosti mi podal, jakbyste Vaše královská Milost, nejednou s ním své milostivé rozmlouvání, z obzvláštní k národu českému náchylnosti, o přeložení Kozmograffie z řeči latinské do řeči české mívati ráčili, o to se mnou jednaje a pilně mne k tomu napomínaje, abych dotčenou Kozmograffii, jež se latinsky vykládá, do řeči české přeložil, která jest jeho velebnosti císařské latinsky od Munstera dedykována. 65)

Zikmund z Púchova zpracoval podle Münstera jen první díl, někde, zejména o Čechách, vlastně spíše jen o Praze, přidával informace z jiných pramenů. Z původní koncepce originálu, která brala za základ svět německý, se český upravovatel nedokázal vymanit. Proto píše více o menších městech německých, než větších českých. Druhý díl je Zikmundovou prací samostatnou: na 300 stranách tu popisuje nudný a nenápaditý spisovatel nezáživná data podle těžkého schématu středověkého čtyř monarchií. Především dlouhým a nevkusně se opakujícím moralizováním nedodal Zikmund z Púchova svému dílu na přitažlivosti.

Dokonce i v kapitolách věnovaných Čechám, jako jsou *Vypsání Čech, O Jachymstálu, O zemi české, O Praze, O Chebu* Bruxius poeta píše, se Zikmund z Púchova držel spíše Münstera.

Přesto lze najít na jeho Kosmografii dva nesporné klady. První z nich představuje řadu etnografických informací roztroušených po celém textu, a to především z oblasti hmotné kultury, druhý pak spočívá ve skutečnosti, že nadlouhou dobu se stala Kosmografie česká nejzákladnější soubornou příručkou, z níž mohl český čtenář čerpat poučení a cizích národech jak evropských, tak i mimoevropských.

Konečně, v některých případech dosahuje kniha mimořádného prvenství - jsou v ní například poprvé v češtině publikovány výtahy druhého a třetího listu španělského dobyvatele říše Aztéků Hernána Cortése, králi a císaři Karlu V. o dobývání a konečném dobytí aztécké metropole Tenochtitlánu. Samo město exotické město a život v něm jsou v podání Zikmunda z Púchova vylíčeny následujícími slovy:

Toto velmi přehradné město jest tak veliké, jako Hišpalis (Sevilla) a neb Korduba (Córdoba), pěknými a širokými ulicemi ozdobené, mnoho v něm velikých placuov a rynkuov takže každého dne na šedesáte tisíc lidu kupují a prodávají rozličné kupectví, kteréž se v těchto našich zemích míti muože, jako zlato, stříbro, volovo, med', mosaz, kosti, kamení, korálky, peří, vápno, sekany, tesany, řezany, rytý, vyšívaný, malovaný věci. Item: rozličné věci potravné, ptáky, ryby, maso mnohé, krom chleba místo něhož koření jednoho užívají o němž nahoře dotčeno, k tomu zvěřinu rozličnou.

V tomto městě jsou též domové hostinští šenkovní do nichž se na pití scházejí. Jsou v něm také rozličná subtylná řemesla, rovně co u nás. Summou rozličné ovotce, rozliční kovové a umění. Item: byliny a species pro zdraví lidské a do appatek náležitě. 66)

Kdyby ničím jiným, tak už pouze faktem, že dává českému čtenáři první soubornou informaci o zámořských objevech a počátcích dobývání Nového světa spolu s popisem domorodého obyvatelstva Ameriky, si Kosmografie česká zajistila trvalé místo v *prehistorických dějinách* české cizokrajné etnografie.

Vzrůstajícímu zájmu české společnosti o dějiny, který se z dějin národních rozšiřoval i na dějiny světové, vycházely vstříc nové druhy historického spisování. Poznání cizích zemí, podnětené zámořskými objevy, válkami a cestami do zahraničí, bylo spojováno i s poznáním jejich minulosti. Tuto touhu uspokojovaly především překlady humanistických světových kronik a kosmografií. Burian Sobek z Kornic přeložil *Světovou kroniku* německého humanistického historika Jana Kariona (1541), do češtiny byly převedeny i

některé cizí národní kroniky, Flaviova *Kronika židovská* Václavem Plácelm z Elblinku. Horlivým překladatelem cizích kronik se ve druhé polovině 16. století projevil světa znalý a jím odchovaný spolupracovník tiskaře Daniela Adama z Veleslavína Jan Kocín z Kocinétu (1543-1610). Spolu s Veleslavínem uvedl do češtiny v době hrozby tureckých válek aktuální *Kroniku novou o národu tureckém* německého právníka a historika Jana Lowenklaua (1533-1594). Z tiskařské officíny Veleslavínovy vzešel i překlad *Moskevské kroniky* od Matouše Hosia Vysokomyštského (1555-1598) zdůrazňující příbuznost slovanských národů.

Zcela novou formu historické a svým způsobem i národopisné literatury se staly i u nás historické kalendáře. Řadily dějinné události jednotlivých zemí, podle toho jak připadaly na jednotlivé dny v roce. Trhaly však a tříštily jednolitý tok dějinného vývoje a vytvářely nikoliv diachronický pohled na společenské dění, ale pohled synchronický a synoptický. Kalendářová forma vyhovovala měšťanským a lidovým zájemcům, kteří do historických kalendářů vpisovali ještě v pozdějším století vlastní pamětní zápisy, takže kalendáře napomáhaly vzniku městského a vesnického, lidového kronikářství. Po vzoru německého historika Pavla Ebera sestavil historický kalendář pro české dějiny profesor pražské akademie a pak radní písař a zámožný měšťan domažlický Prokop Lupáč z Hlaváčova (asi 1530-1587) *Rerum bohemicarum ephemeris sive Kalendarium historicum* (1584). Oblíbenější byl *Kalendář historický*, pořízený roku 1578 a v druhém vydání roku 1590 rozšířený nástupcem Lupáčovým na pražské univerzitě Danielem Adamem z Veleslavína (1546-1599). Jako vlastenecky smýšlející humanistický historik osvědčil se Veleslavín v úvodu k nové edici kroniky Kuthenovy a Silviovy, které ve své jazykové úpravě vydal pod názvem *Kroniky dvě o založení země české*. V jakémsi prvním přehledu hodnotí dosavadní české kroniky, a v tom i Silviovu a Hájkovu, především podle slovesné hodnoty, vyprávěcí schopnosti a snahy poučit a pobavit čtenáře, aniž by se

kriticky stavěl k jejich ideovému zaměření a věcným nedostatkům. Jeho výklad nakonec vyúsťuje v obranu českého jazyka a národa.

V každém případě zajímavou kuriozitu vztahující se k dějinám české cizokrajné etnografie přináší rok 1590. Tehdy vznikl český překlad latinského spisu kalvínského duchovního z Burgundska Jeana de Léryho (1534-1613) o cestě do Brazílie, následném zajetí a delším pobytu u indiánského kmene Tupinambá, s titulem *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasilia slove*. Rukopis je dokladem živých styků českých bratří s francouzskými hugenoty a vychází z latinského originálu *Historia navigationis in Brasiliam quae et America dicitur*; pořídili jej dva čeští bratři Matěj Cyrus a Pavel Slovák. Na svou dobu obsahuje až nezvyklou sumu etnografických informací. (Stačí jen připomenout, že originální dílo Léryho inspirovalo francouzského filozofa M. de Montaigne teorii tzv. *ušlechtilého divocha*). 67)

V závěru etnografické části přináší dvacátá kapitola ukázky jazyka tupí ve formě rozhovoru Indiána s Francouzem a ve stručném slovníčku. Pestrý a barvitý obraz etnografický je proložen podrobným líčením poměrů geografických, zoologických a botanických.

Kroniky a historické kalendáře se obracely většinou k měšťanstvu. Do prostředí šlechty mířily oslavné genealogie, které jsou obdobou básnických humanistických elogií na šlechtické rody a jejich vynikající osobnosti. Nejtypičtějšími představiteli rozsáhlých šlechtických genealogií byli rožmberský archivář a knihovník Václav Březan (1550-1618) a na Moravě naturalizovaný Polák Bartoloměj Paprocký z Hlohol (1540-1614).

Václav Březan (asi 1550-1618), rožmberský historiograf, začal počátkem 17. století psát obširnou pětidílnou *Kroniku rožmberskou*, z níž se však dochovaly pouze poslední dva díly, *Život Viléma z Rožberka* a *Život Petra Voka z Rožberka*. Březan si všímá zejména veřejného a soukromého života obou pánů a jejich účasti na politických událostech,

nicméně nebývalý zájem jeví i o hospodářské a poddanské poměry na jihočeských statcích. Z Březanova pera pochází i zpráva, jak na krumlovském panství *čarodějníci vlky posílali, kteří velikú škodu činili, zvěř a dobytek dávíce ...* **68)**

Polák Bartoloměj Paprocký z Hlohol (1540-1614), usedlý na Moravě, se oproti tomu pokusil v širokém záběru pojmout všechny svobodné a politicky rozhodující stavy Čech, Moravy a Slezska a vylíčit jejich genealogii, zejména v dílech *Zrcadlo slavného markrabství moravského* a *Diadochus ... všech tří stavův slavného království českého*. Zpracování látky však bylo poplatné šlechtickým příznivcům a Paprocký se navíc, na rozdíl od Březana, pohybuje více na rozmezí historické skutečnosti a volné fabulace. Pro renesančně zábavné rodopisné a erbovní historie Paprockého je dále typický prezíravý vztah k nižším vrstvám, především měšťanským a poddanským. **69)**

3. MAREK BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA A MIKULÁŠ DAČICKÝ Z HESLOVA

Kronikářské zápisy Marka Bydžovského z Florentina (1540-1612) tvoří tři rukopisné sborníky, uspořádané podle období vlády Ferdinanda I., Maxmiliána II. a Rudolfa II. Bydžovský, od roku 1567 působil na pražské univerzitě jako profesor, kde vystřídal i řadu akademických funkcí (v letech 1589-1603 byl dokonce rektorem). I když se zabýval především astronomií a matematikou, zajímal se i o historii.

Uvedené rukopisy však představují spíše záznamy současníka než pokus o vypsání ucelených dějin našich zemí. Bydžovský si při své práci navíc počínal spíše jako redaktor než spisovatel; své zprávy víceméně bez výběru přejímal ze starších kronik a zápisků všeho druhu, z korespondence, či ústního podání, ale i z tištěných letákových novin. Svým dílům pak vtiskl podobu análů, na první pohled představujících pouhou chaotickou snůšku různých informací. Nicméně i přes nevyrovnaný charakter jednotlivých položek jsou Bydžovského zápisy cenným svědectvím o své době i autorovi.

Marek Bydžovský jako stylista nijak výrazně nevybočoval ze soudobého průměru. Jeho sloh je konvenční, neosobní, poplatný autorovu společenskému postavení. Ovšem jistý smysl pro epickou výpravnost Bydžovský prokázal zařazením několika historek, které by se spíše lépe vyjímalý ve sbírce facetí nežli v kronice.

Pro Bydžovského je příznačný enormně zvýšený zájem o nadpřirozené a magické události. Řadu zpráv tohoto druhu často doslovně opsal z děl luterrského kazatele Jana Štelcara Želetavského, především z jeho *Knihy duchovní*, a v jeho spisech se jich ve srovnání s ostatními soudobými kronikáři nachází nebývalé množství. Tyto záznamy lze rozdělit do tří skupin.

První pojednává obecně o působení d'ábla na tomto světě:

1551. Téhož léta v saské zemi d'ábel v noci v rozličné tvářnosti se proměňoval a po ulicích se procházel, tluka na dveře šenkovních domův a svým jednak naříkáním, jednak

plakáním a kvílením vypraviti se nemůže, jak mnoho lidí podvedl, že se nejináče domnívali, že nějakí lidé mrtvý k hrobu provázejí.

Další popisuje působení d'ábla v podobě blesku, *hromu*, jak se tehdy říkalo (což naznačuje častá úvodní formulace *hrom zlý anjel*), který jednak bije do stavení - 1555. *Téhož léta hrom zlý anjel ukázal se jako ohnivý kohout v domě farním ve vsi Konojedech, vypouštěje z sebe veliké jiskry ohnivé ... a ... udeřil na věž... - ale také do lidí, kteří sami "hromují" :*

1571. Téhož léta nedaleko Litomyšle, v Lisově vsi na Huráňově poli v času hřímání jeden pacholek velice zlořečil, a nežli se nadál, od hroma zabit jest.

Třetí pak líčí skutky čarodějníků a čarodějnic, často zároveň spolu s jejich potrestáním: *1533. Téhož léta v hořejších zemích d'ábel zgruntu vypálil městečko řečené Schiltach na den Zeleného čtvrtku, a to za příčinou nějaké čarodějnice, frejírky své, jakož ona sama o tom vyznala, a proto utracena. 70)*

Především těmito zprávami a jistým postojem k nim zaujímaným se stává Bydžovský zajímavým pramenem ke studiu pověřivosti a pověrečných praktik.

K nejpozoruhodnějším českým novověkým písemným památkám kronikářského charakteru nepochybně patří *Paměti* Mikuláše Dačického z Heslova (1555-1626), přesněji *Paměti* kutnohorských erbovních měšťanů Práchňanských a Dačických, které Mikuláš uspořádal a doplnil největší částí (oddíl XIII-XV), přičemž glosoval i některé záznamy svých předků.

Paměti jako literární dílo jsou poměrně věrným obrazem jejich redaktora. Mikuláš Dačický, jenž proslul díky četným výtržnostem, soubojům či alkoholickým excesům, se na poli písemnictví projevil jako silná autorská osobnost, vzdálená vší prostřednosti a konformitě. To se týká nejen specifického pravopisu a stylistiky, nýbrž i výběru zpráv a jejich charakteru zpracování. Dačický osobitě hodnotí popisované události, v zápiscích

často uplatňuje svůj názor a postřeh. Právě tato tendence činí z Pamětí dílo mimořádně svěží a čtivé i v dnešní době.

Měsíce Julii [1520] duha barevná vyšla po zemi na Tarmarce v městě Hoře Kutné, což mnozí lidé viděli. Nota. Toť nějaké horní vítrování.

[1595] Scepeněl jest ten pohan, sultán Amurates císař turecký ...

[1549] Banditové dva, Vlaši zrádčí, tejní morděři, v Praze zutraceni jsou. O takových lidech předešle v Čechách slejcháno nebylo.

[1625] Cikáni, tuláci, lid ohyzdný, toulali se a procházeli po české zemi sem a tam ...

[1612] Rovně jako housenka v zeli, had za řadry, myš ve stohu a v stodole, kozel v zahradě, tak Němec v české radě loupí, bere, šidí, podvozuje a zjevně krade. Mnozí pak neupřímní Čechové učí se tomu od Němců, s nimi v tom spolek činí a tak sobě napomáhají a s nimi se spřízňují a cvikírují na svou vlastní lehkost a záhubu.

[1542] Lid český, vzavše formu od lidu vlaského, chodili s krátkým oděvem až po prdel; pyšní, smilní, nesvorní, nic na to nedbaje, že se cizozemci v zemi jich osazovali. Turkuom pak v Uhřích nikterak odolati nemohli a nic nedbali.

I z této krátké ukázky vyplývá kolik zajímavých informací etnografického charakteru - od interetnických vztahů, přes oděv až k přirovnáním a pořekadlům lze u Dačického nalézt. Ovšem ve shodě s jinými dobovými prameny nelze opomenout ani autorův zájem o cizí kraje.

Víceméně nahodilé, ale právě touto nahodilostí zajímavé, jsou zápisky, které si Mikuláš Dačický učinil o obeplutí země anglickým korzárem Franciskem Drakem a o plavbách Holanďanů v Severním ledovém moři. Tyto zápisy vzniklé po roce 1571, dokládají, že ani u nás neušly pozornosti plavby v další fázi dobývání a kolonizace Nového světa.

Franciscus Drago, rytíř anglický znamenitý, jeden z hejtmanuov Elizabety královny anglické, vzat za slovo, že dovše se v plavání a dostav se do Indie Ameriky, světa nově nalezeného, ve třech letech všecek okršlek zemský obplavil, zdělav nemalé škody králi hispánskému; nebo Elizabet, královna anglická od dávna s králem hispánským v nepřátelství a protivenství zůstávala... A také s Niderlandery králi hispánskému protivnými v puntu byla, jsa jejich evangelitského religionu ... 71).

4. KRONIKY PŘEDBĚLOHORSKÉHO OBDOBÍ

Během předbělohorského období prožívaly české země všeobecný kulturní vzestup, související s rozvojem humanismu a renesance, nepochybně však také s hospodářským rozkvětem zemí, v nichž svou roli počíná hrát měšťanstvo a především šlechta, začínající též podnikat. V Čechách se v této době daří vědám a umění, později nepochybně také pod vlivem Rudolfova dvora, jenž také učinil z Prahy důležité evropské centrum a sídlo panovníka habsburského soustátí. Zde probíhala četná jednání a sem přijížděla cizí poselstva, zahraniční diplomaté, učenci, kupci. Současník tak měl možnost získat větší přehled o dění v sousedních zemích i ve světě, což bezpochyby probudilo i jeho zvýšený zájem o tyto události. Pisatelé upírají svou pozornost k domácím politickým událostem, více či méně regionálně omezeným, i k dění za hranicemi království, kde se obzvláštní pozornosti těší turecké války. 72) V kronice pochopitelně nesměly chybět ani zprávy o přírodních pohromách a nadpřirozených událostech, *potvorných porodech*, zázracích či působení d'ábla a čarodějnic.

Jeden z typů soudobých historiografických děl představovaly městské kroniky. Šlo většinou o stručněji formulované zápisy, spjaté většinou s určitým městem a přílehlou oblastí. Zajímavý svod děl tohoto typu představuje *Olomoucká souhrnná kronika z let 1432-1656*. Je pochopitelné, že dílo se věnuje především dění v Olomouci:

1521. Na Michala opět propukl v Olomouci mor a mnoho lidí pomřelo. Olomoučtí radní chtěli pohřbívat chudé před městem, ale obec se proti tomu postavila, takže z toho sešlo.

Z politických událostí si všímá především příjezdů panovníků do města (1523 ... *Před Květnou nedělí ... přijel do Olomouce cestou z Prahy ... král Ludvík s královnou Marií ... jel s královnou na dóm, kde mu biskup vložil do rukou berlu, pak šli procesím na mši a vyslechli pašije.*), dále pak tureckých válek: *Turecký sultán přitáhl se svým vojskem*

do Uher a zmocnil se Budína. Zde zahynulo mnoho udatných mužů, kteří se statečně bránili a na jedenáct tisíc Turků pobili.

Bez zajímavosti nejsou ani zmínky o popravách, dokládajících nadmíru přísné rozsudky:

1525. Kterýsi zhýralec byl z trestu trhán kleštěmi a lámán v kole. Jedna cizoložnice zaživa zahrabána. Stalo se v Olomouci na svátek sv. Timotea. ...Téhož roku byl s'tat jeden žebrák, protože jedl v pátek maso. 73)

Česká kronika starokališnického kněze Bohuslava Bílejovského (1480-1555), omezená na církevně-náboženskou problematiku dějin, je pozoruhodná autorovým pokusem doložit souvislost husitství se slovanskou liturgií. Faktograficky jinak bezvýznamné dílo dokládá typickou snahu využít dějin k podpoře vlastních záměrů a cílů; kronika měla sloužit zejména k obraně před nároky katolíků na kostely, které byly dosud v rukou utrakvistů, a chtěla i na základě kalicha konfesijně sjednotit obyvatelstvo českých zemí.

Humanista Martin Kuthen ze Šprinsberka (+1564) se oproti tomu v *Kronice o založení země české a prvních obyvatelích jejích* snažil zvýraznit význam a úlohu měst, aby je podpořil v jejich politickém zápase. I když Kuthen líčí české dějiny v utrakvistickém duchu, jeho kontakty s katolickými humanisty, blízkými habsburskému dvoru, mu zabraňovaly vyslovit se otevřeněji; vyhýbal se tedy soudobým náboženským otázkám. V podání starších událostí Kuthen upadl do silné závislosti na starších vzorech, především Pulkavovi, *Starých letopisech* a Bartoši Písařovi, přičemž jeho dílo je poměrně stručné, suché a bez větší invence. Jeho humanistické vzdělání se projevilo ve znalosti antických vzorů a v poznatku, který jako první z našich kronikářů převzal z klasických děl, že Slované nebyli nejstaršími obyvateli našich zemí. Pověsti o chystaném Kuthenové díle vyvolaly na katolické straně obavy a vedly katolické pány k tomu, že naléhali na konvertitu, sesazeného děkana karlštejského a později kanovníka u svatovítské kapituly

Václava Hájka z Libočan (+1553), aby urychlil svou práci na *Kronice české*, na které s jejich pomocí již několik let pracoval. Hájek dostával nejen rukopisné kroniky a zápisy, ale i řadu pověstí, ústních zpráv a výpisů z listin a zemských desek, takže přistupoval k široce založenému dílu dobře materiálově připraven. Ale způsob, s jakým nakládal s historickou látkou, jak ji ve snaze po literárním úspěchu a po tom, aby vyšel vstříc požadované tendenci, doplňoval, domýšlel a přetvářel, jak si sám vymýšlel fakta, aby leskem dávnověkosti ozářil původ šlechtických mecenášů a zajistil si jejich přízeň a odměnu, vedl k tomu, že vzniklo dílo, které představuje zcestný pól renesanční historiografické fabulace a spěje ve své bájevé nepravdivosti k bezvýhodné historické metodě. Subjektivismus svého postupu Hájek nikterak nezakrývá. Pustil se - jak říká - bez vesla na moře a vybral z jiných to, co se mu zdálo být pravdě nejpodobnější.

Kronika vyšla po šlechtické korektuře v roce 1541 a nestala se hned oblíbenou četbou. Současníci vycítili její náboženskou i politickou stranickost a postřehli i její přílišnou básnivost, která odporovala faktům. Teprve ke konci století, kdy vychází i její německý překlad, pořizovaný protestantem Janem Sandelem, nabývá na popularitě a Hájek dosahuje pověsti významného dějepisce. Na reformační minulost ovšem pohlíží s určitým despektem, třebaže o Husovi píše mírně. S patrnou tendencí se rozepisuje od počátku dějin o šlechtě a jejích zásluhách. Mnohá místa jsou dokonce záměrně vypočtena na určité panské rody, aby se jim zalíbil a získal jejich přízeň.

V souhrnu humanistické historiografie nepředstavovala Hájkova kronika výrazný článek, který by nějak posunoval její vývoj kupředu.

Vlastní dějinná autorita a funkce, zcela odlišná od původního záměru, se u tohoto jazykově poutavého díla dostavila až v době pobělohorské. Tehdy nebylo česky psaných knih, které by s tak výraznou vlasteneckou tendencí odkrývaly slavnou českou minulost a které by svým kacířským stanoviskem a protišlechtickým působením nevzbuzovaly

podezření a zásah církve a státu. Tomu u Hájkovy kroniky s vyhraněnou katolickou a prošlechtickou tendencí nebylo. Poměry politické a náboženské se podstatně změnily, změnila se i společenská vrstva, ke které se nyní kronika obracela. Nebyla to už šlechta a měšťanstvo, ale prostý česky mluvící lid. K oblibě kroniky, která nepřestávala ovlivňovat dějinné vidění širokých vrstev ani za obrození, přispělo i dovedné spojení humanistických motivů s lidovými (národní a místní pověsti, lidová etymologie). Kronika za nové národní a sociální situace přestala být historickým dílem a stala se vlastenecko-historickým čtením.

Moment historické pravdivosti v něm ustupoval do pozadí a na významu nabýval prvek národní a jazykový. Kronika udržovala a posilovala národní vědomí v dobách nejtěžších, uchovávala živou jazykovou kontinuitu a popularizovala znalost národní minulosti přímo i nepřímo v ohlasech a převodech, které pronikaly do knížek lidového čtení, do lidových kronikářských zápisů i tištěných publikací.

Neblahý vliv měla vzrostlá autorita Hájkova však tam, kde se kronika stala věčným základem znalostí o českých dějinách, a to jak u předbělohorských dějepisců, Dubravia, Daniela Adama z Veleslavína, tak u dějepisců pobělohorských Stránského, Balbína, Pešiny a Beckovského. Zaplnila nejstarší české dějiny, které k tomu nedostatkem faktů a kouzlem starodávnosti dávaly velkou příležitost, množstvím *přesných* údajů, které nikdo před Hájkem nevěděl a jež ze známých a bezpečných pramenů nebylo možno doložit. Na reformační minulost nakupila řadu pomluv, omylů a invektiv, proti nimž za vlády jednoho myšlení nebylo možno se hájit. Strnulé lpění na analistickém postupu vedlo k tomu, že Hájek pro každý rok od příchodu Čechů ví bezpečně, co všechno se stalo. Tím neobyčejně imponoval prostému, neskeptickému čtenáři a vzbuzoval v něm jasnou představu minulého dění. Hájek mnohé z minulosti neznal, nebo jen špatně a povrchně, dokumenty četl nedbale a vykládal je bez porozumění a libovolně, jeho mravní stanovisko bylo nepevné a laxní.

Proto, když se dějepisec těchto zásad a obzorů setkal s novodobou vědeckou kritikou, která na něj přiložila měřítko přísné historické objektivity a etické neúchylnosti, musel se jí Hájek jevit jako vědomý lhář a falzifikátor, jako největší škůdce českých dějin a *nejnaivnější šarlatán a zdánlivě nejnevinnější nactiutrhač*.

I když se proti tomuto odsudku Palackého objevila obrana kroniky z důvodů jazykových a nacionálních (u Jungmanna a jiných), nebyl Hájek ve své podstatě renesančního fabulačního dějepisce jako určitý literárně fantaskní a sociálně psychologický jev a typ vyložen ze své doby a její umělecké, vědecké a sociálně politické struktury a tendence.

Na druhé straně je Kronika Hájkova přes všechny věcné a metodické nedostatky, přes to, že neznamenal vyšší vývojový stupeň a tarasila v nejednom směru cestu svobodného historického poznání, neodmyslitelným, symptomatickým zjevem české historiografie hodným po mentální stránce nového studia, které bude muset rozebrat kroniku i jako inspirační zdroj českého slovesného a výtvarného umění.

O Hájka se opřel a mnohde jej vlastně pouze překládal vlivný humanista a diplomat, olomoucký biskup Jan Skála z Doubravky - Dubravius (1486-1553). Autor významného hospodářského díla *De piscinis* (O rybníkářství) dovedl svou kroniku *Historiae regni Bohemiae* (*Dějiny království českého*, 1552) až do své doby, kde mohl čerpat z vlastní bohaté zkušenosti. Kronice předeslal zajímavou charakteristiku země a jejího lidu. Její latinská forma umožňovala, že byla ještě několikrát vydána v cizině a již vedle staršího Eneáše Silvia informovala o Češích, jejich dějinách a kultuře. **74)**

5. KRONIKY POBĚLOHORSKÉ

Vítězství panovnického absolutismu a katolicismu na Bílé hoře znamenalo hluboký přerýv ve společenském životě a kultuře národa. K základní a zásadní přeměně a poklesu dosavadní kultury a k vytváření kultury nové nedošlo však obratem a naráz. Dělo se to postupně, jak odpadala kulturně tvůrčí a náročná vrstva českého měšťanstva a šlechty, jak se měnila sociální základna národního života v nových politických a hospodářských poměrech a zužovala se na nižší skupiny měšťanstva a vesnického lidu a jim adekvátní kněžskou inteligenci.

Myšlenkové a teritoriální rozdvojení, které nastalo mezi kulturou domácí a emigrační, sledovalo i dějepisce. Ale ani tu se zpočátku nerozevírala mezi oběma oblastmi propast nepřeklenutelná. V evangelické emigraci doznávaly a svým způsobem vrcholily badatelské principy předbělohorské historiografie a ani domácí vývoj katolického dějepisce se nedál bez souvislostí s vývojem předcházejícím, i když navazoval pouze na jednu jeho linii, na své názorové předchůdce Hájka a Dubravia. Dialog, který se začínal rozvíjet v humanistickém dějepisce ve dvojím pojetí národních dějin, se postupem doby stával monologem jednoho ideového směru. Stará tradice byla zpřetrhána a vytvářela se tradice nová, zcela opačná. V ní moment náboženského myšlení neobyčejně zesílil a nabyl mystického a mysteriózního rázu v obnovené víře v zázrak a zázračné. Legenda opět zaujímá místo v historické literatuře, která se jako nikdy předtím stává nástrojem myšlenkové transformace národa, prostředkem ideologického boje, který po politickém vítězství protireformace vedl i k jejímu vítězství duchovnímu.

Tendence po laicizaci dějepisce se zastavuje a sociální škála dějisců obracejících se svým písemným projevem k české národní veřejnosti se zjednodušuje. Na druhé straně se však v lidových a pololidových pamětních zápisech, neurčených širší veřejnosti, tato paleta rozšiřuje do prostředí neučeneckého. Dějepisná a národopisná tvorba

lidová roste ve svém významu; je většinou psána česky a mnohde se z ní ozývá opozice k vládnoucím myšlenkovým proudům a sociální vzdor a kritika. K tomuto novému momentu přistupovaly některé další typologické znaky. Ústup a zatlačení českého národního živlu z veřejného života, úpadek česky psaného slova i národního historického povědomí v širokých vrstvách obyvatelstva způsobovaly, že národně obranná, sebezáchovná tendence sílí a že dějepisná literatura obracející se k lidu se stává výrazně popularizační a společensky podnětnou. Minulost již nebyla jen argumentem pro náboženskou orientaci, ale i oporou v sociálním a národním boji, který nastal v nových formách a se zvýšenou intenzitou. Vedle nábožensko výchovné funkce nabylo dějepisectví baroka a protireformace i funkce vlastenecko výchovné a sociálně politické. Po čistě metodické stránce pak s větší koncentrací historického bádání do klášterů a jejich knihoven a archívů souviselo, že české dějepisectví této doby se vyznačuje nejedním rysem eruditivní, učené historiografie, která shledávala, zachraňovala a vydávala prameny minulosti nebo je k historickému zpracování připravovala.

Asi do poloviny 17. století je česká dějepisná produkce evangelická i katolická naplněna problematikou stavovského povstání. Evangeličtí dějepisci měšťanského původu usilovali v emigraci o to, aby evropskému světu vyložili, o co ve velikém zápase šlo, vzhledem k vlastnímu prostředí pak chtěli obhájit postup a stanoviska povstalců. Je nasnadě, že v tomto typu literatury se etnografické informace shledávají poměrně těžko, přesto však v zájmu jisté úplnosti a zachování kontinuity upozorněme alespoň na některá nejvýznačnější jména. Encyklopedicky pojatým obrazem českého předbělohorského státu a jeho společnosti se naplnění uvedených cílů pokusil novoutrakvista Pavel Stránský (1538-1657), univerzitní mistr a rektor litoměřických škol, působící v emigraci jako profesor v Toruni. Jeho spis *Respublica Bojema (O státě českém)* vyšel latinsky v několika vydáních (1634, 1643, 1648 a znovu 1713 v Amsterdamu) v proslulém holandském nakladatelství bratří Elzevirů v

Leydenu a získal si velkou popularitu. Na světovém fóru důstojně reprezentoval českou vědu, její metodickou, myšlenkovou i formální vyspělost.

Za zcela jiné situace a s jinou tendencí je psáno první vylíčení českého stavovského povstání, pojaté ze strany bratrské, humanisticky vzdělaným lékařem Ondřejem Habervešlem z Habernfeldu *Bellum bohemicum - Česká válka* (1645). V době jednání o vestfálský mír, kdy se česká otázka stává opět předmětem mezinárodního politického zájmu, chce Habervešl svým více politickým než historickým dílem vyburcovat svědomí protestantské Evropy ve prospěch Čechů.

Věcností, historickou erudicí, kritičností a bezpečnou dokumentací se odlišuje od této příležitostné publikace historicko-politické nejdůležitější dílo, které o událostech vedoucích k Bílé hoře připravoval v emigraci na širokém látkovém podkladě a ve velkém časovém rozmezí činný účastník povstání Pavel Skála ze Zhoře (1583-1640). Jeho rozsáhlé rukopisné dílo dodnes zcela nevydané, je vskutku monumentální.

Skálova *Historie* imponuje rozsahem, autorovou sečtělostí a znalostí staré a hlavně soudobé evropské historiografie protestantské i humanistické, pracovitostí a také stylistickým uměním.

Podobně jako Skála, ale ve značně menším rozsahu a zcela subjektivně, zachytili ve vzpomínkách svou dobu, tíhu, nostalgii i zoufalství emigrace Jan Jiří Harant z Polžic (1580-1648, *Paměti za léta 1624-1648*), Václav Nosidlo z Geblic (1592- asi 1638) a mladoboleslavský písař Jiří Kezelius Bydžovský (1576-1654), který po návratu z emigrace napsal *Kroniku mladoboleslavskou*. Mnohé spisky více propagačního charakteru chtěly vylíčit tělesné a duševní utrpení pronásledovaných evangelíků - například Jana Rosacia Sušického (+ po 1637) *Koruna neuvadlá mučedníků božích českých* o popravě představitelů českého povstání (1621). Ze strany katolické se bělohorskými událostmi ve svých pamětech nazvaných *Historické spisování* zabýval významný politický činitel císařského tábora,

český kancléř Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka (1572-1652). Nejdůležitější částí jeho značně rozvleklého *Historického spisování*, které však nepostrádá jazykové čistoty a stylistické obratnosti, je doba, kterou sám prožil a do jejíhož dění zasahoval. Práce nutně zůstala v rukopise. Byla rozsahem k tisku neúnosná a dobou také ubývalo čtenářů, k nimž by se mohla s úspěchem obrátit.

Vedle již zmíněného Mikuláše Dačického, jenž ve dvacátých letech dopisuje svoje *Paměti*, začínají v městském i vesnickém prostředí vznikat pod dojmem válečných událostí zápisky osobních prožitků bez vyššího rozhledu a pohledu na obecné dění, ale osobitě svým bezprostředním viděním skutečnosti a slovesným lidovým výrazem. Takovým typickým zapisovatelem pražských událostí za třicetileté války byl kantor a skladatel sociálně laděných interludií Václav František Kocmánek (1607-1679; *Summovní krátké vypsání o hrozně válce*) nebo z venkovských představitelů moravský anonymní pisatel *Kroniky holešovské*. Tento typ pololidové a lidové literatury vyznačující se hlubokým zájmem o každodenní život lidových vrstev v kritických okamžicích dějin představuje poměrně bohatý zdroj užitečných informací.

Slavatou a ostatními přímými pamětníky stavovského povstání se uzavírá dějepisectví doby pobělohorské, ale zároveň se otevírá domácí dějepisectví katolického baroka, které v sobě více než kdykoliv předtím zahrnuje látku národopisnou.

S mohutnějším národně obrodným úkolem dějin a dějepisectví v české obrozenecké společnosti rostla u odborně zaujatých milovníků minulosti sběratelská činnost, začínala se zdárně rozvíjet popularizační literatura historická, která čerpala z vědeckých prací odborně školených historiků, převáděla jejich poznatky z vědecké latiny a němčiny do češtiny a přizpůsobovala je kulturní úrovni prostých čtenářů. Ve společnosti městské, a nyní daleko více než dříve ve společnosti vesnické, přibývalo kronikářských pamětníků, kteří bohatě a důvěrně žili z minulosti, měli obdivuhodné rozsáhlé znalosti a sami se

pokoušeli o nesložitý, ale názorově a výrazově podmanivý zápis o prožité současnosti. Počet těchto aktivně tvůrčích milovníků české minulosti, lidových kronikářů a sběratelů dokladů pohaslé slávy a velikosti národa je překvapivý. Představují bezpečnou základnu obecného historismu doby. Jsou mezi nimi skutečné osobnosti, které ani vědecká historiografie nemůže přejít mlčením. Nad domácí a světovou úroveň obdobných zjevů vyniká postava historicky poučeného vlastence a lidovou písní ovlivněného veršovce Františka Vaváka (1741-1816), milčického sedláka a rychtáře, který v *Knihách pamětních* podává kromě jiného průkazné svědectví o hospodářské a myšlenkové emancipaci českého rolnického venkova. Jeho názorovým antipodem, který si oblíbil dobu předbělohorskou a pobělohorskou, byl setník zemanského původu Jan Jeník z Bratřic (1756-1845). Jeho rozsáhlé rukopisné sbírkové folianty nadepsané *Bohemica*, jsou současně osobitou komentací minulých i přítomných událostí. Neúnavným sběratelem dokladů české kulturní minulosti všech směrů byl brněnský guberniální sekretář italského původu Jan Petr Cerroni (1753-1826), jehož slovník moravských spisovatelů (*Moravia literata*) je jen částí rozsáhlých rukopisných svazků historického materiálu z ostatních oblastí kulturní práce na Moravě. **75)**

6. KRAMÁŘSKÉ PÍSNĚ A KNÍŽKY LIDOVÉHO ČTENÍ

Pojmem kramářská písňová tvorba lze chápat proces vzniku, zpěvu a prodeje, jakož i dalšího šíření tištěných písní náboženského i světského charakteru, zaměřených na komerční zprostředkování a literárně písňové ztvárnění skutečností, případně těch jevů, které autor za skutečné pokládá. Vizuální podobu kramářské písně představuje tabule pokreslená dílčími výjevy, kterou je možno považovat za zárodečnou formu komiksu. Klasické komiksové *bublíny* zde ovšem chybí, protože text je interpretován verbálně přímo tím, kdo tento typ literatury prezentuje.

Kramářské písně se řadí do pololidové literatury. Tento pojem zahrnuje takový druh literární tvorby, jejíž autoři jsou příslušníky středních vrstev obyvatelstva a své literární ambice vyjadřují skládáním básní, prozaických vypravování nebo divadelních her nevelkého rozsahu. Pocházejí většinou z vesnice nebo malého města a jsou to ponejvíce drobní úředníci, řemeslníci, učitelé a kněží, ale také sedláci a rychtáři, kteří vedle svého povolání často pěstují literaturu v rukopisné formě. Jedním ze specifických znaků pololidové literatury je reálné zobrazení současných nebo historických událostí, ponejvíce s didaktickým, anekdotickým nebo historickým záměrem. Tomu odpovídá i středověká kramářská píseň zejména však jarmareční píseň 17. a 18. století. Kramářská píseň v Čechách a ve střední Evropě byla od počátku svého vývoje součástí trhu, tedy záležitostí pro smíšenou městsko-vesnickou společnost. **76)**

Předchůdci jarmarečních písničkářů byli ve středověku potulní pěvci, obdaření bohatou pamětí, samostatnou básnickou schopností a čirou obratností variační, kteří zpěvnou formou přednášeli zprávy o událostech dějinných i současných. Byli vítanými hosty na dvorech panovníků, ve venkovských sídlech šlechty a všude tam, kde se scházely davy lidí, to znamená na trzích a obchodních křižovatkách. Provázeli bojovníky do

válek a zpěvem s náměty o velkých kmenových bohatýrech povzbuzovali jejich srdnatost a odvahu k boji.

Postupně se změnami ve společnosti začalo jejich společenské postavení upadat a zařazovali se pomalu do degradovaných společenských vrstev na úroveň potulných kejklířů, medvědářů a komediantů.

Někteří badatelé vidí přímé předchůdce kramářských písní ve středověkých satirách, v takzvané *žákovské poezii*; té však chyběla senzacechtivost a komerční účely. Vlastní zárodky kramářských písní lze hledat ve velmi rozšířené letákové literatuře. Již na počátku 16. století byly v českých zemích, vydávány letáky informující o politických, náboženských a válečných událostech. Hlavními a vděčnými náměty bylo objevení Ameriky, turecké války, náboženské spory ve střední a západní Evropě. Později se objevily i zprávy o různých nešťastných událostech, vraždách, nezvyklých přírodních úkazech a katastrofách. Letákový text nejdříve doprovázely dřevořezy, později dřevoryty či mědirytiny, písně nebo veršované průpovídky. Všechny tyto doplňky zvyšovaly názornost textu a činily jej srozumitelnějším a zajímavějším pro širší vrstvy obyvatelstva. Názorný obraz a snadno zapamatovatelný text hrál úlohu hlavně v případě negramotných konzumentů tohoto druhu literatury. Některé exempláře se dokonce omezovaly jen na báseň či píseň, neboť obojí bylo oblíbenou formou, na níž byli lidé zvyklí z bohoslužeb.

Kramářská píseň se tedy vyvinula z letákové literatury na konci 15. popřípadě na počátku 16. století. Vedle dopisového letáku o nových novinkách, z něhož se později vyvinul periodický tisk a jeho střízlivé zpravodajství, zachovala si písňová forma tištěné zprávy nejhrouževnatěji svoji životnost. Na rozdíl od různých letáků a pamfletů politických, satirických, propagandistických apod., které zaplavovaly trh v obdobích sociálně vyhrocených (revolučních, válečných), se kramářské písně nabízely na trhu pravidelně a trvale.

Z bližšího pohledu na kramářskou píseň zcela jasně vyplývá, že se v ní, jako v určitém typu tištěné produkce, dodržovaly některé tradiční normy přístupu ke skutečnosti i charakteristického způsobu jejího literárního a hudebního ztvárnění, jenž namnoze poklesl do opakovaných postupů.

Autor kramářské písně je skladatelem nebo upravovatelem textů a také nakladatelem. Tiskařské dílny měly zpravidla nevyhovující zastaralé vybavení, často s přežitými typy písma a tisk byl nepečlivý, s gramatickými chybami, ovšem ceny ustálené. Vlastní dějiny kramářských písní začínají vlastně přetiskováním eposů, balad, náboženských legend a církevních zpěvů. Proto se v textech objevují náměty zpracované již v dřívějších obdobích: například o sultánově dcerušce, o ovčákovi v Lužici, o Mageloně, Jenověfě, doktoru Faustovi apod.

Těžištěm kramářské produkce však byly zprávy aktuální nebo aktualizované; od konce 15. a počátku 16. století události politické a zejména válečné. Teprve od druhé poloviny 16. století začínají v české kramářské produkci narůstat zprávy senzační a moralizující. Neobvyklé přírodní jevy vykládané astrology byly velkým tématem zejména v Rakousku a Německu. Další motivy, na něž kramářská píseň soustřeďovala svoji pozornost, představovaly vztah muže a ženy, lakota, vládychtivost, marnivost a nevěra žen na jedné straně, surovost, žárlivost, karban a opilství u mužů na straně druhé. Stálou konstantu znamenala témata sentimentální: nešťastná láska, nevěra, smrt milenců, láska, které brání rodiče, loučení vojáka s milou, ale také popis katastrof a hladomorů.

Některé prvky kramářských písní, popřípadě jejich obdobu, lze dodnes nalézt v tradičních monolozích družbů nebo vyvolávačů při občůzkových hrách (masopust, jízda králů).

Záliba písňového zpravodajství byla nejvyšší v lidových vrstvách - ve velkých městech přetrvali písničkáři až do 19. století (František Hais v Praze) -, a zpívané noviny,

jak bychom mohli kramářské písně nazvat, přežily od středověku až hluboko do novověku a zanikly vlastně až na počátku našeho století.

Kdybychom měli stručně definovat základní funkce kramářské písně, pak dojdeme ke třem základním oblastem – zpravodajské, ideologické a zábavné. Zpravodajská funkce byla příznačná pro většinu kramářských písní nejen světského, ale i duchovního obsahu. Novina domácího či cizího původu bývala těsně spjata s posláním ideologickým a se snahou o výchovné působení. Proto většinu kramářských písní uzavírá moralita, neboli poučení. Vlastní informace je podávána téměř reportážním způsobem. Název písně měl vždy charakter anotace a přinášel hned v úvodu vlastně základní jádro celé informace (*Ukrutná vražda, kterou vkonal Jan Šubert nad svou vlastní manželkou na panství zábřežském v dědině Tatenici*) Následuje úvodní sloka, v níž autor vyjadřuje k celé události své stanovisko a pak podrobné líčení nejen reálných skutečností, ale i drastických momentů z bohaté fantazie autorovy a vcelku je hrůzný čin líčen tak, aby konzumenta nejen pobavil, ale především vyděsil. 76)

Tato informativní složka převládala v kramářských písních až do počátku zhruba první čtvrtiny 19. století, kdy informativní složku kramářské písně začínají přebírat noviny a časopisy a ona sama si ponechává zejména funkci zábavní. Kramářská píseň byla velmi často parodována (nejznámější autorem takto pojímané kramářské písně je Jan Werich) a dokonce je parodována do dneška (viz *neo-kramářské píseň* o Berdychově gangu).

Vedle kramářských písní, lidových kronik a písmáckých zápisů, představují knížky lidového čtení další důležitou součást pololidové literatury. Tyto tisky drobného formátu si udržely zájem širokých čtenářských vrstev od 16. do počátku 19. století. Představují je většinou drobná prozaická dílka se zábavným a poučným, popřípadě didaktizujícím a moralistním obsahem. Výraz *knížka lidového čtení* použil poprvé v naší literatuře Jan Máchal v roce 1898 a v podstatě přeložil německý termín *Volksbuch*. Termín sám o sobě je mnohoznačný, což je do velké míry způsobeno samotnou povahou materiálu. Venkovské

tiskárny vzdálené od kulturních center, přetiskovaly velmi dlouho zbytky starší literární produkce z 16. století, kdy se ještě zcela nerozlišovala četba zábavná a naučná. Ve svém vývoji však nebyla knížka lidového čtení vždy vydávána pro stejný okruh čtenářstva. Díla zpočátku určena měšťanské vrstvě se později šířila do lidového prostředí, v němž dostávala novou funkci. Dva příklady za mnohé: takzvané *Evangelium Nikodémovo*, jehož původním záměrem bylo seznámit čtenáře poutavou formou s církevní věroukou, bylo později přijímáno jako čtení zábavné. Spis doktora *Grobiána*, jenž měl nejdříve funkci didaktickou, se později v jiném čase a jiném prostředí stal textem vnímaným jako příběh drsného humoru.

Počátky knížek lidového čtení jsou úzce spjaty se dvěma důležitými fenomény - rozšiřováním knihtisku a rozvojem nižšího školství, tudíž chronologicky zařaditelné do počátků 16. století. Širší gramotnost čtenářské obce však spadá až do století sedmnáctého. Ze druhé poloviny 17. století se také dochoval významný doklad v takzvaném *Jabloneckém sborníku*, který představuje pečlivý přepis řady tisků obsahujících pobělohorskou prózu zábavného, naučného a teologického charakteru.

Znamé a úspěšně prodávané texty se po velmi dlouhou dobu přetiskovaly v ustálené podobě a teprve od počátku 19. století jsou postupně vytěsňovány novou četbou, obsahově bohatší (s širším tématickým rejstříkem s řadou nových námětů bližších soudobé skutečnosti). Staré knížky byly nahrazovány jinými, zčásti však pouze přepracovávány podle dobového vkusu, jiné byly bez větších úprav vydávány do šedesátých až osmdesátých let 19. století (v Jindřichově Hradci, Olomouci, Táboře a Uherské Skalici na Slovensku).

Stejně jako jiné již zmiňované žánry lidové a pololidové literatury, jako lidové kroniky, písmácké zápisy apod., tak i knížky lidového čtení a kramářské písně hrají důležitou úlohu v dějinách kultury. V mnoha ohledech to byly právě tyto žánry, jež udržovaly v nejširších lidových vrstvách jakousi úroveň *literární gramotnosti* na níž pak mohli první

obrození vyjadřující se v českém jazyce začít budovat znovuobnovený koncept *národní kultury*.

Význam knížek lidového čtení v životě širokých vrstev české společnosti na sklonku 18. století si plně uvědomoval, jak již bylo uvedeno výše i čelný český obrozenec té doby Matěj Václav Kramerius (1753-1808), který velké obliby tohoto typu literatury obratně využil při vydávání svých *lidovýchovných* knížek a cestopisů, jimž dal vnější podobu prakticky totožnou s knížkami lidového čtení (formát, typ písma, členění apod.), ale zcela nový obsah, sloužící již programově cílům českého národního obrození.

7. DOBRODRUŽNÁ LITERATURA

Fenomén dobrodružství je jedním z průvodních jevů vývoje lidské společnosti a prochází napříč lidskými dějinami jak vertikálně v chronologické posloupnosti, tak i v horizontálním to jest geografickém rozprostranění. Dobrodružství jako jev vzniká především v okamžiku, kdy dochází k silnému napětí mezi osobností a společností, nebo konfliktu mezi jednotlivými sociálními silami. Moment nebo lépe řečeno prvek *dobrodružnosti* se tak stává charakteristickým rysem celé řady slovesných i literárních žánrů počínaje folklórní pohádkou či pověstí a moderním románem konče.

Zásadní proměnu v povaze dobrodružných příběhů pohybující se mnohdy v ustálených kliše přetrvávajících v některých momentech už od antiky přineslo nejdříve století osmnácté a následně a ještě výrazněji století devatenácté.

Postupně začínají krystalizovat dvě základní koncepce dobrodružného literárního díla, z nichž první je charakterizována rovnoměrným rozmístěním událostí, které mají stejnou důležitost, jejich pořadí lze vcelku bez obtíží změnit a ony přesto i tak dávají smysl a vše je podřízeno hlavně zdůraznění hrdinova statečného chování a jednání. Takto pojatá kompozice je charakteristická pro nejstarší vrstvu dobrodružných příběhů a znovu se vrací, právě díky své jednoduchosti a přehlednosti jako základní prostředek masové dobrodružné četby 20. století. Celou řadu styčných bodů ovšem najdeme i mezi dobrodružným příběhem tohoto typu a knížkou lidového čtení.

Druhý koncept dobrodružné literatury, jenž se začíná prosazovat v preromantickém a romantickém období evropské literatury pak reprezentuje sled příhod hlavního hrdiny, jež jsou na sebe časově a příčinně vázány a nezřídka čtenáři dlouho utajovaným motivem. Za první díla tohoto druhu je možno beze spooru považovat anglické tzv. *gotické romány* spadající právě do období preromantického. Romantismus devatenáctého století se svou zálibou v historických námětech pak přináší v řadě evropských národních literatur

dobrodružné příběhy historické (Walter Scott, Alexander Dumas st., Henryk Sienkiewicz ad.). Začíná se rozvíjet postupně dobrodružná literatura s detektivní zápletkou (Edgar Allan Poe, Paul Féval ad.)

Naprosto nové a obohacující impulsy přinesla do rozvoje dobrodružného žánru americká literatura a to především novou námětovou orientací, jež byla znovuobjevenou rezonancí ideálu *ušlechtilého* divocha, žijícího v dokonalém souladu s přírodou, ctícího *ideální* morální kodex (James Fenimore Cooper). A právě v Cooperově díle je možno spatřovat počátek jednoho z nejoblíbenějších subžánrů dobrodružného románu *westernu* popřípadě *indiánky*, který ovšem už na sklonku devatenáctého a zejména ve století dvacátém poklesl – podle mínění mnoha literárních kritiků - do *nejnižších pater literatury*.

A bylo to právě devatenácté století v jehož druhé polovině se zrodil žánr, jenž stojí přesně na polovině cesty mezi kramářskou písní a masovými sešitovými produkty první poloviny století dvacátého.

Snaha zprostředkovat zábavnou prózu co nejširšímu okruhu čtenářů vedla ke zrodu tzv. *románů-fejetonů*, to znamená zejména dobrodružných dílek vycházejících nejdříve jako seriálová pokračování v novinách, z nichž později vznikly tzv. *kolportážní romány*, vycházející v sešitech na pokračování.

Ve druhé polovině 19. století si už *laciná* a *ničemná* literatura, jak ji nazval Vítězslav Hálek získala u čtenářů v českých zemích přední místo a její okruh se stále rozšiřoval ke slovu přišly další druhy tohoto žánru jako – měšťanský dobový román, exotická dobrodružná próza, salónní román, vesnická povídka, rodinný a milostný román, kriminální a detektivní příběh apod.

A tak se v tomto období vytvářela postupně *dvojí* literatura. To znamená oficiální proud písemnictví – tedy literatura umělecká, hodnotná, vysoká (synonyma pro její označení mohou být různá) určená vzdělaným a kultivovaným čtenářům. V tomto druhu literatury se

odráží umělecký a literární vkus doby. A proti ní stojí populární, konzumní, komerční četba pro masy, ta se od poloviny 19. století stala problémem nejen literárním, ale především sociologickým a osvětovým.

Na počátku 20. století měla česká zábavná literatura za sebou již dlouhou cestu. V té době ji konzumovaly již zástupy čtenářů a měla značný okruh překladatelů a autorů a se slušným ziskem ji vydávali mnozí nakladatelé. Její rozmach závisel rovněž na nejrůznějších způsobech propagace a distribuce. Čtenář byl ke koupi získáván nejrůznějšími formami reklamy a prodejními triky. Předně to byla jména autorů: zvuk měli autoři známí a osvědčení, kteří byli známkou *kvality*, časté bylo užívání cizokrajně znějících jmen, jež měla působit libozvučně a dekorativně a která se hodila k příslušnému druhu četby. Většinou to byly promyšleně zvolené pseudonymy. Rovněž titul měl čtenáři doporučit jeho oblíbenou četbu a nalákat ho (tady se s úspěchem využívalo stejného postupu jako v případě kramářské písně). Obálka měla odpovídat titulu a obsahu románu, měla kupce nalákat senzačním výjevem, křiklavými barvami, nápadnou kresbou či později fotografií ke koupi. K lepšímu odbytu také sloužily různé ediční řady jako *Knihovna velkých dobrodružství*, *Pod hvězdami západu* apod.

Kromě toho vycházely ještě mnohé sešitové romány na pokračování, které byly určeny čtenářům, které by cena za kompletní román odradila. Jednotlivé sešity se vydávaly týdně nebo čtrnáctidenně, každý z nich měl 16 nebo více stran a prodával se za korunu nebo dvě. Odtud pochází také označení *morzakor* – mord za korunu.

Česká zábavná literatura mezi válkami nežila v izolaci, ale byla úzce propojena s jinými formami tehdejší kultury a zábavy a spojovala se s nimi v rozlehlých proudech. Především měla silné vazby na *vyšší* literaturu, obracela se k ní pro inspiraci námětovou, nechávala se ovlivnit jejími podněty, postupy a možnostmi a ty pak rozvíjela a parafrázovala v pokleslé formě. Zábavná literatura v Čechách měla v podstatě vlastní okruh autorů, ale vedle toho ji pěstovali i spisovatelé, kteří psali rovněž knihy na vyšší úrovni (mnozí z nich se

skrývali pochopitelně za pseudonymy) a právě oni udržovali jistou souvislost s celkem literatury.

III. OBZOR RODOKAPSU A JEHO PŘESAHY

1. ZÁBAVNÁ MASOVÁ LITERATURA PRO MUŽE VE 20. STOLETÍ

V poslední kapitole naší práce se pokusíme alespoň v základních obrysech nastínit vývoj jednoho z typů *masové zábavné literatury* určené mužům tzn. *Rodokapsu*. Název dala *Rodokapsu* první a nejrozsáhlejší sešitová řada populární četby, jež vycházela od roku 1935 a ve svých deseti ročnících obsáhla přes čtyři sta čísel. Zaměřovala se převážně na *četbu pro muže*, tedy westerny a jiné dobrodružné žánry. Označení *Rodokaps* se vžilo pro určitý publikační typ nabízející populární žánry v typickém formátu větší A4 s lákavou obálkou.

Rodokaps je možno pojímat jako specifický komunikační okruh, z něhož zcela zřetelně vyplývá prolínání *masové zábavné četby* s produkcí *vyšších* pater literatury. Pokleslý charakter, masový náklad *Rodokapsu* - mnohdy statisícové náklady se mohly dostat až k milionu čtenářů - totiž provokovaly zastánce exkluzivní kultury. Autoři obranných statí se snažili definovat specifickou povahu a funkci zábavné četby v protikladu k náročné literatuře. Eduard Fiker šéfredaktor melantrišské edice *Rozruch* a autor detektivních románů (z nichž některé byly i zfilmovány), například doporučoval striktně rozlišovat mezi dokonale řemeslně zvládnutým zábavným románem a *brakem*.

V sešitových řadách vycházela však také díla, která byla všeobecně uznanou součástí náročné literatury. Tento typ označuje Pavel Janáček v úvodní studii k doposud nejrozsáhlejší a nesporně nejpřínosnější publikaci věnované tomuto typu literatury ⁷⁷⁾ jako *neintencionální* autorství, narozdíl od prací *intencionálních* autorů, kteří psali pro speciálně pro komunikační okruh *rodokapsu*. Od obou předcházejících se pak liší autoři *insitní*, vzešli z řad čtenářstva, které bylo intuitivně dokonale seznámeno s žánrovými pravidly a vyprávěcími postupy své *četby*.

Z *vysoké* literatury byly tištěny hlavně romány se silným dobrodružným nebo sentimentálním nábojem, vedle Dumase a Stevensona také např. díla Balzakova či Jiráskova. Čtenáři, jejichž vnímání ovlivňoval žánrový kontext rodokapsových příběhů zřejmě četli díla *neintencionálních* autorů způsobem podstatně odlišným od obvyklé recepce těchto děl. To je jeden z mnoha zajímavých teoretických problémů, které rodokaps přináší.

Rodokapsová literatura (a nerozumíme jí pouze tu produkci, jež vycházela pod názvem *rodokaps*, ale také všechny ostatní žánrově identické řady - *Rozruch*, *Weekend*, *Divoký Západ* ad.) plnila ve své době nejen funkci zábavnou, ale plně odrážela i širší celospolečenské dění. Není v žádném případě náhodou, že po roce 1938 do ní proniká antisemitismus nejhrubšího zrna a že v letech čtyřicátých se v jednotlivých sešitech objevují reportáže o úspěších německých zbraní na všech frontách velmi často doprovázené aktuálním obrazovým zpravodajstvím.

Pokud se týká rozvoje rodokapsové literatury v meziválečném období nelze v žádném případě opomenout její velmi úzké sepětí se specificky českým fenoménem *trampského hnutí*.

O tom, že tento literární žánr byl vnímán velmi rozporuplně svědčí ovšem nejen vášnivé polemiky na úrovni *akademické*, ale také mnoho drobných narážek v dobových kontextech. Za jednu z nejpůvabnějších je možno považovat scénku z úspěšného filmu natočeného na motivy úsměvného dílka Jaroslava Žáka *Študáci a kantoři*, kdy nesmlouvavý profesor v podání nezapomenutelného Miloše Nedbala zabaví studentu Peterkovi právě rodokaps a pak je tímtež přistižen ve sborově zcela propadlý četbě tohoto *díla*.

Soustavné tažení proti tzv. *nízké literatuře* se datuje, jak už jsme naznačili výše, od konce 18. století a je spjato s nástupem osvícenství a následujícího romantismu. Jak se případně uvádělo v cenzurním řádu platném v českých zemích od roku 1810, se *spisy pro mládež a pro lid, se zábavníky má se přísně zacházeti. 78)*

Pojetí cenzury v tomto případě je poněkud jinak nastaveno, než bývá obvyklé. Cenzura totiž není primárně nástrojem politického a ideologického útlaku, nýbrž spíše prvkem kulturního diskurzu, jednou z *literárních institucí, které vykonávají (ustavují) hranici literárního prostoru*. V zájmu ochrany národa, společnosti, jedince před rozkladnými vlivy braku se tak například vydělují zvláště ohrožené skupiny (*prostý lid ženy a mládež* apod. podobně jako kanály literární komunikace (knihovny). V meziválečném období došlo dokonce až k několika, dá se říci, extrémním případům - například knihovnický zákon z roku 1919 knihovnám zakazoval nakupovat a půjčovat detektivky, indiánky a vůbec senzační četbu. Až husí kůži nahání akce k níž došlo v roce 1925 v Žatci, kde na základě povolení městské rady *Svaz mládeže spálil na veřejném místě knihy, jež pro škodlivost, nemravnost nebo literární bezcennost byly od učitelů ve školách konfiskovány*. 79)

Zásadní úder ovšem přišel v roce 1948, kdy byl koncept *ideální literatury* přetvořen na ideologický program *budovatelské literatury*, v němž čekal *brak* nebo vyjádřeno přesněji - masovou zábavnou literaturu - jediný osud - stoupa. Když cenzura třídila obsah skladů zrušených soukromých nakladatelství na nejmenší část vhodnou pro volný prodej, větší položku přijatelnou pro antikvariát a největší díl vydaný zkáze, obvyklý nález u likvidačních verdiktů zněl - *brak*. Tímto slovem byla podle nového ideologického kompasu oceňována i díla vysoké literatury, s oblibou ve spojení *existencialistický brak*.

Bylo by ovšem velkým omylem se domnívat, že rokem 1948 pokleslé literatuře zcela odzvonilo - opak je pravdou, ponecháme-li stranou opravdu mnohdy velmi pochybné kvality oficiálního proudu literatury, zejména tzv. *budovatelských románů*, které snad ani není možno označit jiným výrazem, než *brak*. Tak pokleslá literatura ve své *klasické* podobě přežívá, ovšem v jiné formě a jiném obsahu. Schéma hrdinného šerifa bojujícího kdesi na americko-mexickém pomezí se zákeřnými padouchy je nahrazeno jiným klišé - hrdinný příslušník socialistické tajné služby x nepřítel socialismu.

Přesto s postupným uvolňováním společenského klimatu se alespoň v některých oblastech zábavné literatury začíná (od počátku šedesátých let) blýskat na lepší časy. Klasickým příkladem mohou být detektivní příběhy Josefa Škvoreckého (s poručíkem Borůvkou), Hany Proškové (s amatérským detektivem malířem Horácem) či svého času nesmírně populární detektivky Václava Erbena s nonkonformním kapitánem Exnerem, jež byly navíc zasazeny vždy do přitažlivého prostředí intelektuálních kruhů (některé z nich byly i úspěšně zfilmovány).

Za poněkud paradoxní je možno považovat skutečnost, že některé klasické *indiánky* pronikly do dobrodružné sešitové série KARAVANA nakladatelství Albatros určené dětem (autoři jako James Fenimore Cooper, Joseph Atsheller ad.). Jednotlivé svazky tohoto druhu byla pochopitelně konzumovány dospělými čtenáři a dodnes je po nich mezi sběrateli shánka, jak o to svědčí řada údajů na patřičných internetových stránkách.

K dalšímu úderu vedenému proti zábavné četbě dochází v letech sedmdesátých a to v mnohdy zcela paradoxních až absurdních souvislostech. Například ve druhé polovině šedesátých let si velkou čtenářskou oblibu získala brožovaná řada popularizační historické literatury *Magnet*, publikovali v ní autoři z řad publicistů (Věra Šťovíčková, František Gel) či historiků (František Šmahel) ad. Z velmi úspěšných titulů lze připomenout Šmahelovu *Hranici pravdy* o životě a díle Jana Husa či Gelova *Přemožitele neviditelných dravců* (Louis Pasteur. Tato edice, zřejmě vzhledem k *ideologické závadnosti* autorů a jejich děl byla na počátku sedmdesátých let změněna ve skutečně *pokleslou* sérii detektivních a dobrodružných příběhů, jejíž opravdová *brakovost* byla ještě zvýrazněna naprostou ideologizací všech témat. Čtení opravdu *nejpokleslejšího* stupně, přesto však v širokých vrstvách čtenářů poměrně oblíbené.

K prudkému zlomu došlo ovšem po roce 1989, dlouholetého hladu po *rodokapsové* literatuře dokázalo využít již zmíněné nakladatelství Ivo Železný (v této souvislosti snad jen

poznámka, že jeho zakladatel a majitel vzešel z prestižního nakladatelského domu Odeon) a nakladatelství MoBa. Obojí rozehrály vskutku impozantní hru na náhle uvolněném místě nacházejícím se na okraji literárního dění. Oběma se poměrně dlouho dařilo profitovat na celé řadě sérií masové zábavné četby jak pro muže tak i ženy. Ať již překladové, či domácí. Jako neefektivní se ovšem velmi brzy ukázalo přetiskování starších českých titulů, *čas přece jen poněkud trhl oponou*. Domácí autoři skryti za více či méně umnými pseudonymy dokázali dokonce i do žánru westernu propašovat některé české reálie. Například v případě řady *Země koltů* pochází šerifova manželka kdesi z Evropy, tedy z Čech a vaří svému muži neobvyklá (rozuměj česká) nicméně chutná jídla.

Další podniky měly vskutku jepičí život. Typickým příkladem je záhy zaniklá řada *Dodokaps* (Dobrodružství do kapsy), jež se vyznačovala nejen velmi primitivní grafickou úpravou, zoufale křečovitým a nelogickým dějem jednotlivých příběhů, ale také vysokým počtem hrubých gramatických v textu.

Ovšem ani tento *boom* netrval věčně a na jeho konci se podepsaly, jak jsme již naznačili na jiném místě televizní seriály a telenovely, jež se dokáží podbízet možnému konzumentovi s mnohem větší vynalézavostí a kladou na něho jen nepatrné nároky. Nemusí nic kupovat, nikam chodit, nemusí se obtěžovat čtením a obracením stránek, stačí jen stisknout knoflík ovladače a zírat.

ZÁVĚR

Ať chceme nebo nechceme masová zábavná četba je nedílnou součástí literárního vývoje, byť v jeho okrajové sféře. Nejen, že existuje, ale zcela evidentně má i své oprávnění. Fakt, s nímž se nemusíme sice smířit, ale vcelku těžko proti němu můžeme něco zásadnějšího podniknout, aniž bychom se dostali do role příslovečného *Dona Quijota*.

Dagmar Mocná, která se soustavně zajímá dějinami české konzumní četby, ve své studii o *Červené knihovně* zdůrazňuje, že hodnocení kvalit těchto žánrů je dáno úhlem našeho pohledu. Styl dobrých autorů zábavné četby tak můžeme hodnotit jako vytříbený a kultivovaný, ale také jako *projev naprosté umělecké sterility* - pokud mu podsouváme funkce, jež mu nejsou vlastní. Moderní populární četba byla vylučována z dějin české literatury s poukazem na to, že jejím cílem není dosažení uměleckého účinku. Rodokaps a další typy zábavné četby však byly a jsou významným jevem společenského života, s nímž se musí literárně vědné zkoumání vyrovnat.

POZNÁMKY

1. Srov. Václav Hájek z Libočan, *Kronika česká*, Praha 1981 (Výbor z Hájkovy kroniky vydal Jaroslav Kolár), viz též František Kutnar - Jaroslav Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997, s. 76-79.
2. Kosmova kronika, Pavel Kosatík, *První český bestseller. Kosmova kronika česká (asi 1119-1125)*, in: Týden 8, 2008, s. 72-73.
3. Podrobněji viz Jan Lehár - Alexandr Stich - Jaroslava Janáčková - Jiří Holý, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 1998, s. 77.
4. Srov. Renata Kupková, *K problematice vztahů mezi literaturou a folklórem: příběh o Popelce, jeho verze a varianta v kontextu literární a folklórní tvorby 17. - 19. století*, diplomová práce, Praha, FF UK, 1996, Jana Moravcová, *Virtuální světy - konstrukce minulosti jako hra: amatérský historický šerm*, diplomová práce, Praha, FF UK, 2004, Marie Štěpánková, *Etnografická činnost Popelky Biliánové*, diplomová práce, Praha, FF UK, 1983, Marek Turnský, *K některým otázkám studia lidového písmáctví konce 18. a počátku 19. století*, diplomová práce, Praha, FF UK, 1969. Podrobněji viz Miloš Tomandl, *Bibliografie diplomových prací*, Praha, ÚE FF UK, 2004.
5. Markéta Bruknerová, *K problematice masové zábavné literatury v českém prostředí 20. století*, diplomová práce, Praha, FF UK, 1997.
6. Josef Hrabák, *Od laciného optimismu k hororu*, Melantrich, Praha 1989, s. 89. Podrobněji viz Jiří Urbanec, *K terminologickému vymezení pokleslé literatury*, příspěvek pro konferenci Bezručovy Opavy - *Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945*, <http://ubk.fpf.slu.cz/pracovnici/urbanec/doc/>.
7. Citováno podle 4. vydání, Československý spisovatel, Praha 1971, s. 141
8. L. Henckmann, *Estetický slovník*, 1995, str. 117.

9. Srov. Miloš Zeman a kol., *Průvodce po světové literární teorii*, Praha 1988.
10. Srov. Oldřich Bělič, *Rinconete y Cortadillo en Praga*, in: *Ibero-Americana Pragensia IV*, 1970, s. 9-22.
11. S. a., *Úvod do teorie braku (druhá pracovní, průběžně opravovaná a doplňovaná verze)*, poslední revize prosinec 98, <http://lege.cz/toCP2150/brak/uvod.htm>.
12. Jiří Žáček, Dotazník pro Slovník spisovatelů, *Současní čeští spisovatelé pro mládež*, <http://jirizacek.cz/rozhovor-02.html>.
13. Lumír Klimeš, *Slovník cizích slov*, Praha 1993, s. 125.
14. Kolektiv autorů, *Encyklopedický slovník*, Praha 1993, s. 827.
15. Srov. A. Kloskowska, *Masová kultura, kritika a obhajoba*, Praha 1967, s. 76. ad., Markéta Bruknerová *K problematice masové zábavné literatury v českém prostředí 20. století*, diplomová práce, Praha 1997, s. 7.
16. Srov. Jan Novotný, *Matěj Václav Kramerius*, Praha 1973, dále viz Oldřich Kašpar, *Počátky české cizokrajné etnografie. Antologie textů 1791-1831*, Praha 1983, též *Latinská Amerika v díle V.M. a V.R. Krameriiů. Příspěvek k počátkům české cizokrajné etnografie*, in: ČL 3, 1983, s. 162-164.
17. Srov. Oldřich Kašpar, *Nový svět v české a evropské literatuře 16. – 19. století*, Praha 1983, 90 - 91.
18. Viz Oldřich Kašpar, *Čechy v zrcadle hispanoamerických dějin*, Pardubice 1996, s. 7.
19. Viz Matěj Václav Kramerius, *historické vypsání, kterak čtvrtý díl světa Amerika skrze Kolumbusa vynalezena byla*, Praha 1803. Citováno podle Oldřich Kašpar, *Počátky české cizokrajné etnografie. Antologie textů 1791-1831*, Praha 1983, s. 99.
20. *Ibid.*, s. 100.

21. Srov. Vlastimil Vondruška, *Dýka s hadem. Hříšní lidé Království českého*, Brno 2002 ad. První sešitové příběhy *Hříšných lidí Království českého* publikoval Vondruška již v devadesátých letech pod pseudonymem Jan Alenský (*Případ plzeňských mordů*, 1995, *Příběhy o úkladech a intrikách*, 1995, *Osudný turnaj*, 1995 ad.).

22. Srov. Oldřich Kašpar, *Etnografika v českých historických pramenech do konce 18. století. Na pozadí kulturních a politických dějin*, 150 s. rukopisu, s. 41. Upřímně děkuji doc. dr. Oldřichu Kašparovi, CSc. za laskavé zapůjčení jeho doposud nepublikované práce.

23. Josef Kinský, *Čeští cestovatelé I.*, Praha 1961, s. 13 - 19.

24. Srov. Jiří Martínek - Miroslav Martínek, *Kdo byl kdo? Naši cestovatelé a geografové*, Praha 1998, s. 318 - 320, dále viz Josef Kinský, op.cit., s. 31-36.

25. Josef Kinský, op.cit., s. 36.

26. Josef Kinský, op.cit., s. 50.

27. Josef Kinský, op.cit., s. 52.

28. Josef Kinský, op.cit., s. 52.

29. Oldřich Kašpar, op.cit. s. 58-59.

30. Jaroslav Kolár, *Václav Šašek z Bírkova a jeho Deník*, in: *Václav Šašek z Bírkova, Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa*. Z latinského vydání přeložil Bohumil Mathesius. Překlad přešel a doplnil Prof. dr. Bohumil Ryba, Praha 1974, dále viz Jiří Martínek - Miroslav Martínek, op.cit., s. 407-408.

31. Václav Šašek z Bírkova, op.cit., s. 25.

32. Václav Šašek z Bírkova, op.cit., s. 41.

33. Václav Šašek z Bířkova, op.cit., s. 41.
34. Václav Šašek z Bířkova, op.cit., s. 43.
35. Václav Šašek z Bířkova, op.cit., s. 45.
36. Václav Šašek z Bířkova, op.cit., s. 48 - 61.
37. Václav Šašek z Bířkova, op.cit., s. 62 - 71.
38. Václav Šašek z Bířkova, op.cit., s. 108.
39. O rozšíření a významu kultu sv. Jakuba v Čechách viz podrobněji Václav Ryněš, *El Culto de Santiago de Compostela en Bohemia*, in: *Ibero-Americana Pragensia VIII*, 1974, s. 93-115, dále srov. *Pielgrzymowanie do Santiago de Compostela i jego obraz w sztuce*, Krakov 2005.
40. Václav Šašek z Bířkova, op.cit., s. 109.
41. Václav Šašek z Bířkova, op.cit., s. 110-111
42. Josef Kinský, op.cit., s. 77.
43. Jiří Martínek - Miroslav Martínek, op.cit., s. 226 - 227.
44. Josef Kinský, op.cit., s. 80.
45. Josef Kinský, op.cit., s. 83.
46. Josef Kinský, op.cit., s. 83.

47. Josef Kuský, op.cit., s. 85.
48. Jiří Martínek - Miroslav Martínek, op.cit., s. 182 - 183.
49. Josef Kuský, op.cit., s. 92.
50. Josef Kuský, op.cit., s. 97.
51. Srov. Oldřich Kašpar, *Cestopisná a kosmografická literatura z knihoven moravských jezuitů dochovaná ve fondech SVKOL*, in: *Vlastivědný věstník moravský* 2, 1984, s. 165-168, *týž Nový svět v české a evropské literatuře 16. - 19. století*, Praha 1983 s. 57 - 70.
52. Viz Vladimír Klimeš, *Počátky českého novinářství*, Praha 1955, s. 13 - 44.
53. Srov. Oldřich Kašpar, *Cesty českých humanistů k tureckému dvoru v 16. a 17. století*, in: *Společenské vědy ve škole* 5, 1980-1981, s. 132-134.
54. Václav Budovec z Budova, *Antialkorán*. K vydání připravila, předmluvu napsala, poznámkami, vysvětlivkami, ediční poznámkou, slovníčkem a rejstříkem opatřila Noemi Rejchrtová, Praha 1989.
55. Josef Kuský, op.cit., s. 120.
56. Josef Petráň, *Staroměstská exekuce*, Praha 1971.
57. Srov. Oldřich Kašpar, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Politik, literát a hudebník*, in: *Hudební rozhledy* 10, 2004, s. 20-21.
58. Josef Kuský, op.cit., s. 135.
59. Srov. Oldřich Kašpar, *Nový svět...*, s. 68.
60. Josef Kuský, op.cit., s. 164.
61. Josef Kuský, op.cit., s. 166.

62. Josef Kinský, op.cit., s. 180.
63. Srov. Antonín Rezek, *Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III. až do konce třicetileté války*, Praha 1890, Václav, Líva, *Obležení Prahy z roku 1648*, Praha 1937, Josef Polišenský, *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1960 ad.
64. Srov. Oldřich Kašpar, *Česká verze Cortésových listů v Kosmografii Zikmunda z Púchova*, in: *Zprávy Vlastivědného ústavu muzejního v Olomouci* 192, 1978, s. 8-17.
65. Zikmund z Púchova, *Kosmografie česká...*, Praha 1554, nestr. úvod.
66. Srov. Oldřich Kašpar, *Obraz aztécké civilizace v evropské literatuře 17 a 18. století*, rigorózní práce, Olomouc 1975, příloha I., s. 32.
67. Jean de Léry, *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasilia slově*. Ed. Quido Hodura a Bohuslav Horák, Praha 1957, Ivan Sviták, *Montaigne*, Praha 1966, Michel de Montaigne, *Eseje*. Vybral, přeložil a poznámkami opatřil Václav Černý. Předmluvu a životopisnou poznámku napsal Ivan Sviták, Praha 1966.
68. Srov. Václav Březan, *Životy posledních Rožmberků*. Ed Jaroslav Pánek, Praha 1985, dále viz Jaroslav Pánek, *Poslední Rožmberkové velmoži české renesance*, Praha 1989 týž *Vilém z Rožmberka*, Praha 1997.
69. František Kutnar - Antonín Marek, op.cit., s. 85-77.
70. Oldřich Kašpar, *Etnografika...*,s. 87.
71. Oldřich Kašpar, *Nový svět...*, s. 67 - 68.
72. Josef Janáček, *Rudolf II. a Jeho doba*, Praha
73. Srov. Oldřich Kašpar, *Etnografika...*, s. 105.

74. Karel Hrdina (ed.), *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, Praha 1966, Petr Čornej, *Tajemství českých kronik*, Praha 1987, František Kutnar, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví I.*, Praha 1973, Václav Hájek z Libočan, *Kronika česká* (vyd. Jaroslav Kolár), Praha 1981.

75. Podrobněji viz *Knihy bolesti a smutku*. Ed. Josef Polišínský, Praha 1947, Jaroslav Kolár, *Návraty bez konce. Studie k starší české literatuře*, Praha 1999, Josef Vašica, *České literární baroko*, Praha

76. Srov. Oldřich Kašpar - Zdeněk Kašpar, *Na okraj jedné olomoucké kramářské písně*, *Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci* 226, 1983, s. 24-27, *K ohlasu mexického tažení arcivévodů Maxmiliána v lidovém prostředí českých zemí*, in: *Český lid* 3, 1985, s. 171-173, Josef Scheybal, *Senzace pěti století v kramářské písni. Příspěvek k dějinám lidového zpravodajského zpěvu*, Hradec Králové 1991, Oldřich Sirovátka, *Literatura na okraji*, Praha 1990, Robert Smetana – Bedřich Václavek, *České písně kramářské*, Praha 1937.

77. Pavel Janáček - Michal Jareš, *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století* Praha 2003.

78. Milan Drápala, *Pavel Janáček. Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení 1938-1951, Brno 2004*, in: *DaS* 8, 2005, srov. <http://dejiny.nln.cz/archiv/>, s. 1.

79. *Ibid.*, s. 2.

ŽIVOTOPISNÉ MEDAILONKY

OLDŘICH ČECH Z PORDENONE

Má zvláštní jméno ten muž a i jeho původ je zajímavý. Souvisí s politickými a vojenskými aktivitami českého krále Přemysla Otakara II. v severní Itálii. V letech 1270-1276 byl tento panovník i pánem Portu Naonis, nebo-li Pordenone. Tam se snad roku 1286 narodil některému z vojáků české posádky syn, který později proslul pod jménem Odoricus Boemus de Portu Naonis, nebo-li Oldřich Čech z Pordenone, jako jeden z nejvýznamnějších evropských cestovatelů ke dvoru velkého mongolského chána. Soudobí kronikáři potvrzují Oldřichův český původ zcela jednoznačně. Johannes Viktoriens, opat kláštera ve Viktringu píše:

V onom čase jakýsi bratr jménem Ulricus - potomek muže, kterého král Otakar ustanovil strážcem Pordenone - z řádu Menších bratří, který dlouhý čas dlel v krajinách zámořských, aby šířil víru, když se vrátil, mnoho podivuhodného přinesl.

Také lubenský kronikář Anonymus Leobensis říká, že *otec Odorikův byl jedním ze žoldnéřů ve službách krále českého Otakara.*

Oldřich Čech se narodil do doby, kdy Evropa konečně pochopila, že křížové výpravy proti islámu podnikané s různými přestávkami po dobu asi dvou století nepřinesly kýžené ovoce. A tu se pozornost papežské kurie, ale také francouzského krále, začala obracet k obrovské říši mongolské, která jakoby ležela v týle "nevěřících" nepřátel. Rovněž poměrně velká náboženská tolerance mongolských chánů vzbuzovala v Evropě, dodejme hned, že naprosto naivní představy o možnostech získat Mongoly pro křesťanskou víru a k tažení proti islámu. Po poselství Giovanniho de Piano Carpinioho a Viléma Ruysbroeka oslnil Evropu svými zprávami z obchodní cesty benátský kupec Marco Polo, který se svým otcem Nicolem a strýcem Matteem procestoval Asii. Polové byli dokonce ve službách Kublaj

chána. Brzy po příchodu Marca Pola se mezi misionáři a papežskými posly objevuje právě Oldřich Čech.

Rok jeho narození není zcela jistý, ale dnes se jako nejběžnější přijímá datum 1286. V patnácti letech vstoupil Oldřich do františkánského řádu v severoitalském Udine. Po klášterní výchově a studiích odešel do jihofrancouzské Provence, aby se tam jako poustevník v lesích askezí, posty a rozjímáním připravoval na dráhu misionáře. Po návratu byl vybrán za společníka irskému misionáři bratru Jakobovi na misijní cestu do Asie. Jejich prvním cílem byl Turkestán čili Džagataj, který byl součástí říše Čingischánových potomků, a pak se vydali do vlastního Mongolska. O této Oldřichově cestě nevíme prakticky nic. Dochovala se pouze jediná zmínka vikáře severního Tatarska Konráda de Pigana v dopise papeži. Pigan chválí Oldřichovy jazykové znalosti a také lehkost, s jakou se Oldřich jazykům učil. Oldřich sám nezanechal o této své cestě žádnou zprávu. Je však jisté, že se na ní naučil některým asijským jazykům, navykl si jednání s domorodci a vyzkoušel si i tělesné schopnosti v nesmírně fyzicky i psychicky náročném cestování.

V roce 1314 nebo 1318 byl Oldřich jako tehdy již uznávaný znalec Mongolů a jejich země určen k tomu, aby navázal nové styky s Persií a Čínou, které byly pod mongolským panstvím. Nesmírně namáhavá a dlouhá pouť po souši i po moři ho zavedla do míst, kam před ním patrně ještě nikdy noha Evropanova nevstoupila. Oldřich navštívil nejen Cejlon, Andamanské a Nikobarské ostrovy, ale také Sumatru a Borneo. Pobýval v Číně, kde zcela nepokrytě obdivoval poklidné soužití tolika asijských národů:

Skutečnost, že tolik rozdílných národů může žít v klidu vedle sebe a být spravováno jednou mocí, zdá se mi jedním z největších zázraků na světě, ještě větším, než báječná činnost obchodu a úžasné nahromadění zásob všeho druhu. Není se vcelku co divit jeho trochu naivnímu údivu, neboť přišel z hašteřivé a válčící Evropy, kde poznal jen zlo, sobectví a závist. V čínském hlavním městě Pekingu pobyl Oldřich tři roky.

V roce 1328 sídelní město opustil a vydal se na Západ. Snad jako první Evropan prošel Tibetem, spatřil Lhasu a stručně ji popsal v době, kdy duchovní vládce Tibetu, o němž píše, nebyl ještě dalajlámou (teprve Sen-nam-guia-mco, narozený 1543, druhý panovník politicky samostatného Tibetu nesl titul dalajláma). Z Tibetu pokračoval Oldřich v cestě do Sýrie, kterou však už nepopisuje. Roku 1330 přistál v Pise a chtěl hned odplout do Avignonu, aby podal zprávu papeži Janu XXII. Ale nesváry v církvi i v jeho řádu ho zdržely a mezitím ho námaha z cesty uvrhla na lože. Dal se převézt do svého mateřského kláštera sv. Antonína v Udine, kde už lůžko neopustil. Z příkazu provinciála kapucínů nadiktoval Oldřich Čech zážitky ze své cesty latinsky řádovému spolubratrovi Vilémovi de Solange. Vysílen útrapami cesty zemřel 14. ledna 1333.

Část jeho zápisků se dostala do proslulého středověkého evropského fiktivního cestopisu takřčeného Mandevilla.

Oldřich, jak už bylo řečeno, sám svůj cestopis nepsal, ale nemocen jej latinsky diktoval. Jeho originální znění dnes už nelze určit, ale zachovalo se přes sedmdesát jeho prepisů. Z tohoto počtu 47 v původním znění latinském, 18 překladů italských, 6 francouzských a 2 německé. Podle Josefa Kuského se dochovaly na území naší republiky dva prepisy latinské (Praha) a jeden německý (Mikulov). Všechny tyto prepisy vznikly asi padesát let po Oldřichově smrti. Po vynálezu knihtisku se objevil Oldřichův cestopis v tištěné podobě italské v roce 1513. Má rozsah asi dvou tiskových archů. Poté následovalo 51 vydání díla, u nás bohužel tak málo známého. Česky se totiž objevilo několik úryvků z Oldřichova cestopisu v překladu Karla Hrdiny v časopise *Širým světem* v roce 1944 a v prvním díle knihy Josefa Kuského *Čeští cestovatelé* z roku 1961.

Rok po Oldřichově smrti vytvořil benátský sochař Filip de Santé náhrobek, na němž je Oldřich Čech vyobrazen hned dvakrát. Jeho podobu je možno považovat sice jen za

přibližnou, nicméně jistě stvrzenou osobami, jež ho znaly. I tak je to fakt velmi významný, neboť je známo jen velmi málo podob nejstarších cestovatelů

KAREL IV. – “Otec vlasti” a autor prvního českého hororu

My Češi jsme zvláštní národ, už odedávna máme potřebu vytvářet si mýty o vlastních dějinách a neustále je vylepšovat. Součástí oné obecné "mytologizace dějin je i jistý syndrom "otcovský." Máme otce vlasti Karla IV., otce českého dějepisectví Františka Palackého, první prezident a zakladatel československého státu se dočkal přídomek ještě něžnějšího - tatíček Masaryk. Skoro člověka napadá kacířská myšlenka, v koho se nám v patřičnou chvíli promění náš současný prezident ...

V oné vlně všeobecného obdivu vůči Karlu IV. (a on si jej nepochybně zaslouží) se ovšem trochu zapomíná na to, že právě za jeho vlády vyvrcholily všechny rozpory v české společnosti, jež plnou silou propukly až v období panování jeho nešťastného syna Václava a vyústily nakonec v husitské hnutí.

Prvorozený syn Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny spatřil poprvé světlo světa roku 1316. Narodil se v Praze a po krátkém pobytu v Čechách prožil mládí v cizině, hlavně v Paříži. Zde jej vychovával Pierre de Rosières, pozdější papež Kliment VI. a Karlův přítel. Přesně tady musíme hledat kořeny Karlovy na svoji dobu neuvěřitelné vzdělanosti a lásky k vědění a umění. V době, kdy se mnozí evropští panovníci dokázali stěží podepsat, ovládal Karel aktivně pět evropských jazyků (francouzštinu, latinu, němčinu, italštinu a češtinu).

Roku 1333 se vrátil mladý kralevic trvale do Čech. V letech 1334 - 46 byl moravským markrabětem a roku 1346 se stal českým králem, v roce 1355 pak římským císařem, jímž zůstal až do smrti. Byl prvním českým králem, kterému se podařilo získat císařskou korunu.

Karel, původně křtěný jako Václav, byl, jak jsme již naznačili, všestranně vzdělaný člověk. Obratnou a aktivní politikou vybudoval sobě i českému království neotřesitelnou pozici v říši, jejímž centrem se dočasně stala Praha. Čechy považoval Karel

IV. za svůj domov, snažil se je co nejvíce územně rozšířit, podobně jako Přemysl Otakar II., ale na rozdíl od něj ne expanzivní politikou a vojenskou silou, ale opatrnou sňatkovou diplomacií, což se mu až zázračně dařilo. Náš stát územně velmi vzrostl, zabíral část Německa a Polska a sahala takřka až k Baltskému moři. Byla posílena i nezávislost českého království a došlo k velkému kulturnímu i hospodářskému vzestupu.

Karel IV. byl nesporně jednou z nejzajímavějších postav v našich dějinách. Byl mimořádně vzdělaný, měl značný politický rozhled, nechyběla mu předvídatost, tolerance a energičnost, měl vzácný smysl pro výběr kvalitních spolupracovníků. V politice využíval svých dobrých vztahů s papežem Klimentem VI. a církví vůbec. Do Prahy, která se stala univerzitním městem, přijížděli vzdělanci z celé Evropy, Karel např. hostil na svém dvoře Petrarku atp. Byl horlivým podněcovatelem české literatury a sám také literárně tvořil. Jeho vlastní životopis *Vita Caroli* je toho dokladem. V něm také najdeme, mimo jiné, i jeden z prvních českých "hororů". Vyprávění samotného císaře je natolik zajímavé, že si snad zaslouží připomenutí:

Pozdě jsme přijeli na Hrad pražský, do starého domu purkrabského, říká Karel, "... a v noci jsme se uložili na lůžko: Bušek starší z Velhartice na druhé, před námi. A byl veliký oheň v komoře, neboť to bylo času zimního a v komoře hořelo mnoho svící, takže bylo dosti světla, a dveře i všechny okna byla zavřena. A když jsme počali spáti, tu cosi chodilo po komoře, takže jsme oba procitli. I kázali jsme Buškovi vstáti, aby se podíval, co to jest. On pak vstal, chodil po komoře a hledal, ale nic neviděl a nemohl nic najít. Tehda učinil ještě větší oheň a zapálil více svící a šel k číším, jež stály plny vína na lavicích, a napil se a postavil číši blízko jedné veliké svíce. Potom se uložil opět na lůžko. My oděvše se pláštěm, seděli jsme na lůžku a slyšeli opět chodícího, neviděli jsme však nikoho. A pak patřice s Buškem na číše a na svíce, viděli jsme číši převrženou, a potom táž číše byla hozena nevímkým, přes lože Buškovo z jednoho kouta komory do druhého na stěnu. A odrazivši se od

stěny, padla doprostřed komory. Vidouce to, polekali jsme se, neb stále jsme slyšeli chodícího po komoře, neviděli však nikoho.

Záhada nad záhady, pokud ovšem nezačneme uvažovat o možných účincích nadměrného požití mělničiny.

Vraťme se však zpět k dalším Karlovým důležitým počínům. Za jeho vlády bylo povýšeno pražské biskupství na arcibiskupství, jehož prvním představitelem se stal Arnošt z Pardubic. Druhý pražský arcibiskup, Jan Očko z Vlašimi, dosáhl jako první Čech kardinálské hodnosti. Dalším Karlovým nesmrtelným počinem byla výstavba katedrály sv. Víta, gotického královského paláce na Pražském hradě, Karlštejna, kamenného mostu, jenž později dostal jeho jméno, a mnohých jiných světských i církevních staveb. Neměli bychom opomenout založení Nového Města a hlavně prvního vysokého učení ve střední Evropě, Karlovy univerzity.

Karel IV. byl čtyřikrát ženat a měl dvanáct dětí. Jeho první manželkou byla Blanka z Valois, následníka trůnu Václava mu porodila třetí žena, Anna Svidnická. Poslední manželkou byla Alžběta Pomořanská, která Karlovi dala šest dětí, mezi nimi i syna Zikmunda.

Karel IV. zemřel v roce 1378 a je pochován spolu se svými manželkami a synem Václavem IV. v hrobce českých králů ve Svatovítském dómu.

VÁCLAV ŠAŠEK Z BÍŘKOVA

Je až s podivem, jak se často zříkáme možnosti zapsat se výraznějším a hlavně přijatelným způsobem do obecného světového či alespoň evropského povědomí, když se nám tato možnost naskýtá, a naopak jak tam mnohdy vrýváme stopu směšnou, někdy až ostudnou. Pro příklady druhého typu si myslím není třeba chodit daleko. Jednou z vynikajících možností, kterou jsme ovšem dávno promarnili a kterou necháváme bohužel stále plynout kolem nás, bez jakékoliv výraznější reakce, je skutečnost, že bychom mohli v současném období vzrůstajících snah o celoevropskou integraci alespoň nenápadně upozornit ostatní Evropu, že tomto ohledu mají Čechy vlastně už několikasetletý předstih a že myšlenku sjednocené Evropy lze původně hledat na dvoře českého krále Jiřího z Poděbrad. Škoda. Z historie ovšem velmi dobře víme, že jestli se někdo se zarputilostí až patologickou nechce z dějin poučit, jsou to právě politikové.

Opusťme však pole vcelku „planých„ úvah a věnujme se raději hlavnímu smyslu našeho na určitou dobu přerušného seriálu, představení jedné z dalších postav naší minigalerie, jež se svým způsobem zapsala do českého i evropského dění, tentokráte 15. století.

V souvislosti s čilou diplomatickou aktivitou českého krále Jiřího, která provázela jeho vleklý zápas s papežskou kurií i snahy o *sjednocení křesťanské Evropy*, odchází koncem roku 1465 z Prahy v pořadí druhé Jiřího poselstvo směřující do západní Evropy.

Cílem této akce řízené významným diplomatem a právníkem Martinem Mairem a vedené královým švagrem Lvem z Rožmitálu bylo především získat českému králi spojence a přátele, kteří by jej posílili v boji s Římem, a nadto rytířskými propagačními akcemi znovu získat českému národu husitstvím poněkud pošramocenou slavnou pověst.

Rytířské skutky českých pánů na cestách měly proslulou a dlouhou tradici. Již tak řečený Dalimil mluví ve své česky psané veršované kronice (1308-1314) o slavném rytíři

Janu z Michalovic ze století třináctého, o jehož udatných činech složil Raimund z Lichtenburka německou báseň. V pozdějším období rozkvětu českého rytířstva, v době lucemburské, prosluli rytíři Vilém Zajíc z Valdeka a Plichta ze Žerotína. Racek Sedlák z Vřeškovic se proslavil později za Václava IV.

I po husitské revoluci šířili naši rytíři ještě českou slávu rytířsku do ciziny. Český rytíř Kamaret vyhrával zápasy roku 1447 v Krakově při korunovaci krále Kazimíra; v pozvolna hasnoucí hrdinské době rytířské harcuje čeští rytíři na západ, aby přinášeli poselství míru nábožensky rozjitřené Evropě a dobyli dobrého zvuku a přátelství své zemi.

Zprávu o cestě pana Lva napsal česky účastník výpravy, rytíř Václav Šašek z Bírkova a německy další aktér celého podniku, norimberský finančník Gabriel Tetzl z Grafenbergu. Šaškův cestopis se nám v originále nezachoval, pouze v pozdější latinské verzi, kterou tiskem vydal v roce 1577 olomoucký biskup Stanislav Pavlovský z Pavlovic.

Identifikace pisatele deníku nebyla tak zcela snadnou záležitostí. Josef Dobrovský jej považoval za jednoho z šašků, kteří bývali často diplomaty. Vedlo ho k tomu jméno Šašek psané minuskulí, které pokládal za jméno obecné, František Palacký předpokládal, že to byl Šašek z Mezohoří a teprve Augustin Sedláček došel ke konečnému určení rytíře Václava Šaška z Bírkova u Přeštic.

Jestliže Tetzl byl světa znalý, zámožný a vzdělaný patricij, byl Šašek venkovský rytíř se zálibami rytířskými a selskými, ale s přirozenou bystrostí, vnímavostí a nevšedním zájmem. Jeho cestopis je tak bohatší, podrobnější a spolehlivější než Tetzlův. Praktický znalec přírody, milovník lovu a rybolovu, koní a zbraní, rytířských zápasů a vojenství, lesů i úrodných rovin, je ve svém líčení velmi pestrý a zajímavý. Jeho cestopis ovšem také přináší několik prvenství do české literatury. Je prvním českým cestopisem vůbec, v němž se objevuje popis Španělska a Portugalska, ale přináší také první, byť ještě poněkud

nezřetelnou zprávu o počínajících světodějných událostech na opačném konci Evropy, které teprve později dostanou jméno velké zámořské objevy.

Václav Šašek z Bírкова měl nesporně velké štěstí, že se zúčastnil epochální dějinné události. Naším štěstím je skutečnost, že o ní dokázal podat opravdu výstižné svědectví, jež neztratilo na své svěžesti a opravdovosti ani po staletích.

MARTIN KABÁTNÍK

Je zvláštní, jak se někteří lidé zdající se malí, prostí a nenápadní a koneckonců mnohdy opravdu takoví jsou, dokážou zapsat velmi hluboko do povědomí těch ostatních. Často mnohem hlouběji, než by kdokoliv očekával. Jedním takových byl zcela určitě i litomyšlský měšťan Martin Kabátník, autor jednoho z nejzajímavějších staročeských cestopisů.

Když počáteční misomusovské odvrácení jednoty bratrské od světské učenosti a věci veřejných postupně zanikalo, vyústily v ní názorové neshody v rozhodnutí, aby někde na dalekém východě byly vyhledány křesťanské sbory působící zde již od dob apoštolských a zachovávající původní čistotu křesťanství, *způsob a řád první církve svaté tak, jakž písma svatá o tom vypravují*. S nimi pak chtěli čeští bratři *jednotu svatou držeti, nechtíce žádní rotníci a sektáři býti*. Proto byli do blízkých východních zemí - a později i jinam - do Valašska, Ruska, na Balkán, Malé Asie a Palestiny vysláni čtyři bratři, ale nikdo z nich nemohl své poslání splnit. A tak se jediným známým výsledkem této snahy stalo svědectví Martina Kabátníka.

Martin Kabátník žil v bouřlivé a převratné době nejen z pohledu českého, ale i světového. Byl snad obchodníkem se sukny, kožešníkem či kloboučníkem. Z náboženských důvodů se přestěhoval z Prahy do Litomyšle, kde se stal měšťanem. Nejdříve byl utrakvistou, ale *že jest svědomí svého při náboženství kněžském uspokojiti nemohl, i hledal zda by toho dojíti mohl při bratřích, i došel toho, že jest také bratrem byl*. Podle dobových svědectví byl Kabátník *člověk přívětivý*, ale přestože byl *v školním umění neučený*, dokázal libě rozprávěti dychtivým posluchačům o svém putování.

Trochu eufemistická věta *v školním umění neučený* v sobě skrývá mnohem hlubší informaci než by se na první pohled zdálo. Kabátník byl totiž analfabet, neuměl ani číst a psát a kromě češtiny neznal prakticky žádný cizí jazyk. Jedinou výjimku v jeho

jazykovém vybavení tvořila trocha ruštiny, kterou se snad naučil při svých obchodech s kožešinami v Rusku.

Kabátník si ovšem dokázal poradit a na větší část cesty si najal Žida, který uměl také trochu *rusky* a sloužil mu tedy jako průvodce.

Najav sobě jednoho muže, i šel jsem s ním, aby mi ukázal, odkud bych mohl nejlépe zhlédno uti město a položení jeho. A muž ten byl svědom Ejiptu a uměl rousky (rusky), takže jsem se uměl s ním smluviti a byl Žid.

Cesta, kterou litomyšlský měšťan urazil, byla zhruba následující. Přes Moravu, Slezsko, Polsko, východní Halič a Valašsko do Cařihradu. Odtud se Kabátník přeplavil přes Bospor a putoval přes Bursu a Ankaru do syrského Halebu, pak přes Homs do Damašku a zhruba v době, kdy se Kryštof Kolumbus připravoval na svou velkou plavbu do Nového světa, se náš putovatel ocitl v Jeruzalémě, kde pobyl tři týdny a jak sám praví, *ohledal jsem v něm všechno, co jsem mohl ohledati*, nakonec se vydal *do města Ejipta*, jak nazývá Káhiru, kde pobyl dvacet dní a samotné město popsal ještě podrobněji než Jeruzalém. Pak se vrátil přes Jeruzalém a Turecko stejnou cestou do Litomyšle, kam dorazil v listopadu 1492.

Své cestovní příhody asi za deset let po vykonané cestě Martin Kabátník nadiktoval svému příteli litomyšlskému písaři Adamu Bakalářovi (domněnka, že Bakalář Kabátníkovy příhody napsal podle jeho vyprávění, je také možná). Dodnes je třeba obdivovat paměť člověka, který neuměl psát, a nemohl si tudíž dělat žádné poznámky. Také jeho dorozumívání během cesty bylo jistě nesmírně obtížné, když *žádného jazyka neuměje krom svého přirozeného českého*. Lze předpokládat, jak už bylo naznačeno, že se během své cesty mohl pouze částečně dorozumívat s těmi, kdo uměli rusky, zvláště se Židy.

Prostý řemeslník však podal zajímavý popis cizích zemí. Realitu, která jej mýjela, pozoroval bystře a se zájmem. Seznamoval se s výstavbou cizích měst a zvyky

neznámých národů. Kabátník, zcestovalý po českých zemích, přirovnává často města nebo hrady, které zhlédl v zahraničí k domácím, jako např. k Praze, Žatci, Hradci Králové, Chrudimi a Tovačovu.

Kabátník žil ještě 11 let po své cestě. Koupil si v Litomyšli dům, *kterýžto zaplatil penězi hotovými* a zemřel bezdětný v únoru 1503. Jeho cestopis, který se zachoval i v rukopise, vyšel poprvé tiskem roku 1539, nejspíše v Litomyšli a nese název *Cesta z Čech do Jeruzaléma a Ejipta Martina Kabátníka z Litomyšle a na té cestě sepsání rozličných zemí, krajin a měst a způsobův jich. I také obyčejův lidí*. Další vydání se objevila roku 1542 a snad 1564, 1577, potom roku 1639, 1691 a 1708. Jeho vydáním si tento prostý muž zasloužil nesmrtelnost.

ZIKMUND Z PÚCHOVA

Šestnácté století, období následující bezprostředně po velkých zámořských objevech, představuje mimo jiné i renesanci antického vědeckého žánru - kosmografie. V původním pojetí Ptolemaiově je kosmografie spíše povětšinou astronomickým a geografickým. V souvislosti s renesancí Ptolemaiova díla v humanistické Evropě se pak pojetí kosmografie mění spíše ve spis geograficko-historicko-etnografický.

Už v roce 1507 vychází z dílny humanistického kroužku *Gymnasium Vosagense* v lotrinském St. Dié *Cosmographiae introductio* (Úvod do kosmografie), proslulý především tím, že se v něm poprvé objevuje název Amerika k označení nového kontinentu. Následuje *Cosmographicus liber* Petra Appiana, vydaný v roce 1524, a konečně o dvacet let později vůbec nejproslulejší kosmografické dílo 16. století *Cosmographiae universalis libri VI.* (Všeobecné kosmografie knihy šestery) švýcarského teologa a hebraisty Sebastiana Münstera. Münsterova kosmografie se zanedlouho stala základem celé řady kosmografií národních, mezi nimiž najdeme i *Kosmografii českou* Zikmunda z Púchova z roku 1554.

Zikmund z Púchova se narodil na Chrášťanech jako syn Floriana z Púchova a do dějin vstoupil vlastně pouze jednou jedinou věcí, a to právě překladem Münsterovy Kosmografie. Tuto neobyčejně náročnou, byť jistě nesporně zajímavou práci mu zprostředkoval jeho strýc, Jan z Púchova, který byl administrátorem pražského arcibiskupství, arcijáhnem při kostele sv. Víta, proboštem mělnickým a kanovníkem vyšehradským. Roku 1552 vykonal s proboštem Jindřichem Scriboniem cestu do Vídně k panovnickému dvoru, aby s králem Ferdinandem I. jednal o obsazení arcibiskupského úřadu. Při jedné rozmluvě přišla řeč také na Münsterovu Kosmografii a král projevil přání, aby podobná kniha rozšířila vědomosti českých lidí o cizích národech. Překlad zmíněného díla by k tomuto účelu plně postačil, a tak Jan požádal o tuto práci svého synovce a vymohl mu též výsadní právo na prodej *Kosmografie* na patnáct let.

Sám Zikmund z Púchova o tom píše v předmluvě k dílu:

Strejc muoj, oumysl a vuoli královské Milosti otevřel mi, jakbyste Vaše královská Milost, nejednou s ním své milostivé rozmlouvání, z obzvláštní k národu českému náchylnosti, o přeložení Kosmografie z řeči latinské do řeči české mívati ráčili, o to se mnou jednáje a pilně mne k tomu napomínáje, abych dotčenou kosmografii, jež se latinsky vykládá, do řeči české přeložil, která jest jeho Velebnosti císařské v řeči latinské od Münstera dedykována.

Korektory chystaného díla byli ustanoveni: Jan starší z Lobkovic, Oldřich Dubanský z Duban, Petr Bechyně z Lažan a probošt Jinřich Scribonius.

Zikmund přeložil a vydal vlastně jen první díl obsahující popis zemí a národů až po dobu Kristovu. Ovšem vložil sem i mnoho z dějin pozdějších, například své původní pojednání o Čechách a Moravě.

K výtisku, který Zikmund posílal králi, přiložil též latinsky psaný list, ve kterém žádá opatření pro případ, kdyby měl přeložit a vydat i druhý díl, protože byl o svůj majetek připraven otčímem a poručníky. Zároveň žádal o změnu erbu (z medvěda na lva). Toho dosáhl, neboť se od té doby podepisoval z *Lvové Hory*, ale vstoupit do královských služeb se mu nepodařilo.

Později uzavřel smlouvu s arcibiskupem Antonínem Brusem o překladu Ferovy Postily. Pracoval rovněž spolu s Prokopem Lupáčem na české kronice a historii českých stavů. Toto dílo však nedokončili.

Zikmund z Púchova zemřel roku 1584 jako poslední potomek svého rodu - ten tak vymřel. Zanechal však po sobě památník, který svým významem zdaleka přesahuje jeho osobu. Kosmografie česká představuje největší staročeský tisk vůbec co do rozsahu a rozměru a je jasné, že není pouhým překladem Münsterovy předlohy, ale že je doplněna o celou řadu dalších pramenů. Sám Zikmund z Púchova také nemluví pouze o překladu, ale o tom, že čerpal i z jiných pramenů:

A tak upřímnou a pilnou práci, kterouž jsem při sbírání a překládání Kosmografie do řeči české měl. Druhá, daleko jasnější zmínka vypráví o tom, že čerpal na větším díle z knih starožitných a hodnověrných kostela pražského.

Snad nejvíce se jako autor projevil Zikmund z Púchova v kapitole *O nových ostrovích, kterak, skrze koho a kdy nalezeny jsou*, která představuje první soubornou informaci publikovanou v češtině a zámořských objevech. Najdeme v ní stejně tak informace o Kolumbovi a Vespuccim, jako o Pinzónech či Magalhaesovi nebo výtahy dopisů Cortésových o dobytí Mexika.

Zikmundův výklad však není pouhým popisem událostí, objevují se v něm pasáže, které zaujmou nejen svou svěžestí, ale i gradovaným napětím a svou aktuálností a tvrdou kritikou španělského postupu v zámoří. Sem patří i kapitolka *Hišpánové se k obyvateluum ostrovu nenáležitě zachovali*, jež líčí španělský postup na Santo Domingu.

V tom čase ti Hišpánové, kteříž zlata hledati měli, na zahálení a chlípnosti hovadské se oddali ... a skoro napořád všecku zemi plundrovali.

Toto tak tvrdé odsouzení španělského postupu v Novém světě překvapí už jen proto, uvědomíme-li si, že Kosmografie česká byla koneckonců dílem oficiální habsburské propagandy a ochrannou ruku nad jejím vydáním, jak už bylo řečeno, držel sám Ferdinand I.

Zikmund z Púchova je ovšem také prvním autorem, který poskytuje poprvé v češtině podrobnou informaci *O tom velikomocném a vzácném městě Temixtytam*, čili aztéckém Tenochtitlánu, nebo-li Mexiku.

Toto předivné město jest tak veliké jako Hišpalis a neb Korduba pěknými a širokými ulicemi ozdobené, mnoho v něm velkých placuov a rynkuov, takže každého dne na šedesát tisíc lidu kupují a prodávají rozličné kupectví, kteréž se v těchto našich zemích muože míti, jako zlato, stříbro, volovo, měď, mosaz, kosti, kamení, korály, peří, vápno, sekany, tesany, řezany, rytý, vyšívaný a malovaný věci.

Item: rozličné věci potravné, ptáky, ryby, maso mnohé, krom chleba místo něhož koření jednoho užívají o němž nahoře dotčeno, k tomu zvěřinu rozličnou. V tomto městě jsou též domové hostinští a šenkovní, do nichž se na pití scházejí. Jsou v něm také rozličná díla, rozličná subtylná řemesla, rovně co u nás. Summou rozličné ovotce, rozliční kovové a umění.

Item: byliny a species pro zdraví lidské do Appatek náležité.

Item: rozličné koření, roucha, drahé kamení, barvy malěruom, kuože, bavlněná sukna, hliněné, měděné a dřevěné všeliké nádobí. A v těchto věcech nedostatku nemají. Obilí a chleby i koření prodávají zemlené, pečené i nepečené a všecko téměř ptactvo i životčichy zemské, domácí i divoké, jako my zde u nás mají a ještě mnohem více.

Dnes se můžeme jen dohadovat, jak našim předkům přecházel zrak nad výčtem takového bohatství nacházejícího se ve vzdálených zámořských krajích.

Na závěr je nutno podotknout ještě to, že studium měšťanských pozůstalostí ukazuje, že *Kosmografie česká* nechyběla v knihovnách řady měšťanů a intelektuálů z řad měšťanstva a také to, že jim poskytovala první v češtině psaný soubor informací o světě blízkém i vzdáleném, a to jak ve smyslu prostorovém, tak i časovém. Kosmografii najdeme dokonce v knihovně proslulého kata Mydláře, který onoho smutného květnového dne roku 1621 na hrdle zkrátil nebo na šibenici pověsil sedmadvacet nešťastných reprezentantů českého stavovského odboje proti Habsburkům.

VÁCLAV BUDOVEC Z BUDOVA

Rodilo se jitra 21. června 1621. Před radnicí Starého města Pražského započalo kruté divadlo, na které i válčením, morovými ranami a jinými protivenstvími zcela otrlá Evropa vzpomínala s úžasem a děsem ještě hodně dlouho.

Za rachotu šesterá bubnů a jekotu vojenských polnic odbývala se na náměstí krutá podívaná.

První vstoupil na lešení potažené černým sukem Jáchym Ondřej Šlik, donedávna ještě lužický zemský správce, teď rebel odsouzený k smrti. Pomodlil se, rozepnul za pomoci sluhy černý aksamitový kabát a poklekl na rozestřené sukno. Blýsknutí meče ... Jeho hlava prý se kutálela daleko dozadu a proud krve vystříkl na kříž stojící na okraji pódia.

Hned za Šlikem šel Václav Budovec z Budova, čtyřiasedmdesátiletý, *znamenitě učený a spisy vůbec vydanými (v českém a latinském jazyku) slovní, kterýž zemi německou, vlašskou, francouzskou, anglickou, tureckou, (kdež sedm let se zdržoval byl projel)*, abychom použili slova Jana Ámose Komenského ze jeho *Historie o těžkých protivenstvích církve české*.

Václav Budovec z Budova opravdu patřil k nejvzdělanějším a nejzajímavějším postavám předbělohorského období v Čechách. Příslušník starého šlechtického českobratrského rodu strávil osm let na cestách i studijních pobytech na zahraničních univerzitách. Kromě zemí již zmíněných navštívil také Dánsko a Nizozemí. Když se vrátil do Čech, byl i přes své mládí (a pro své zkušenosti) vybrán za hofmistra císařského poselství k tureckému sultánovi, které vedl Joachim ze Sinzendorfu. Cesta poselstva trvala od listopadu 1578 do ledna 1579, kdy mise dorazila do Cařihradu, kde Budovec strávil čtyři roky. Čas zde ovšem naprosto nemarnil, protože se za tu dobu naučil turecky a arabsky, věnoval se polemikám s Turky, Židy a příslušníky jiných vyznání. V Cařihradu si také opatřil výtahy z latinského překladu koránu a ty mu posloužily, spolu s jeho latinsky psanými záznamy o polemikách a rozhovorech k sepsání vášnivě útočného polemického díla proti islámu,

keré nazval *Anti-alkoran, to jest: Mocní a nepřemožitelní důvodové toho, že Alkorán Turecký z ďábla pošel, a to původem Aryánů s vědomím proti Duchu Svatému rouháním*. Napsal jej roku 1593 a vydal tiskem po nové úpravě rukopisu roku 1614.

Očekáváje válku s Turky, přál si Budovec, aby jeho dílo varovalo křesťanské zajatce před odpadnutím od víry svých otců v zajetí. Nabádal je, aby odolali svodům Turků k přestupu k islámu. Proto je jeho spis až nenávistný a velmi tvrdý. Když rozebírá jednotlivé *súry* koránu, jsou to pro něho zásadně *blivaniny*. A Mohamedovi se od Budovce dostává velmi hanlivých označení, mezi nimiž kralují výrazy jako *pankhart, proklatý hanebný lhář, nečistý pes, svědce a morděř*.

V našich dějinách je však Budovec především výraznou postavou politickou. Po návratu z Cařihradu se stal císařským radou a také předním obhájcem Jednoty bratrské, kterou bránil na sněmu. Byl neochvějným bojovníkem za uskutečnění náboženských svobod a velká část znění Rudolfova majestátu z roku 1609 pochází právě od něho. Snažil se o užší kontakty s francouzskými hugenoty, s nimiž se setkal nejen za svého pobytu v Paříži, ale s některými z nich, jako například s jedním z hlavních hugenotských ideologů Filipem Du Plessis Mornayem, čile korespondoval. Roku 1607 byl přijat do panského stavu a roku 1618 se stal členem stavovského direktoria a volil pak *zimního krále* Fridricha Falckého. Ten ho ustanovil prezidentem nad apelacemi.

Kuriozní situace nastala v roce 1620, kdy Prahu navštívilo turecké poselstvo. Jeho jediným cílem bylo zjistit, jak by se dalo využít situace v Čechách k znepríjemnění života císaři, tradičnímu tureckému nepříteli. Budovec byl stavovským direktoriem pověřen, aby poselstvo přijal podle diplomatického protokolu, provedl jej po Praze apod. Dokonce byl požádán, aby sám vedl české poselstvo do Cařihradu, což ovšem, jako dobrý diplomat a prozřetelný politik odmítl, s poukazem na svůj vysoký věk. K dobru mu to ovšem připočítáno později nebylo, ba naopak. Jedním z hlavních bodů jeho obžaloby se stalo i zcela

absurdní obvinění, že se snažil vytrhnout Čechy z *lůna pravé víry křesťanské* a uvrhnout je do područí půlměsíce.

Prohlášení směšné, kdyby nebylo tak tragické, neboť i ono pomáhalo zdvihat meč proslulého kata Mydláře nad Budovcovu hlavu.

KRYŠTOF HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC

Stal se proslulý nejen svým koncem na Staroměstském náměstí 21. 6. 1621, kde byl popraven jako třetí ze sedmadvaceti předáků stavovské opozice, ale především díky známému cestopisu *Putování, aneb cesta z království Českého do města Benátek a odtud pak po moři do země Svaté, země Judské a dále do Aegypta a velikého města Kairu, a potom na horu Oreb, Sinai a svaté Kateřiny, v pusté Arabii ležící.*

Narodil roku 1564. Jeho otec Jiří byl hejtmanem pražského kraje a přisedicím zemského soudu. V mládí se naučil ve školách jazykům a hudbě, v nichž pak po celý život vynikal. Po vzoru otcově byl Kryštof jako dvanáctiletý hoch dán do osobní služby arciknížeti Ferdinandu Tyrolskému, bratru císaře Maxmiliána II. Stal se jeho oblíbencem a provázel ho na jeho cestách po Itálii a Německu. Během osmi let, která strávil v Innsbrucku, rozšířil své vzdělání zejména v zeměpise, dějinách, právech, teologii, antické literatuře, v úřadování, dvorských mravech a ve vojenství.

Po jeho návratu do Čech mu roku 1581 zemřel Kryštofovi Harantovi otec a téhož roku se oženil s Evou Černínovou z Chudenic, s níž měl dvě děti, dceru a syna. Roku 1593 vytáhl s českým vojskem do Uher proti Turkům a válčil tam *udatně a platně několik let*. Císař Rudolf II. jej za to odměnil ročním důchodem 700 zlatých. Roku 1597 mu zemřela manželka a Harant o rok později podnikl se svým švagrem, Heřmanem Černínem z Chudenic, cestu do Jeruzaléma, kterou popisuje ve svém cestopise. Několikrát jej na cestách zachránila jeho neobyčejná duchapřítomnost. Někdy šlo o život, jindy např. jen o patnáct dlouhých mil, které by se byl musel vracet nazpátek, když úředník benátského přístavu zjistil, že v jejich společných cestovních dokladech není něco v pořádku. Z průvodního dopisu totiž nějak vypadlo jméno pana Haranta.

Úředník prohlásil: *Váš průvodní dopis není dobrý. Tady čtu : Signor Hermanno Czernin de Chudenitz con uno servitore - dva lidé. A vy jste tři.*

Vypadalo, že se s tím nedá nic dělat. Nejspíš se budou muset vrátit a obstarat nový dopis. V tuto chvíli se ale Kryštof Harant začal smát - aby měl čas si honem něco vymyslet - smál se dlouho a bezstarostně, i když mu asi do smíchu zrovna nebylo, a přestal, když už ho konečně něco napadlo a řekl: Pane, velice se mýlíte. Čtěte ještě jednou, prosím vás.

A úředník četl: Signor Hermanno Czernin ...

Ano, přerušil jej pan Harant, tady stojí. Pan Heřman Černín.

De Chudenitz..., pokračoval úředník, ale asi už značně nejistě.

Ano, tady stojím, smál se Kryštof Harant. A tak se taky jmenuji. De Chudenitz. Čtěte jen dál.

... con uno servitore.

Ano, koukejte, támhle stojí. Hle, náš služebník. Jeden, dva, tři. Hermanno Czernin, de Chudenitz, uno servitore. Byl byste nám svým neumělým čtením málem křivdu způsobil. Já se však na vás proto nezlobím.

Koncem roku 1598, po návratu, zemřely obě jeho děti. Harant se stal oblíbencem císaře Rudolfa II., odešel do Prahy a ve dvorských službách se zaobíral hudbou a svými oblíbenými vědami. Skládal latinské básně a menší hudební skladby. Rytíř Harant byl přijat do panského stavu roku 1607. Předtím se však, roku 1603, podruhé oženil. V manželství se mu narodila dcera, již pokřtil vodou z Jordánu, kterou si přivezl z cesty. Jenže po jejím narození záhy opět ovdověl. Třetí manželství se šlechtičnou Annou Salomenou Hradišťskou z Hořovic nebylo šťastné.

Po smrti Rudolfa II. vykonal Kryštof Harant opět cestu do ciziny, tentokrát do Španělska. O tomto putování napsal německy menší cestopis, který se však v době pobělohorské ztratil. Nástupce Rudolfův, císař Matyáš, si Haranta též oblíbil a jmenoval jej dvorním radou. V době před rokem 1618 přestoupil Harant, dosud horlivý katolík, i s rodinou ke straně podobojí, což učinil nejspíše z politické ctižádosti, aby získal některé

hodnosti při zemském sněmu vedeném protestanty. Povstání se aktivně účastnil, při obléhání Vídně velel dělostřelectvu, které ostřelovalo vídeňský hrad. Poté se stal komořím a radou Fridricha Falckého a prezidentem české komory. Po bitvě bělohorské odjel na Pecku, ale ze země již utéci nestačil. Byl zajat a v červnu roku 1621 odsouzen k trestu smrti stětím. Veškeré jmění, kromě věna manželčina, připadlo císaři.

MATĚJ VÁCLAV KRAMERIUS

Byl slušně vysoký, štíhlý, v pudrované vlásence s copem, v klobouku, maje na sobě tmavozelený kabát širokého a v týle vysokého límce. Velké, modré jeho oči vlídného výrazu ...

Takto charakterizuje Alois Jirásek ve své široce založené románové fresce jednoho z čelných představitelů první fáze českého národního obrození Matěje Václava Krameria (1753-1808). Na stránkách všech běžných literárních příruček je vždy a se stále se opakující nenápaditostí zdůrazňována Krameriova činnost novinářská, popřípadě nakladatelsko-knihkupecká v jeho České expedici. Velmi často se bohužel opomíjí některé další, ne zcela nevýznamné skutečnosti týkající se Krameriovy ostatních velmi rozmanitých kulturních aktivit..

Především je nutno zdůraznit, že Česká expedice byla mimo jiné i velkým antikvariátem české literatury, jenž má nehynoucí zásluhu na záchraně mnoha starých českých tisků v oněch pohnutých dobách josefinských reforem. Sám Kramerius pravidelně informoval na stránkách svých novin o nových přírůstcích, jež se různými cestami objevily u něho na skladě a jež nakonec obvykle skončily v knihovnách vlasteneckých bibliofilů, zachovány mnohé pro pokolení budoucí.

Jinou nesmírně důležitou polohou Krameriova všestranného života byla jeho vlastní činnost literární. Kramerius proslul jako překladatel a upravovatel cizích předloh. V této souvislosti připomeňme alespoň jeho překlad francouzských *contes de fées* Madame d'Aulnoy (*Básně o čarodějnicích*, 1794), první uvedení tohoto díla do české literatury, anebo výbor z pohádek *Tisíce a jedné noci* (*Arabské pohádky*, 1795). Dále se zapsal jako editor starších českých i cizích cestopisů (*Příhody Václava Vratislava svobodného pána z Mitrovic ...1807*, *Jana Smita, kapitána anglického pravdivé příhody po cestách ...1798*),

jejichž význam ocenil v předmluvě ke svému vydání dílka anglického korzára Johna Smitha následujícími slovy:

Protož veliká a znamenitá dobrodiní muži ti vznešení, opatrní a dobrého lidského vyhledávající světu učinili, kteříž země cizí projíždějíce, cesty své pilnou rukou sepsali a nám, jenž stále doma, jak za pecí sedáme, i k obveselení myslí naší, i k naučení a bedlivému uvažování našemu hodnověrných pamětí dokonali. Že pak z čítání takových spisů jejich velký a mnohonásobný užitek nám vyplývá, nemůže žádný zapřít, leč by snad byl tak svémyslný aneb tak zhruba sprostý, že by dále nic jiného po celém světě než co laštovice za humny šveholí, zvědět nechtěl.

Ovšem největší Krameriovův význam spočívá po mém soudu v přímo průkopnický zakladatelské práci na poli geograficko-cestopisné literatury faktu. Z aktuálních potřeb doby vyplývala nutnost seznámit nenásilnou formou tehdejšího českého čtenáře s okolním světem více či méně vzdáleným a Kramerius tak učinil na svoji dobu způsobem zcela nevšedním tím, že vydával serie popularizačních didakticko výchovných spisů, jež zahrnovaly prakticky celý svět od *blížejší Severní Afriky* až po Tichomoří a Austrálii.

Na tomto místě lze připomenout alespoň ve stručném výčtu spisky jako *Ouplné vypsání Egypta, jenž leží v třetím dílu světa, Africe* (1802), *Cesta do Arábie a do země Svaté ...* (1804), *Historické vypsání, kterak čtvrtý díl světa světa Amerika od Kolumbusa vynalezena byla* (1803) či *Vypsání velikého mogolského císařství v druhém dílu světa Ásii ...* (1803). V tomto případě je míněna říše velkých Mughalů v Indii, a nikoliv říše *mongolská*, jak se dodnes mylně traduje již od vydání *akademických dějin české literatury* v roce 1960.

Do těchto svých spisů vložil Kramerius celou řadu nesmírně zajímavých úvah, které ač bohužel postupem času zcela upadly v zapomnění, dodnes neztratily na své aktuálnosti. Například v úvodu svého spisku o objevení Ameriky Kramerius píše:

Vezmu-li do ruky mapu Ázie, tak uvidím, že nejvyšš nahoře, k pólnoci, kdež země Kamčatka leží, Ázie s Amerikou skoro se spojuje, a že oba tito dílové světa toliko ouzkým mořem od sebe odděleni jsou. Může tedy být, že lidé před mnoha tisíci lety šli na moře ryb lovit, do Ameriky se dostali, tu se osadili a po tom čase množice se, dále dolů až k polední Americe přišli.

S malou úpravou je to poměrně nedávno obecně přijatá teorie o osídlení amerického kontinentu. Ale Kramerius byl také (jak o tom ostatně svědčí celá jeho činnost) dobrým synem své doby - národního obrození - a byl jí poplatný nejen formou svého díla, ale i jeho myšlenkovou náplní. Následující citát dokumentuje tuto skutečnost více než jasně:

Kamčatka podle vlastnosti řeči jest pouze slovanské jméno; podle mého domnění jistě ta země byla sídlo oněch nejstarších Slávů, kteříž hned brzo po stvoření světa v Ázii nejvíce se zmnožili a rozšířili.

Syn Václav Rodomil, dodnes bohužel dosti zneuznaný (dokládá to například jeho vynikající spis *Všeobecná kronika světa*), stál ve stínu svého otce, byť kráčel v jeho šlépějích.

POUŽITÁ LITERATURA

Blažíček, O.J.: Umění baroku v Čechách, Praha 1971.

Beneš, B.: Světská kramářská píseň, Brno 1970.

Cigánek, J.: K anatomii masové kultury, in: Česká literatura 14, 1966, s. 293-309.

Cigánek, J.: Nepravá múza, Praha 1967.

Čapek, K.: Marsyas – Jak se co dělá, Praha 1984.

Dačický z Heslova, Mikuláš: Paměti. Ed. A. Rezek. Praha 1878-1880, též ed. E. Pražák. Praha 1955 a ed. J. Mikulec, Praha 1996.

Eco, U.: Skeptikové a těšitelé, Praha 1995.

Hájek z Libočan, Václav: Kronika česká. Ed. V. Flajšhans, Praha 1918-1933.

Haubelt, J.: České osvícenství, Praha 1986.

Herben, J.: Matěj Václav Kramerius, osvícenský novinář a buditel, Praha 1926.

Hrabák, J.: Starší česká literatura, Praha 1979.

Hrabák, J.: Čtení o románu, Praha 1981.

Hrabák, J.: Od laciného optimismu k hororu, Praha 1989.

Hrabák, J. - Jeřábek, D. - Tichá, Z.: Průvodce po dějinách české literatury. Praha 1976.

Jakubec, J.: Dějiny literatury české., Praha 1929.

- Janáček, P., *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení 1938-1951*, Brno 2004.
- Janáček, P., - Jareš, M., *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století*, Praha 2003.
- Janusová, J. - Káňa, O.: *Její Veličenstvo Marie Terezie*, Praha 1987.
- Johanides, J.: *František Martin Pelcl*, Praha 1981.
- Kačer, M.: *Václav Thám*, Praha 1965.
- Kašpar, O.: *Nový svět v české a evropské literatuře 16.-19. století*, Praha 1983.
- Kašpar, O. : *Čechy v zrcadle hispanoamerických dějin*, Pardubice 1997.
- Kloskowska, A.: *masová kultura, kritika a obhajoba*, Praha 1969.
- Kolbuszewski, J. (red.): *Literatura i kultura popularna*, Wroclaw 1992.
- Kopecký, J.: *Jan Amos Komenský, nástin života a díla*. Praha 1957.
- Kopecký, M.: *Daniel Adam z Veleslavína*, Praha 1962.
- Kubíček, J.: *Boj proti špatné literatuře jinde a u nás*, in: *Knihkupecký oznamovatel* 29, 1922, s. 159-161.
- Kulka, T.: *Umění a kýč*, Praha 1994.
- Kunský, J.: *Čeští cestovatelé I.*, Praha 1963.
- Kuthen ze Šprinsberka, M.: *Kronika o založení země české*. Ed. Z. Tobolka, Praha 1929.
- Kutnar, F.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví I.*, Praha 1973.
- Laiske, M.: *Časopisectví v Čechách 1650-1847*, Praha 1959.

Liba, P.: Kontexty populárnej literatúry, Bratislava 1981.

Maciejewski, J.: *Obszary trzeciej literatury*, in: *Teksty*, Wrocław 1975, č. 4, s. 89-107;

Martuszevska, A.: *Jak rozbiereać tę trzecią? O badaniach literatury popularnej*, in: *Literatura Ludowa*, 1987, č. 1, str. 13-27

Novotný J.: *Matěj Václav Kramerius*, Praha 1973.

Okopień -Sławińska, A. (red.), *Formy literatury popularnej*, Wrocław 1973.

Osvald, V.: *Vychovatel lidu Matěj Václav Kramerius*, Praha 1943.

Polišenský, J.: *Jan Amos Komenský*, Praha 1973.

Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. Založili A. Truhlář a K. Hrdina. Pokračovali J. Hejnic a J. Martínek. Díl 1 - 4. Praha 1966-1973.

Rybička, A.: *Život a působení Vaclava Matěje Krameriusa*, Praha 1859.

-----: *Přední křisitelé národa českého*, Praha 1888.

Scheybal, J.: *Senzace pěti století v kramářské písni. Příspěvek k dějinám lidového zpravodajského zpěvu*, Hradec Králové 1991.

Sirovátka, O.: *Literatura na okraji*, Praha 1990.

Sirovátka, O.: *Od literatury k braku*, in: *Česká literatura* 25, 1977, s. 210-223.

Sirovátka, O.: *Populární literatura, masová literatura, paraliteratura z folkloristické perspektivy*, in: *Slovenský národopis* 24, 1976, s. 397-402.

Sirovátka, O.: Četba pro dlouhou chvíli, literatura na výdělek, in: Matice moravská 97, 1978, s. 98-102.

Slavík, B.: Od Dobnera k Dobrovskému, Praha 1975.

Smetana, R. – Václavek, B.: České písně kramářské, Praha 1937.

Šašek z Bírkova, V.: Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa, Praha 1974.

Škreb, Z.: Studij knjižvnosti, Ljubljna 1976.

Václavek, B.: Písemnictví a lidová tradice, Praha 1938.

Václavek, B.: Tvorba a skutečnost, Praha 1980.

Václavek, B. - Smetana, R.: České světské písně zlidovělé, Praha 1955.

Vlnas, V.: Jan Nepomucký, česká legenda, Praha 1993.

Vodička, F.: Cesty a cíle obrozenecké literatury, Praha 1958.

Volf, J. : Dějiny novin v Čechách do roku 1848, Praha 1930.

Zelený, V.: Život Josefa Jungmanna, Praha 1874.

Zuska, V.: Estetika - Úvod do současnosti tradiční disciplíny, Praha 2001.

ABSTRACT

SECOND-RATE LITERATURE PHENOMENON IN CZECH CULTURE

The present doctoral thesis focuses on a literal phenomenon, which is still difficult to outline and classify – the so-called *second-rate literature* – in the context of historical and cultural developments in the Czech lands. The accent is put primarily on the so-called *mass entertaining (bedside) literature* for men, which was and, to a certain degree, still is represented by such adventure paperback serials (Western pulp fiction) as *Rodokaps*, *Dodokaps*, *Rozruch G. F. Unger*, etc.

In the introductory chapter of this thesis, the author attempts to define this kind of literature terminologically, confronting his considerations with the views presented by classical literary critics – primarily the writer, journalist, playwright and essayist Karel Čapek and the literary historian Josef Hrabák.

Detailed attention is paid to the historical predecessors of the mass literature in four subsequent chapters: travel books, chronicles, broadside ballads and folk reading, and adventure stories. The author gives detailed description of their respective historical developments, highlighting the features in each of them that boosted the mass growth of men's reading.

The chapters devoted to a specifically Czech phenomenon – the existence of inter-war adventure paperback serials, the so-called Western pulp fiction (e.g. *Rodokaps*, *Rozruch*, etc.), including their interaction with another unique Czech phenomenon, the hiking and camping movement of the 1920s and 1930s – are the core of the thesis.

In the final chapters of this thesis, the author considers the issues associated with the elimination of the second-rate literature after 1948 (this type of literature was considered a product of bourgeois decline and completely unsuitable for a „culturally advanced“ socialist

man) and replacement thereof with a no less second-rate state-controlled fiction (Magnet edition), where the brave gunmen, sheriffs and cowboys were replaced with courageous state policemen and officers.

In conclusion, the author contemplates why the initial second-rate literature boom settled down relatively quickly in early 1990s and even resulted in a bankruptcy of the leading home publishing house in this sector.

To conclude with, the present thesis sums up essential theories concerning the place of the mass literature in the Czech cultural life, trying to elucidate the main causes of its fall from glory (pressure of other mass media, especially television, computer games, etc.).

O B R A Z O V É P Ř Í L O H Y

OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

- I. Ukázka výtvarného doprovodu kramářské písně 19. století.
- II. Titulní strana kramářské písně o kanonýrovi Jabůrkovi z roku 1884.
- III. Parodistický obrázek o 16 polích k písni *Udatný rek kanonýr Jabůrek*, podle kreseb Františka Kolára.
- IV. Vojenský vysloužilý s flašinetem před písničkářským obrazem. Karikatura Karla Klíče z roku 1866.
- V. Vysloužilý invalidní voják s flašinetem nabízející kramářský tisk, 1895.
- VI. Karikatura produkce kramářské písně, konec 19. století.
- VII.-VIII. Titulní a poslední strana obálky sešitu řady *Divoký západ*.
- IX. - X. Obálka a tiráž detektivky z řady Magnet 81.
- XI. - XIV. - Titulní a poslední strany některých čísel novuobnovené řady *Rodokapsu* z devadesátých let.
- XV. - XVI. - Titulní strany westernové série nakladatelství MoBa.
- XVII. - XVIII. Přední a zadní strana obálky *Dodokapsu*.
- XIX. - XXII. - Titulní strany nejoblíbenějších sešitových řad pro ženy nakladatelství Ivo Železný a Moba.
- XXIII. - XXV. - Ukázky ze současné produkce masového detektivního čtení.
- XXVI. - XXVII. - Parodie kramářské písně o Berdychově gangu šířená po internetu.